

მხედრის პრეტორიუმი

N 5

2013

• არქეოლოგიური დაიჯესტი	5
• ქვემო ქედი - მაისი - 2013	4
• საგარეჯო - ივნისი - 2013	5
• ჭალადიდი - ივლისი - 2013	7
• იმირი - სექტემბერი - 2013	8
• ღვანი - ოქტომბერი - 2013	9
• ინტერვიუ	12
• საქართველოს ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგიის ცენტრის უფროსთან, ბატონ ზურაბ მახარაძესთან	12
• ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა	24
• დედოფლის გორა	24
• სტატიები	30
• ქრისტიანობის საკითხი ფხოველი	30
• იალოილუთეფეს ტიპის არქეოლოგი- ური ძეგლების ქრონოლოგიის პრობლემა იორ-ალაზნის მრგვინარეთში	84
• თვალსაზრისი	100
• ალავერდის კათედრალის დათარიღებისათვის	101

• სტუდენტური გვერდი	152
• დედოფლის გორის ადრეული შუა საუკუნეების ნამოსახლარი	153
• მუზეუმები და არტეფაქტები	182
• გორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული სანაწილე ჯვრის ატრიბუციის საკითხისათვის	183
• გაიცანით საქართველო	206
• ხერთვისის ციხე	206
• ხევსურეთი	214
• გაბრატის არქეოლოგია	222
• ზემო სვანეთი	246
• საინტერესო გამოცემები	256
• ადრესამიწათმომქმედო კულტურა სამხრეთ კავკასიაში	256
• ატანის სიონი	258
• მუზეუმი	260
• უფლისციხის ისტორიულ-არქეოლოგიური მუზეუმ-ნაკრძალი	262

ყდაზე: წმინდა ექვთიმე ღვთისკაცის ხატი და მისივე სახელობის ეკლესია

ექვთიმე თაყაიშვილი - ქართველი ისტორიკოსი, არქეოლოგი და საზოგადო მოღვაწე, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, პროფესორი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ერთ-ერთი დამფუძნებელი, მართლმადიდებელი ეკლესიის წმიდანნი. წელს შესრულდა ექვთიმე თაყაიშვილის დაბადებიდან 150 წლისთავი. 2013 წელი იუნესკოს ეგიდით ექვთიმე თაყაიშვილის საიუბილეო წლად გამოცხადდა.

ქვემო ქედი - მაისი - 2013

დედოფლისწყაროს საკრებულოს შეტყობინებით, სოფ. ქვემო ქედში გზის მშენებლობის დროს აღმოჩნდა თიხის ჭურჭელი და ადამიანის ძვლები. ვითარება ადგილზე შეისწავლეს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქეოლოგიური მემ-

კვიდრეობის მართვის სამსახურის უფროსმა იულონ გაგოშიძემ და ამავე სამსახურის უფროსმა სპეციალისტმა ზურაბ გიორგაძემ.

სოფ. ქვემო ქედში მშენებარე გზის მე-7 კმ-ზე, 66-ე პიკეტთან სანიაღვრე მილის

ჩასადგმელად მშენებლებს გზა გადაუჭრიათ ექსკავატორით. თხრილის სიგანე 3 მ-ია, სიღრმე - 2 მ, თხრილის ფსკერზე არქეოლოგიური მასალის კვალი არ შეინიშნება. როგორც ჩანს, არქეოლოგიური მასალა ექსკავატორით ამოღებულ მიწას გაჰყვა, რადგან ორივე ჭრილში, გზის მარჯვენა თხრილის სამხრეთ ნახევარში ჩანს სამარხების ნაშთები.

არქეოლოგიური მასალა - თიხის ჭურჭელი თარიღდება ქ.წ. I საუკუნით და ეკუთვნის

ე.წ. ალაზნის ანუ იალოილუთეფეს არქეოლოგიურ კულტურას. ექსკავატორის მიერ დაზიანებული სამარხიდან ამოყრილი ჭურჭელი ფოტოფიქსაციის შემდეგ დედოფლისწყაროს მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს გადაეცა და დაისვა საკითხი აქ დაცვითი არქეოლოგიური გათხრების განხორციელების შესახებ.

საგარეჯო - ივნისი - 2013

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს თანამშრომლის არსენ ხატიაშვილის ინფორმაციით საგარეჯოს მუნიციპალიტეტში, რამდენიმე პუნქტში შემთხვევით აღმოჩენილა არქეოლოგიური სიძველეები. კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის სამსახურის უფროსი იულონ გაგოშიძე ადგილზე ჩავიდა მდგომარეობის შესასწავლად. იულონ გაგოშიძის ცნობით:

ჭალადიდი - ივლისი - 2013

ხობის მუნიციპალიტეტის გამგებლის მოვალეობის შემსრულებელმა ბ-ნ კ. ბენიძემ საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროს აცნობა, რომ ჭალადიდის თემის სოფელ საღვამიჩაოში, რიონის მარჯვენა ნაპირზე მდინარემ გამორეცხა ძველი სამარხი. ადგილზე ვითარება შეისწავლა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის სამსახურის უფროსმა იულონ გაგოშიძემ.

საღვამიჩაოს საძოვარი მდებარეობს უშუალოდ რიონის პირას და მას სისტემატურად რეცხავს მდინარე, გაზაფხულის ყოველი წყალდიდობა 2-3 მ-ის სიგანის ზოლს აკლებს საძოვარს. მდინარისპირა ფლატე, სადაც აღმოჩნდა სამარხის ნაშთი 2-3 მ-ის სიმაღლის თიხნარია და აშკარად ემჩნევა მდინარის ზემოქმედების კვალი. ამ ფლატეში 200 მ-ის მანძილზე 7 ადგილას ზედაპირიდან 1.70 მ-ის სიღრმეზე შეინიშნება ორმოე-

ბის კვალი, რომელთა ძირზეც გამოჩნდა ნახშირი, ძვლები, კერამიკის ფრაგმენტები და ბრინჯაოს ნატეხები. აშკარაა, რომ ეს არის განაპირა მხარეები ორმოებისა, რომელთა ძირითადი ნაწილი ან მდინარის მიტაცებულია, ან მიწის სიღრმეშია დაფლული, ძნელი სათქმელია, რა ხასიათის ან რა დროის ძეგლებთან გვაქვს საქმე, შესაძლებელია, ისინი მართლაც სამარხები იყოს.

ჭალადიდში შემთხვევით გამოვლინდა მარმარილოს ქანდაკების ფრაგმენტი - ადამიანის თავის ნატურალური ზომის გამოსახულება. თეთრი მარმარილოს ქანდაკების აღმოჩენა საქართველოსთვის დიდი იშვიათობაა. ქანდაკება ანტიკური ხანისაა, მისი გამოვლენა ჭალადიდში მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ობიექტის არსებობას მიანიშნებს.

იმირი - სექტემბერი - 2013

მარნეულის მუნიციპალიტეტის სოფელ იმირის მახლობლად, ადგილ გადაჭრილ გორაზე, ქართულ-ფრანგულმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (საქართველოს ეროვნული მუზეუმისა და საფრანგეთის სამეცნიერო კვლევის ეროვნული ცენტრის (CNRS) პროექტის I (Laboratory Interna-

tional Associate) –“GATES Project“) ფარგლებში განახორციელა არქეოლოგიური სამუშაოები არქეოლოგ მინდია ჯალაბადის ხელმძღვანელობით.

ამ საველე კამპანიის განსაკუთრებულ მონაპოვრად შეიძლება ჩაითვალოს 6 მ დიამეტრის, გეგმაში წრიული ნაგებობის აღმოჩენა, რაც ერთგვარად მოულოდნელი იყო ნეოლითური ხანის შულავერ-შომუთეფეს

კულტურისათვის, რომლისთვისაც დამახასიათებელია თოლოსისებური ტიპის ალიზის ნაგებობები, რომელთა დიამეტრები, ჩვეულებრივ, 3 მ არ აღემატება. 6 მ დიამეტრის ნაგებობის

ალიზის ცრუ თალით (თოლოსისებურად) გადახურვა ტექნიკურად შეუძლებელია, ე.ი. აქ გადახურვის სხვა კონსტრუქციასთან გვაქვს საქმე. ამდენად ეს მნიშვნელოვანი ფაქტია საქართველოში ხუროთმოძღვრების განვითარების ისტორიისთვის.

დვანი - ოქტომბერი - 2013

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მონიტორინგის სამსახურის უფროსის გ.გაგოშიძის ცნობით, სოფელ დვანში შემთხვევით ძველი სამარხი გამოჩენილა. ვითარება ადგილზე შეისწავლეს საქართველოს კულტურუ-

ლი მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის სამსახურის უფროსმა იულონ გაგოშიძემ და ამავე სამსახურის უფროსმა სპეციალისტმა ზურაბ გიორგაძემ.

მდ. აღმოსავლეთ ფრონის ხეობაში, მდინარის მარცხენა ნაპირას, ქარელის მუნიციპალიტეტის სოფ. ტახტიძირის ჩრდილოეთით, სოფ. დვანის საზღვარზე, ადგილ წითელბეგებზე, სალოლაშოენი-დვანი სამანქანო გზის პირას, ფერდობის ჩამორეცხვის შედეგად გზიდან 1,5 მ-ის სიმაღლეზე გამოჩენილა მიწაში ჰორიზონტალურად დაფლული ქვევრი. ქვევრი დამსხვრეული იყო და ნატეხები გზის პირას ეყარა. გაირკვა რომ აქ საქმე გვაქვს ძველ სამარხთან. ქვევრში ორი - მოზრდილისა და ბავშვის ჩონჩხები აღმოჩნდა. მოზრდილს

ბრინჯაოსა და რკინის სამაჯურები ეკეთა ხელზე, ბავშვს კი - სპილენძის მავთულოვანი საყურეები. ქვევრი და ბრინჯაოს სამაჯური თარიღდება ქ.წ. III-II საუკუნეებით.

ი. გაგოშიძემ და ზ. გიორგაძემ ქვევრის ნატეხები და სამაჯური გადასცეს ქარელის მუნიციპალიტეტის ამჟამად მოქმედ დოღლაურის არქეოლოგიური ექსპედიციის ბაზას ქარელის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში განსათავსებლად.

ინტერვიუ

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგიის ცენტრის უფროსთან, ბატონ ზურაბ მახარაძესთან

“ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგიის ცენტრის ძირითადი პრიორიტეტი ინტერდისციპლინარული კვლევებია”

- ბატონო ზურაბ, თქვენ ხელმძღვანელობთ საქართველოში უმსხვილეს არქეოლოგიურ დაწესებულებას, შესაბამისად, საქმის კურსში ბრძანდებით, რა ვითარებაა დღეს საქართველოს არქეოლოგიაში, რა პრობლემები და გამოწვევებია მის წინაშე და რა წარმატებებს ველით უახლოეს პერიოდში?

- პირველ ყოვლისა, მინდა აღვნიშნო, რომ საქართველოს არქეოლოგიაში მნიშვნელოვანი პროგრესი შეინიშნება, თუმცა, პრობლემები არსებობს. მაგ.: მიმაჩნია, რომ ჩვენი კანონმდებლობა არ არის იდეალური და მნიშვნელოვანწილად დასახვეწია. გარდა ამისა, ძირეულად უნდა აღმოიფხვრას კანონდარღვევის მცდელობაც კი. რაც შეეხება ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგიის ცენტრის საქმიანობას, ჩვენი მთავარი პრიორიტეტი ინტერდისციპლინარული კვლევებია და პროექტები, რომლებსაც უცხოელებთან ერთად ვახორციელებთ. ამ ერთობლივი პროექტების მთავარი მიღწევა ის არის,

რომ ჩვენ ჩავერთეთ საერთაშორისო თანამშრომლობაში, ვურთიერთობთ მსოფლიოში საუკეთესო ცენტრებთან და გვაქვს საშუალება, უცხოელ კოლეგებთან ერთად საზღვარგარეთ გავაკეთოთ მასალათა ანალიზები თანამედროვე ტიპის საუკეთესო ლაბორატორიებში, რაც ხარისხობრივად ცვლის მიღებულ შედეგებს, ანუ, ობიექტურად, დღეს უფრო მეტი ინფორმაციის მიღება შეიძლება, ვიდრე თუნდაც უახლეს წარსულში.

მოგეხსენებათ, არქეოლოგიის ცენტრი ადრე დამოუკიდებელი ორგანიზაცია იყო აკადემიის დაქვემდებარებაში, შემდეგ ეროვნულ მუზეუმს შეუერთდა. მიმაჩნია, რომ ეს ყველაზე მსხვილი არქეოლოგიური დაწესებულებაა საქართველოში, ჩვენ 60-ზე მეტი მეცნიერ-თანამშრომელი ანუ არქეოლოგიური ცენტრის ძირითადი ბირთვი შევინარჩუნეთ, რაც მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტია. ახლა შეგვიძლია, მუშაობის დასაწყისიდან, ე.ი. მასალის მოპოვებიდან, მის პუბლიკაციამდე თვალი ვადევნოთ მონაპოვარს, ანუ ჩამოყალიბდა ერთი სისტემა და ჩვენ უშუალოდ ვმონაწილეობთ ყველა პროცესში - ლაბორატორიულ კვლევებში, რესტავრაცია-კონსერვაციასა თუ გამოფენების მოწყობაში. სისტემაში შეიქმნა უწყვეტი ჯაჭვი. ვფიქრობ, ამის გაკეთება აუცილებელი იყო, რადგან ასეთი აქტივობა ყოველთვის დადებითად ისახება მუშაობის პროცესსა თუ შედეგებზე. ცენტრის წარმატებულ საქმიანობას, მნიშვნელოვანი კონტაქტების დამყარებას, ბუნებრივია, ხელს უწყობს ეროვნული მუზეუმის დირექტორის ბ-ნ დავით ლორთქიფანიძის ავტორიტეტი.

- ამჟამად რომელი ინტერდისციპლინ- არული პროექტები ხორციელდება?

- უკვე მეორე წელია ქართულ-ავსტრალიური ექსპედი-
ცია მუშაობს ასპინძის მუნიციპალიტეტის სოფელ ჭობარეთ-
ში, სადაც მტკვარ-არაქსის კულტურის ნასახლარი ითხრე-
ბა, ქარელის მუნიციპალიტეტის სოფელ დოღლაურთან,
დედოფლის გორაზე მუშაობს ქართულ-იტალიური არქე-
ოლოგიური ექსპედიცია. ბოლნისის მუნიციპალიტეტში, საყ-
დრისის ოქროს საბადოზე დაწყებული პროექტი ხორციელდ-
ება, ფოლქსვაგენის ფონდის დაფინანსებით. არუხლოზე კი,
ნეოლითური ხანის ნასახლარის გათხრები გაგრძელდა, ასევე
გერმანელებთან ერთად.

- როგორ ხდება ერთობლივი პროექტების დაფინანსება?

- ერთობლივ ექსპედიციებს უცხოური ფონდები აფი-
ნანსებს. გათხრებს ერთობლივად ვანარმოებთ, ჩვენია მა-
ტერიალური ბაზა, სპეციალისტები და სხვა რესურსები.

- ქართული ექსპედიცია, თქვენი ხელმძღვანე- ლობით, უკვე სამი წელია უცხოეთში მუშაობს. რამ განაპირობა ქართველი არქეოლოგების ასეთი დაფასება და რას შეისწავლით თქვენ იქ?

- დიახ, ქართული მისია სამი წელია კუვეიტში მუშა-
ობს ისე, როგორც საფრანგეთის, ინგლისის, პოლონეთის,
დანიისა და სხვა ქვეყანათა მისიები. ამ პროექტის ხელმძღ-

ვანელი ბ-ნ დავით ლორთქიფანიძე გახლავთ, მე კი საველე დირექტორი ვარ. ჩვენს ექსპედიციას “კუვეიტ-ქართული ექსპედიცია” ჰქვია, ორგანიზატორი გახლავთ კუვეიტის მხარე, რაც ჩვენი მუშაობის დამოუკიდებლობას არ უშლის ხელს. კუვეიტში ვმუშაობთ კუნძულ ფაილაკაზე, სპარსეთის ყურეში. გათხრები საინტერესო აღმოჩნდა თუნდაც იმით, რომ იქ

ფაილაკა, საველე სამუშაოები

გამოვლინდა დილმუნის კულტურა. დილმუნის კულტურა დადასტურებულია კუნძულ ბაჰრეინზე და უკავშირდება შუმერულ ცივილიზაციას. ეს გახლავთ ადრეული ბრინჯაოს ხანა - III ათასწლეულის დასასრული. პერიოდი, როდესაც დილმუნის კულტურა უკავშირდება შუმერს, ქ.წ. 2200-1750 წლებით თარიღდება. დილმუნის კულტურა შუმერულ ცივილიზაციას ამარაგებდა (სამხრეთიდან საზღვაო გზით) ლითონით -

სპილენძით, არსებობს ვარაუდი, რომ იქ კალაც შეჰქონდათ. დილმუნის კულტურა საკმაოდ თავისებურია, ჩვენთვის იმ კუთხითაც საინტერესოა, რომ საქართველო ამ წინააზიური ცივილიზაციის ჩრდილოეთ პერიფერიაა, ხოლო დილმუნის კულტურა სამხრეთის - ანუ იკვეთება შუმერის ცივილიზაციის ლითონით მომარაგების ორი სხვადასხვა გზა.

პატარა კუნძული ფაილაკა ევფრატისა და ტიგროსის შესართავთან ახლოს მდებარეობს და ერთგვარი ფორპოსტი გახლავთ. გათხრები იქ დანიელებმა დაიწყეს (ჯეფრი ბიბიმ). გამოვლინდა ტაძარი, სასახლე, საბეჭდავები, ერთად არის აღმოჩენილი დილმუნური და შუმერული მასალები, რაც, თავისთავად, საინტერესოა. ამ კულტურის აღზევების მეორე პერიოდი ელინისტური ხანაა, ფრანგებმა გათხარეს ინდოეთთან სავაჭრო ფორპოსტი ელინისტური ფორტი, არტემიდას ტაძრით.

- რა გათხარა ქართულმა ექსპედიციამ?

- ქართველებს ფაილაკაზე გამოგვიყვეს ის ტერიტორია, რომელიც შეუსწავლელი იყო, ანუ ამ კუნძულის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილი. ჩვენ გავთხარეთ და ფაილაკაზე პირველად აღმოვაჩინეთ ყორღნის ტიპის სამარხი. სამარხი მართალია გაძარცვული დაგვხვდა, მაგრამ ტიპური დილმუნური კერამიკა ახლდა, გარდა ამისა, გავთხარეთ, უცხოელთათვის უცნობი ქვაყუთები (ადრებრინჯაოს ხანის III ათასწლეულის დასასრული - II ათასწლეულის დასაწყისი). აღმოვაჩინეთ მთელი რიგი ძეგლები (ასევე უცხო მათთვის), ეს გახლავთ ქურები - ქვით ნაშენი, თიხით შელესილი ორკ-

ამერიკანი ქურები, რომლებიც ადრეულ რკინის ხანას, ანუ I ათასწლეულის I ნახევარს უნდა ეკუთვნოდეს, მაგრამ პრობლემა ის არის, რომ არ ვიცით, რისთვის გამოიყენებოდა ეს ქურები, რაც, თავისთავად, ძალიან საინტერესოა. ქვიშაში ქვის 100-მდე უცნობი კონსტრუქცია დავაფიქსირეთ. მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ექსპედიციის პარალელურად კუნძულზე სხვადასხვა ქვეყნის ექსპედიციები მუშაობს, ანუ პროფესიონალიზმი მათთვის არ არის უცხო, იმდენად მოეწონათ ჩვენი ჯგუფის საქმიანობა, რომ გაგვიგრძელეს ხელშეკრულება. ეს კონტრაქტი ხუთწლიანია, გარდა ამისა, მეტად სასიხარულოა ის, რომ შემოგვთავაზეს მეორე ექსპედიციის ჩატარება. ანუ, ფაილაკაზე მუშაობას გააგრძელებს ბ-ნ გურამ კვირკველია, მე კი კონტინენტზე გადავალ. მომავალი წლიდან საქართველოდან წარმოდგენილი იქნება ორი პარალელური ექსპედიცია, რაც, ბუნებრივია, უფრო მეტი პროფესიონალისა და სტუდენტის დასაქმების საშუა-

ფაილაკა, ყორღანი

ალებას მოგვცემს. ჩვენ ვცდილობთ ახალგაზრდების ინტეგრირებას მსოფლიო არქეოლოგიურ სივრცეში, მით უმეტეს, რომ ახალგაზრდების ინტერესი დიდია.

- რამდენადაც ვიცით, გასული წლის შემოდგომაზე, თქვენი ხელმძღვანელობით, ალაზნის ქალაში არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ქ.ნ. მესამე ათასწლეულის ყორლანი გათხარა, იქნებ გვითხრათ, რითი იყო მნიშვნელოვანი ეს სამარხი და რა შესძინა მისმა შესწავლამ საქართველოს არქეოლოგიას?

- დიახ, შარშან ლაგოდეხის მუნიციპალიტეტში, სოფელ ჭაბუკიანთან, გავთხარეთ ორი ყორლანი, გათხრებს თავად ვხელმძღვანელობდი, რადგან ამ პერიოდის სპეციალისტი ვარ. ერთი ანანაურის 3 გრანდიოზული ყორლანია, 100 მ-ის დიამეტრის 12 მ-ის სიმაღლის უზარმაზარი გორა, რომელიც ქვით იყო დაფარული, როგორც გაირკვა, მთელი ყრილი

ანანაური 3, ყორლნის ყრილის ქრილი

დატკეპნილი თიხისგან შედგებოდა, ზემოდან რიყის ქვის ჯავშანი ჰქონდა გადაფარებული. ამ ყორღანის ქვეშ აღმოჩნდა ორმოში ჩადგმული ხით ნაგები დასაკრძალავი კამერა, მთელი მოედანი (დაახლოებით 25X15-ზე) მუხის მორებით იყო დაფარული. თვითონ ორმოს შიდა ფართობი 9.5X6 მ-ია. ის ხით ნაგებია, ორმაგი კედლებით, ორმაგი გადახურვით, ამ ორმაგ ხის ფენილში ჭილოფი იყო ჩაფენილი ხალიჩასავით, გამოვლინდა სამი საყრდენი სვეტი, აგრეთვე, აღმოვაჩინეთ 2 დასაკრძალავი ოთხთვალა ეტლი, რაც თავისთავად საინტერესოა იმიტომ, რომ ყველა ყორღანში, რომელიც გათხრილია საქართველოსა თუ ჩრდილო-კავკასიაში, მხოლოდ თითო ეტლია აღმოჩენილი. ამგვარი გრანდიოზული და მდიდრული ყორღანი 40-50 წელიწადია არ გათხრილა საქართველოში. მიუხედავად იმისა, რომ ყორღანი ბრინჯაოს ხანაშივე გაუძარცვავთ და, სამწუხაროდ, ჩონჩხები არეულია (მათი მხოლოდ ნარჩენები დაფიქსირდა, თუმცა

ანანაური 3, გახსნილი კამერა

ეს ნარჩენებიც მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს), ის მაინც უნიკალურია. ეს ხის ნაგებობა მთლიანად თიხაში იყო, ზემოდან 12 მ თიხით დაფარული, ის იმდენად კარგად დაცვა თიხამ და ჭილოვმა, რომ ყორღანში განსაკუთრებული მიკროკლიმატი შეიქმნა, შესაბამისად, მიუხედავად ალაზნის ველის ნესტისა (ან შესაძლოა სწორედ ამის გამო) შემორჩა ის ორგანული ნივთიერებები, რომლებიც ჩვეულებრივ ნადგურდება ხოლმე. თითქმის დაუზიანებელი დაგვხვდა 30-35 სმ-ის დიამეტრისა და 8-9 მ-ის სიგრძის ხის მორები, ისინი იმდენად კარგად იყო შენახული, რომ ამოღება გაგვიჭირდა.

ანანაური 3, ოქროს სამკაული

გამოვლინდა დიდი რაოდენობით შალის სხვადასხვაგვარად ნაქსოვი მატერია, ტყავის ნივთები, მათ შორის ფოჩებიანი ჩანთა, ოქროს ნაკეთობები, სამკაულები (23 ერთეული), ბედენის კულტურისთვის (რომელიც ზოგადად III ათასწლეუ-

ლის II ნახევრით თარიღდება) დამახასიათებელი კაჟისა და ობსიდიანის ისრისპიორები, ლითონის ნივთები. თვითონ ეტლი ფანტასტიკურად დამუშავებული ორნამენტითაა შემკული, გამოვლენილია სავარძელი, ფაქტიურად, ტახტი, რაც პირველი შემთხვევაა ამ პერიოდისთვის, ხის ჭურჭელი, ქალცედონის რგოლი და ქარვის მძივების შესანიშნავი ასხმა. ქარვის მძივების აღმოჩენა თავისთავად ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტია, ვინაიდან ამ პერიოდში არა მხოლოდ საქართველოში, არამედ მთელ ახლო აღმოსავლეთში ქარვა ცნობილი არ იყო. სავარაუდოა, რომ ქარვა შემოტანილია ბალტიისპირეთიდან. ყორღანში გამოვლენილი ქარვა ამ პერიოდის ყველაზე ადრეული ქარვაა წინა აზიაში. საფიქრალი და სამუშაო ბევრი გვაქვს, უნდა გაირკვეს, რა კონტაქტები ჰქონდათ ჩვენს წინაპრებს სხვა კულტურებთან. გარდა ამისა, ყორღანში გადარჩა კალათებით შეტანილი თხილი, წაბლი - გავავსეთ სამი ტომარა. გამოვლინდა კალათების ნარჩენები, გადარჩენილია ტყის კენკრა კი - ონტყოფა და კვრინჩხი, ცაცხვის მარცვლები, რკო. ყოველივე ეს სწორედ ყორღნის უნიკალური მიკროკლიმატის წყალობით გადარჩა. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ როდესაც სამარხში აღმოჩენილი ძვლები შეისწავლეს გაირკვა, რომ ისინი თაფლში იყო ამოვლებული, რაც გვამის ბალზამირების მცდელობაზე მეტყველებს, ხოლო პალინოლოგიური შესწავლის შედეგად დადასტურდა, რომ შეინიშნება ვაზის, ხორბლის, ანუ კულტურული მცენარეების კვალი, თუმცა სამარხში მხოლოდ ტყის ნობათია წარმოდგენილი. დღეს ჩვენ საშუალება გვაქვს, იმდენად მაღალ დონეზე შევისწავლოთ მასალა, მსოფლიოს

საუკეთესო სპეციალისტებთან კონსულტაციების ფონზე, რომ ხშირად მასალის შესწავლის შედეგად მიღებული ინფორმაცია არანაკლებ მნიშვნელოვანია თავად გათხრებზე. ამჟამად მიმდინარეობს ყორღნის მასალის კვლევის, დამუშავების, აღდგენის პროცესი, რესტავრაცია-საკონსერვაცია. ამჯერად, ჩვენი კონსულტანტები გერმანელები არიან.

ოქროს ნივთები ჩაბარდა ეროვნული მუზეუმის ოქროს ფონდს, დანარჩენი მასალა განთავსდა შესაბამის ფონდებსა და ლაბორატორიებში. კვლევის შედეგები გამოქვეყნდება სამუშაოების დასრულების შემდეგ, დროებით ექსპონირებას ეროვნულ მუზეუმში ვაპირებთ.

- რას გვეტყვით მეორე ყორღნის შესახებ?

- მეორე ყორღანი - “ჭინჭრიანი გორა” გაცილებით პატარაა. ყრილის დიამეტრი 50 მ-ია, სიმაღლე - 2.5 მ. მიწაყრილი გადასწორებული იყო, მაგრამ თვითონ ორმო უზარმაზარი აღმოჩნდა - 11 მ დიამეტრისა და 8 მ სიღრმის, ხით (ძალიან

ჭინჭრიანი გორა, ხედი

საინტერესო კონსტრუქციის) გადახურული. გრუნტის წყლების გამო, ამ ყორღანში მუშაობა გაგვიჭირდა, თუმცა, ფიქსაცია შევძელით. სამწუხაროდ, ყორღანი გაძარცვ-

ჭინჭრიანი გორა, კამერის ხედი

ლი დაგვხვდა. იძულებულნი ვიყავით, მთელი ეს მინა გაგვერეცხა. აღმოვაჩინეთ რამდენიმე მიცვალებულის ჩონჩხი, კერამიკის ფრაგმენტები, სარდიონის ლამაზი საკიდები, მთელი ასხმა მთის ბროლის მძივი.

ჭინჭრიანი გორა, კერამიკა

ფოტოები გამოყენებულია ბ-ნ ზურაბ მახარაძის ექსკლუზიური ნებართვით.

ახალი არქეოლოგიური

დედოფლის გორა

იულონ გაგოშიძე

ქ.ნ. II-ქ.შ. I სს. სასახლის ჩრდილო აღმოსავლეთი კოშკის ნაშთი

დედოფლის გორა საქვეყნოდ ცნობილი არქეოლოგიური ძეგლია. 1985-2007 წლებში აქ მუშაობდა ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიცია (ხელმძღვანელი ი.გაგოშიძე), რომელმაც გათხარა და შეისწავლა ანტიკური ხანის სასახლე - იბერიის (ქართლის სამეფოს) მეფეთა ერთ-ერთ რეზიდენცია. სასახლე ქ.ნ. II საუკუნის დასასრულს არის აგებული და დაახლოებით ქ.შ. 80 წელს ძლიერი მიწისძვრის შედეგად დაინგრა. მიწისძვრას ხანძარი მოჰყვა, რომელმაც სასახლის მეორე და მესამე სართულები იმსხვერპლა. მართალია, სასახლის მცხოვრებლები გადარჩნენ, მაგრამ ვერაფრის გატანა ვერ მოუხსნრიათ, რადგან პირველი სართულის ოთახებში, რომლებიც სახურავისა და კედლების

ა ღ მ ო ჩ ე ნ ა

ცეცხლისგან გამლღვალ მასით არის ამოვსებული არქეოლოგებს თითქმის ყველაფერი ხელუხლებელი დახვდათ. გადარჩა არა თუ ლითონის (ოქრო, ვერცხლი, ბრინჯაო, რკინა), ქვის, მინისა და კერამიკული ნივთები, არამედ ორგანული წარმოშობის მასალაც კი - ავეჯი, ქსოვილები, ხილი (ატამი, შვინდი, ყურძენი და სხვ.), მარცვლეული (ხორბალი, ასლი, ქერი, ჭვავი), ფქვილი, გამომცხვარი პური, ხისა და ტყავის ნანარმი.

სასახლე განფენილია გორის მთელ თხემზე (3.500 კვ.მ). 2007 წლამდე გაითხარა 20 ოთახი და აქ აღმოჩენილი 10 000-ზე მეტი სხვადასხვა ტიპის ექსპონატი გადაეცა საქართველოს ეროვნულ მუზეუმს.

ქ.მ. IV საუკუნეში სასახლის ნანგრევებზე სოფელი გაშენდა, რომელმაც VI საუკუნემდე იარსება. მაგრამ, როგორც არქეოლოგიური გათხრებით გაირკვა თვითონ სასახლეს უძველეს ნამოსახლარზე აუშენებიათ. დედოფლის გორის სამხრეთ ფერდობზე, რომელსაც მდინარე დასავლეთის ფრონე (ფციულა) რეცხავს შეიმჩნევა ადრეული რკინისა და ბრინჯაოს ხანის კულტურული ფენები, რომელთა საერთო სისქე 10-15 მ აღწევს. სულ ქვემოთ, მტკვარ-არაქსის ხანის (ქ.წ. III ათასწლეულის დასაწყისი) კულტურული ფენის ქვეშ გამოვლინდა კერამიკული ფრაგმენტები, რომლებიც სავარაუდოდ ხალკოლითის ეპოქას (ქ.წ. IV ათასწლეული) მიეკუთვნება. ეს კულტურა მაიკოპისა (ჩრდ. კავკასია) და ლეილათეფეს (აზერბაიჯანი) სახელითაა ცნობილი და, როგორც ირკვევა მესოპოტამიური, ურუკის კულტურის იდენტურია, მასვე მიეკუთვნება 1980-იან წლებში შიდა ქართლში, ადგილ ბერიკლდეებზე გამოვლენილი ორი

კულტურული ფენა - ტაძარი და საფორტიფიკაციო სისტემა. ბერიკლდეები კი იმ ძველი ნამოსახლარის ნაწილია, რომლის ცენტრი დედოფლის გორა გახლავთ. ამჟამად, ხალკოლითური კულტურის კვლევა კავკასიის არქეოლოგიის ერთ-ერთი აქტუალური პრობლემაა. სწორედ ამიტომ დაინტერესდნენ დედოფლის გორით უძველესი პერიოდის მკვლევარები.

პირველი კულტურული ფენა IV ს.

2013 წლის 17 ივნისიდან 31 ივლისამდე ქართულ-იტალიური პროექტის «შიდა ქართლის არქეოლოგიური პროექტი» ფარგლებში საქართველოს ეროვნული მუზეუმისა და ვენეციის ფოსკარის უნივერსიტეტის (ჩა' ოსცარი ნივერსიტეც ოფ Vენ-იცე) ერთობლივმა სამეცნიერო ექსპედიციამ არქეოლოგიური და ინტერდისციპლინარული კვლევა ჩაატარა ქარელის რაიონში დედოფლის გორაზე. გათხრებში მონაწილეობდნენ ილიას უნივერსიტეტის მეცნიერ-თანამშრომლები და სტუ-

დენტები, ასევე ვენეციის უნივერსიტეტის სტუდენტები, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს წარმომადგენელთა იულონ გაგოშიძე. ექსპედიციას ხელმძღვანელობდა საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მთავარი კურატორი, არქეოლოგი მინდია ჯალაბაძე.

ექსპედიციის ძირითადი მიზანი იყო დედოფლის გორის სტრატეგრაფიის გარკვევა, რისთვისაც გორის სამხრეთ და აღმოსავლეთ ფერდობებზე გაითხარა ორი სტრატეგრაფიული ჭრილი, გარდა ამისა, გრძელდებოდა სასახლის გათხრებიც, გაიწმინდა მორიგი 21-ე ოთახი. მართალია, ვერც სტრატეგრაფიული ჭრილების და ვერც ოთახის ბოლომდე გათხრა ვერ მოხერხდა, მაგრამ მიღებული შედეგები მეტად მნიშვნელოვანია.

1985-2007 წლებში დედოფლის გორის სასახლის გათხრების დროს ერთმა გარემოებამ მიიქცია ყურადღება, კერძოდ, ქ.შ. II საუკუნის ბოლოს აშენებული სასახლე იდგა ადრეული რკინის ხანის ფენაზე ან მდინარეულ ხრეშზე. ადრეული რკინის ხანა სასახლის აშენების პერიოდს წინ უსწრებს მინიმუმ ხუთასი წლით, ანუ სავარაუდო იყო, რომ ამ ხუთასი წლის განმავლობაში დედოფლის გორაზე არავინ სახლობდა. ხოლო მდინარეული ხრეშის არსებობა მდინარის ამჟამინდელი დონი-

საკურთხეველი გათხრის პროცესი

დან თითქმის 30 მ-ის სიმაღლეზე აუხსნელი რჩებოდა. წელს გათხრილმა სტრატიგრაფიულმა ჭრილმა ამ ორივე საკითხს ნათელი მოჰფინა. აღმოსავლეთ ფერდობზე გავლებული სტრატიგრაფიული ჭრილის მეორე საფეხურზევე გამოვლინდა აქემენიდური და ელინისტური ხანის ფენები, ამდენად გაირკვა, რომ სასახლის მშენებლებს მშენებლობის დაწყების წინ, სამშენებლო მოედნის ნიველირების მიზნით მოუსწორებიათ გორის თხემი და უშუალოდ მისი წინამორბედი ელინისტური და აქემენიდური ხანის კულტურული ფენები გაუნადგურებიათ.

სასახლის 21-ე ოთახი საკურთხევლიანი

სტრატიგრაფიულმა ჭრილმა გაარკვია მდინარეული ხრეშის წარმომავლობაც. ჭრილის მეოთხე საფეხურზე გაიწმინდა ადრეული რკინის ხანის ადრეული ეტაპის მძლავრი გალავნის

მონაკვეთი. გალავანი უზარმაზარი ლოდებით არის ნაგები და გამაგრებულია სამკუთხა კონტრფორსებით. გალავნის მშენებლებს გალავნის წინ, გორის გარშემო ამოუთხრიათ 20 მ სიგანისა და 10 მ სიღრმის თავდაცვითი თხრილი და ამ თხრილიდან ამოღებული მდინარეული წარმოშობის ხრეშით აუმაღლებიათ გორა.

სრულიად უჩვეულო აღმოჩნდა სასახლის 21-ე ოთახი. 5მX5მ ფართობის ოთახი პრაქტიკულად ცარიელი იყო და მის შუაში, შედარებით ახლოს დასავლეთის კედელთან სამსხვერპლო-საკურთხეველი იდგა. გამოვლინდა ოთხ-კუთხა ბაქანზე აღმართული ალიზის აგურისავე თაღოვანი ნაგებობა, რომელიც აღმოსავლეთისკენ არის გახსნილი. ამ ბუხრის მსგავს კონსტრუქციაში სამსხვერპლო ცეცხ-ლი ენთო: მასში შემორჩა 15 სმ-ის წმინდა ნაცრის ფენა, საკურთხევლის დაბრტყელებულ ზედაპირზე იდგა ოქრო-თი შემკული ბრინჯაოს რამდენიმე მცირე ზომის ქანდაკე-ბა, ეყარა მინის მძივები და ორი კვერცხი იდო. ქანდაკებე-ბიდან ერთ-ერთი ხელანვდილი ქალი, შესაძლოა, მინერვას გამოსახულებაა, მეორე - ქალის ფიგურაა, მესამე - ფრთებ-მოკეცილი არწივის სკულპტურა. ყველა მათგანი ცილინ-დრულ ან კუბურ პოსტამენტებზე იდგა.

ფოტოები გადაღებულია იულონ გაგოშიძის მიერ.

ქრისტიანობის საკითხი ფხოვეში

გიორგი გოგოჭური

საქართველოს გეოგრაფიული მდებარეობა განაპირობებდა ქართველთა საერთაშორისო ისტორიულ მისიას: დაეცვა ჩრდილოეთ კავკასიიდან გადმოსასვლელი უღელტეხილები. ქ. ნ. I ათასწლეულის მეორე მეოთხედში ჩრდილოეთ კავკასიიდან შემოჭრილმა სკვითურ-კიმერიულმა ტომებმა გაანადგურეს მცირეაზიული ცივილიზაციები, ასურეთისა და ურარტუს სახელმწიფოები. ჩრდილოეთიდან მოსულმა დამანგრეველმა ძალამ, როგორც ჩანს, იმდენად იმოქმედა იმდროინდელ წინა აზიაში არსებულ სახელფოებსა და მოსახლეობაზე, რომ ამ მოვლენებიდან თითქმის ათასწლეულის განმავლობაში აქტუალური გახდა კავკასიონის გადმოსასვლელების ჩაკეტვის აუცილებლობა. აქემენიდური ირანისა, თუ სასანიდების შაჰინ-შაჰების, რომის, ბიზანტიისა და არაბების მიერ საქართველოში ლაშქრობების შემდეგ, ზავის დადებისას, აქტუალური ხდებოდა ჩრდილოეთიდან გადმოსასვლელების დაცვის პრობლემა. ამის გამო დამპყრობელსა და დაპყრობილ ქვეყანას (იბერია) შორის დადებული ზავი, ზოგჯერ, “სამეგობრო ხელშეკრულებად” მოიხსენიებოდა.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე ქართლის სამეფო კარს მუდამ თვალ-ყური უნდა ედევნებინა მთიანი რეგიონისთვის და იქ მცხოვრები მოსახლეობისთვის. ელინისტურ და ადრეულ შუა საუკუნეებში აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი, და რა თქმა უნდა ფხოვიც, ქართლის (იბერიის) სამეფო ხელისუფლების უშუ-

აღო გამგებლობაში იმყოფებოდა. სამეფო კარის ყველა პოლიტიკური და რელიგიური აქტი, როგორც ჩანს, პირველ რიგში, მთის მოსახლეობაში უნდა განხორციელებულიყო. ბუნებრივია, ხელისუფალსა და მის დომენს შორის, რომელიც ქვეყნის ჩრდილოეთ საზღვრის სიახლოვეს მდებარეობდა და მისი ფუნქცია საზღვრის დაცვა იყო, აუცილებელი იქნებოდა იდეოლოგიური თანხვედრის არსებობა.

ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში, ქართლის მეფისადმი უშუალო მორჩილებამ განაპირობა ის, რომ ფშავ-ხევსურეთის მოსახლეობამ უფრო მეტად შეითვისა და შეისისხლხორცა სამეფო კარის რელიგია, ვიდრე ბარის რეგიონის არაერთგვაროვანმა და განსხვავებულ რელიგიურ აღმსარებლობათა მოსახლეობამ, მაშინ როდესაც ჯერ კიდევ არ არსებობდა ერთიანი სახელმწიფო რელიგია. აღმოსავლეთ საქართველოს მთისწინეთი და მთაქრისტიანული რელიგიის ოფიციალურ აღიარებამდეც ბარის მიერ კარგად იყო ათვისებული. ამ ფაქტს წერილობითი წყაროები, არქეოლოგიური მასალები და ეთნოგრაფიული მონაცემები ადასტურებს [რამიშვილი 1996: 17].

IV საუკუნიდან, ქართლის სამეფო კარის ინიციატივით მთიანეთის მოსახლეობა ინათლება. ქართლის მოქცევის ქრონიკამ შემოგვინახა ყრუ გამოძახილი იმისა, რომ ქრისტიანობას ქართლში ადვილად არ გაუკვალავს გზა წმ. ნინოს მოციქულებრივი მოღვაწეობის შემდეგაც კი: “ნარვიდა და დადგა წობენს (წმ. ნინო) და უქადაგა სარწმუნოებაჲ ქრისტჳსი. ხოლო მათ განუყარეს თავი და ერისთავმან მცირედ წაჰმართა მახვილი და შიშით მოსცნეს კერპნი მათნი დალენად”. ასეა “მოქცევაჲ ქართლისაჲს” შატბერდულ ნუსხაში [ძქალძ 1963: 89].

ი. გაგოშიძეს მიაჩნია, რომ ქართლის სახელმწიფოს განვითარების სტრატეგიამ განაპირობა ის ფაქტი, რომ მეფისა და მისი ოჯახის

მონათვლის შემდეგუშუალოდ მთა და კახეთ-კუხეთი მოინათლა, ხოლო ზენა სოფლის გაქრისტიანება სამერმისოდ გადაიდო. ქართლის (იბერიის) კეთილდღეობა დიდად იყო დამოკიდებული იმაზე, თუ როგორ აკონტროლებდა ხელისუფლება კავკასიონის უღელტეხილებს. კონტროლის წარმატებით განსახორციელებლად აუცილებელი იყო ხელისუფლების მიერ მთიელთა დამორჩილება. მოსახლეობის დამორჩილების საშუალება კი ყოველთვის იყო მეფის რელიგიის ამ მოსახლეობაში დამკვიდრება, თუნდაც ძალისმიერი მეთოდებით, როგორც ეს მოხდა წმ. ნინოს დროს [გაგოშიძე 1999: 60].

ჭელიშური ნუსხის მიხედვით “მახვილის წარმართვა” ერისთავს თვით წმ. ნინომ უბრძანა: ”ხოლო ნინო უბრძანა ერისთავსა, რაფთა წარმართოს მცირედ მაჴლი მათ ზედა, და ვითარცა შებმა უყვეს, შიშით მისცეს თავნი მათნი ნათლის-ლებას”. ნინოს წინააღმდეგობა გაუწიეს “მთიელთა ყოველთა”. “მთიელთა, ჭართალელთა, და ფხოელთა და წილკანელთა”. მიუხედავად იმისა, რომ ქართლის

ხევსურეთი. ციხედსოფელი მუცო

მეფე უკვე მეოთხე საუკუნეში მოინათლა შიდა ქართლის ბარის მოსახლეობის ნაწილი მეექვსე საუკუნემდე წარმართად რჩებოდა. ფართო საეკლესიო მშენებლობა აქ VI—VII სს-ში გაიშალა [გაგოშიძე 1999: 60; 66-67].

ქართლის სამეფო კარის გაქრისტიანება და მის მიერ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მოსახლეობაში განხორციელებული პოლიტიკა აისახა მატერიალურ კულტურაზე, რაც დასტურდება არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილი ძეგლებით. ქრისტიანობამ მთაში თავისი კვალი შემოგვინახა ეკლესია-მონასტრების, სამარხეული ძეგლების, ქვა-ჯვარებისა თუ სტელეების სახით.

საქართველოს მთიანეთის მოსახლეობის სულიერი და მატერიალური კულტურის კვლევით მრავალი უცხოელი და ქართველი სპეციალისტი იყო დაინტერესებული. მეცნიერები დღესაც დაობენ თუშ-ფშავ-ხევსურეთსა და მთიულეთ-გუდამაყარში შემორჩენილ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენების, კულტმსახურების, საკულტო-სასულიერო ტექსტებისა და მათი წარმომავლობის თუ რიტუალში ჩართვის გზების შესახებ. იმის გამო, რომ მთა გასული საუკუნის ბოლო მეოთხედამდე არქეოლოგიურად შეუსწავლელი იყო, მკვლევართა უმრავლესობის დასკვნები ემყარებოდა რელიგიურ თემებს ადგილზე ნანახ და აღწერილ რიტუალებს, ზეპირ გადმოცემებსა და ძალიან მწირ წერილობით წყაროებს. ამის გამო, ხშირ შემთხვევაში, დასკვნები სუბიექტური და ზოგჯერ მცდარიც იყო.

ფხოვში ქრისტიანობის გავრცელების საკითხის კვლევისას, პირველ რიგში, განსახილველია ისტორიული ფხოვის ლოკალიზაციის პრობლემა, რაც დღემდე, გადაუჭრელ საკითხად რჩება ქართულ ისტორიულ გეოგრაფიაში. გ. რჩეულიშვილი, მრავალი სამეცნიერო ლიტერატურისა და ისტორიული წერილობითი წყაროს

მიმოხილვის შედეგად ასკვნის, რომ ფხოვის სამხრეთ საზღვარი IV საუკუნისათვის ორწყლის მიდამოებში უნდა ყოფილიყო და შესაძლებლად მიაჩნია მოგვიანო ხანებში მისი გადმოწევა კართანისკენ. იგი ფხოვის ჩრდილოეთ საზღვარს ხახმატ-დათვისჯვრის უღელტეხილთან მოიაზრებს, თუმცა, ასევე არ გამორიცხავს, რომ ეს საზღვარი შესაძლოა, ანატორის ნასოფლარის მახლობლადაც (მდინარე არლუნისა და არდოტის წყლის შესართავი) გადიოდა [რჩეულიშვილი 1990: 24-25; 37-38; 45; 110].

ხეობის ვიწროებებში, კართანას მიდამოებში, არაგვის ორივე მხარეს, თავდაცვითი ნაგებობების, ნასოფლარებისა და ქრისტიანული ძეგლების სიმრავლეც ამ მიდამოებში ადმინისტრაციული საზღვრის არსებობაზე უნდა მიანიშნებდეს. ამჯერად, ცხადია, ჩვენი მიზანი ფხოვის ლოკალიზაციის დაზუსტება არ არის. ამ საკითხთან დაკავშირებით ვიზიარებთ გ. რჩეულიშვილის მოსაზრებას. ჩვენ ფხოვის საზღვრები, გვაინტერესებს ქრისტიანული ძეგლების გავრცელების თვალსაზრისით.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის არქეოლოგიურად შესწავლა მხოლოდ ოთხი ათეული წლის წინ დაიწყო. გასული საუკუნის 70-იან წლებში არაგვის ხეობაში ჟინვალის ჰიდრო-ელექტროსადგურის მშენებლობასთან დაკავშირებით ჩამოყალიბდა არქეოლოგიური ექსპედიცია რ. რამიშვილის ხელმძღვანელობით, რომლის უმთავრეს მიზანი იყო ახალმშენებლობის ზონაში ისტორიულ-არქეოლოგიურ ძეგლთა გამოვლენა და კვლევა. მოგვიანებით, არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ მოიცვა, არა მხოლოდ ახალმშენებლობის ზონა, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოს მაღალმთიანი რეგიონიც.

ექსპედიციამ მთის წინა ზოლში გამოავლინა მრავალი ქრისტიანული ძეგლი. ამ ძეგლთა დიდი უმრავლესობა ნანგრევების სახითაა

შემორჩენილი და მათი შესწავლა შესაძლებელი გახდა მხოლოდ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად. ძეგლები უმეტეს წილად ფშავის ქვედა ზონის სოფლებსა და ნასოფლარებში ფიქსირდება, ანუ ისტორიული ფხოვის გარეთ. ეს ის ტერიტორიაა, რომლის გავლითაც ფხოვში აღწევდა “ბარული” კულტურა და, რაღა თქმა უნდა, ქრისტიანობამაც ამ გზით შეაღწია ფხოვის მაღალმთიან სოფლებში. ჩვენი მიზანი არ არის ფშავ-ხევსურეთის ქრისტიანული ძეგლების სტილისტური ანალიზი, ჩვენ საქართველოს ამ რეგიონში ეკლესია-მონასტრების რაოდენობის მიხედვით ქრისტიანობის გავრცელების მასშტაბები უნდა წარმოვაჩინოთ.

ფშავ-ხევსურეთში აღრიცხული ქრისტიანული ძეგლებიდან სხვადასხვა დროის არქიტექტურული კომპლექსები გამოიყოფა. ისინი, ძირითადად, ადრეულ, განვითარებულ და გვიან შუა საუკუნეებს განეკუთვნება

ფშავ-ხევსურეთის ძეგლების მოკლე მიმოხილვა:

ხეობის დასაწყისში, მდინარე არაგვის მარცხენა მხარეზე, ნასოფლარ მღვიმის განაპირას, მისგან ჩრდილო-აღმოსავლეთით, გაითხარა ეკლესია, რომელიც დათარიღებულია VIII—IX საუკუნეებით [სიკძა 2008: 297].

სოფ. ნეძიხის თავზე მდებარეობს “ზზიანას” სამონასტრო კომპლექსი, რომელიც არქეოლოგიურადაა შესწავლილი. კომპლექსი შედგება ორი ეკლესიისა და სამაროვნისაგან. სამონასტრო კომპლექსში, ჯერ კიდევ ძეგლის თხრის პროცესში, უძველეს ნაგებობად (VIII ს.) ბაზილიკა აღიარეს [წერეთელი 1980: 71-72], შედარებით მოგვიანოდ კი, დარბაზული ეკლესია. არქეოლოგიური კვლევა-

ძიების დასრულების შემდეგ მოხერხდა კომპლექსში ცალკეული ნაგებობების აშენების თანმიმდევრობის დადგენა და მისი თარიღი VI-VIII საუკუნეებით განისაზღვრა [რჩეულიშვილი 1990: 33-34].

ნეძიხის ტერიტორიაზეა ღვთისმშობლის დარბაზული ეკლესიაც, რომელიც სოფლიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ტყით დაფარულ ბორცვზე მდებარეობს და განვითარებულ შუა საუკუნეებს განეკუთვნება. კანკელის წინ დგას სწორკუთხა ფორმის მოზრდილი ქვიშაქვის ბლოკი ზედა ნახნაგზე სწორკუთხა ღრმულით, როგორც ჩანს, საკურთხეველისწინა ჯვრის ბაზა [სიკდა 2008: 286-287].

დიდი კომპლექსია შესწავლილი სოფელ თვალივში. ძეგლი მდებარეობს სოფ. თვალივის სამხრეთით ტყიან ფერდობზე. კომპლექსი შედგება დიდი დარბაზული და მცირე ეკლესიებისაგან, სენაკ-საცხვრებლებისა და გალავნისაგან. თვალივი უნდა ყოფილიყო ხარჭაშნელი ეპისკოპოსის რეზიდენცია, რომელიც ივრის ხეობიდან XV ს-ში გადაიტანეს არაგვის ხეობაში. როგორც ჩანს, თვალივის საყდარი XVI საუკუნეში საფუძვლიანად გადაუკეთებიათ. მიუხედავად ამისა, სხვადასხვა არქიტექტურული ნიშნით (გარეთ გაშვერილი და ნალისებრი აფსიდა, შიგნით გაგანიერებული სარკმლები და სხვ.) ის მოიაზრება ადრე შუა საუკუნეთა ხანის ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლთა წრეში და განეკუთვნება VIII-IX სს. მსგავსი ძეგლები აღმოსავლეთ საქართველოში ძირითადად VI-VII სს. თარიღდება [სიკდა 2008: 286-287; წერეთელი 1980: 73-74].

გუდრუხში არის სალოცავი “ადგილის დედა”, ანუ ღვთისმშობლის ეკლესია. ის მდებარეობს ტყიან ქედზე, სადაც დადასტურებულია შუა საუკუნეების მძლავრი ნამოსახლარი. ეკლესიას სამხრეთიდან აქვს გვიანდელი (XII-XIII სს.) მინაშენი. ეკლესია X საუკუნისაა [სიკდა 2008: 240-241].

სოფ. მაღაროსკარის პირდაპირ, კუჭეჭას მაღალი მთის წვერზე (3000 მ. ზღვის დონიდან) არის ნაგებობის ნაშთი, რომელიც მეორადად გამოყენებული შირიმის კვადრებითაა წრიულად შემოზღუდული. კვადრებში გამოირჩევა ერთი მონოლითი, რომელიც საფასადო მხრიდან შემკულია სამი კანელურით და ოთხი პილასტრისაგან შედგება. ბლოკის ორივე გვერდზე გამოსახულია თითო კანელური. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ შირიმისა და კლდის ნატეხი ბლოკები იმ ეკლესიის დანგრეული ნაშთებია, რომელიც აქვე უნდა ყოფილიყო, ხოლო შირიმის დიდი ზომის კანელურებით შემკული მონოლითი ამ ეკლესიის საკურთხევლად მოიაზრება. კუჭეჭას მთის ძეგლის მაგალითზე კარგად ჩანს, თუ როგორ გამოიყენეს დანგრეული ეკლესიის მასალები და მოგვიანებით როგორ გამართეს აქ ხატ-სალოცავი [წერეთელი 1980: 74-75].

სოფელ კანატიის მიდამოებში, კუდოს მთაზე, ნასოფლარის ტერიტორიაზე, მდებარეობს წმ. გიორგის ნაეკლესიარი, რომელიც განეკუთვნება VIII-IX საუკუნეებს. ეკლესიას სამმხრივი გარშემოსავლელი ჰქონია, ნაგებია სხვადასხვა ზომის ნატეხი ქვით. კუთხეებში, კონსტრუქციულ ნაწილებსა და კარ-სარკმლების წირთხლების წყობაში გამოყენებულია შირიმის კარგად გათლილი ქვები [სიკდა 2008: 263].

სოფელ სწროფავის ტერიტორიაზე არის ნაეკლესიარები. ერთ-ერთი ეკლესია მდებარეობს სოფლის ჩრდილოეთით. იგი თარიღდება X ს-ით. ეკლესია დარბაზულია, ნაშენია ნატეხი ქვით. კარ-სარკმლების ლიობები ამოყვანილია შირიმის თლილი ქვით [სიკდა 2008: 313].

სწროფავიდან საკმაოდ შორს, სოფლის ჩრდილოეთით 2 კმ-ზე, ფშავის არაგვისა და ხორხის ხეობების გამყოფ ქედზე, საყვირალის მთაზე მდებარეობს წმ. გიორგის ეკლესიის კომპლექსი. კომპლექს-

ში გვხვდება VIII-IX სს. ნმ. გიორგის დარბაზული ეკლესია გარშემო-სავლელით, აქვე ნმ. გიორგის ეკლესიის სამხრეთით დარბაზული ეკლესიაა, რომელიც განვითარებულ შუა საუკუნეებს განეკუთ-ვნება. კომპლექსში, აგრეთვე ეგვტერი, კოშკი, საცხოვრებელი ნაგებობა და გალავანია [სიკდა 2008: 313].

კართანას მიდამოებში, რამდენიმე ადგილზე, შესწავლილია ეკლესიები. “კართანის ეკლესია” მდებარეობს არაგვის მარჯვენა მხარეზე, კოპალას ხატ-სალოცავის ჩრდილო-დასავლეთით, მაღალ ბორცვზე. ეკლესია დარბაზული ტიპისაა. თავდაპირველად და-თარიღდა VIII—IX სს-ის მიჯნით, ხოლო მოგვიანებით, მისი თარიღი დაზუსტდა და განისაზღვრა X-XI საუკუნეებით [წერეთელი 1980: 76; სიკდა 2008: 272].

ფშავის არაგვის მარცხენა ნაპირზე, ნასოფლარ კართანის ტერიტო-რიაზე შესწავლილია ნაეკლესიარი. საკურთხეველის ბაქანზე აღმოჩნდა ნატეხი ქვით ნაგები კუბური ფორმის კვარცხლბეკი, რომელიც, რო-გორც ჩანს ჯვრისთვის იყო განკუთვნილი [სიკდა 2008: 273].

სოფელ ქალილოს ჩრდილოეთით, არაგვის მარცხენა შენაკადის –ყოფჩურას ხეობაში, გათხრილია ყოფჩისკარის კომპლექსი (დარ-ბაზული ეკლესია, სწორკუთხა კოშკის ნანგრევები, გალავანი). ძეგ-ლი დათარიღებულია განვითარებული შუა საუკუნეებით. ეკლესია გეგმით სწორკუთხაა, ნაგებია სხვადასხვა ზომის ნატეხი ქვითა და გამოყენებულია დუღაბი. აქა-იქ გამოყენებულია შირიმის კვადრე-ბიც. დარბაზში შემორჩენილია საკურთხეველის წინ აღსამარავთი ჯვრის კვადრატული ბაზისი [სიკდა 2008: 322-323].

ყოფჩისკარის მოპირდაპირე მხარეს, მდინარე არაგვის მარჯვენა ფერდობზე, სოფ. არბაჩხანის ქალაში დიდი ნასოფლარია, რომელშიც გამოირჩევა მცირე ეკლესიის ნანგრევი მძლავრი გალავნის ნაშთით.

შატილი

ქრისტიანობის საბაზისი სტრუქტურა

დარბაზული ეკლესიის ნანგრევი გაითხარა კართანას სამაროვნის გალმა, არაგვის მარცხენა ნაპირზე [რჩეულიშვილი 1990: 25].

არქეოლოგიურად ჯერჯერობით შესწავლილი არ არის ფშავის რიგ სოფლებსა და ნასოფლარებში გამოვლენილი უამრავი ძეგლი, რომლებზეც ადრეული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების ნიმუშებიც გვხვდება. ბევრი მათგანი აღწერილია, გაკეთებულია ფოტოფიქსაცია და არქიტექტურულად აზომილია. ასეთი ძეგლებია: მაღაროსკარის დასავლეთით, სალალოსწვერის მთაზე არსებული ეკლესიის ნაშთი, რომელიც ნაგებია ნატეხი ქვითა და შირიმის კვადრებით. ნაეკლესიარი დათარიღებულია VIII-IX საუკუნეებით [სიკაძე 2008: 273].

აფშოს აღმოსავლეთით ტყით დაფარულ ქედზე არქიტექტურული კომპლექსის ნანგრევებია, ნაეკლესიარით. ეკლესია აუმენებიათ კლდის ნატეხი და შირიმის თლილი ქვით. ნანგრევებში აღმოჩენილია შირიმის ქვაში ნაკვეთი ემბაზი. აფშოშივეა შარაოს წმ. გიორგის ეკლესიის ნანგრევები. ძეგლი მთის წვერზეა, ნაშენია

კლდის ნაგლეჯი ქვით, გარეთა კუთხეების წყობაში გამოყენებულია შირიმიც. ორივე ნაეკლესიარი განვითარებულ შუა საუკუნეებს მიეკუთვნება [სიკძა 2008: 220-221].

სოფელ გომენრის სიახლოვეს, ადგილ საყდართგორაზე, არის ნაეკლესიარი (იკითხება მხოლოდ გეგმა), რომელიც არქიტექტურული დეტალების მიხედვით დათარიღებულია VIII-IX სს-ით. შარახევის ხეობაში დაფიქსირებულია რამდენიმე ნაეკლესიარი. ეს ეკლესიები აღიარებულია გვიანდელი შუა საუკუნეების ძეგლებად.

სოფელ ჩარგალთან, მისგან სამხრეთით, ადგილ დიყელის მიდამოებში, არის ძლიერ დანგრეული ეკლესია. ჩაქცეულია კონქი და კამარა, კედლების მხოლოდ მცირე ნაწილია შემორჩენილი [სიკძა 2008: 332,236,338].

ნაეკლესიარია შემორჩენილი სოფელ კანატიასთან, მდ. ფშავის არაგვის მარჯვენა ნაპირას, ჭალაში. ძეგლი ნაგებია ნატეხი ქვით. კედლების უმეტესი ნაწილი დანგრეულია [სიკძა 2008: 263].

ჩარგლის ზემოთ, ფშავის სოფლებში არსებული ნაეკლესიარები არც არქეოლოგიურადაა შესწავლილი და რატომღაც ისინი არც საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობის მეორე ტომშია შეტანილი. მართო სოფელ კანალხევის შემოგარენში დაფიქსირებულია ოთხი ნაეკლესიარი: ადგილ „საყდარასთან“, „ჯვართ გორაზე“, შუა უბნის მოპირდაპირე მხარეს და ადგილ „ციხიასთან“. სოფელ ხომის ტერიტორიაზე არის წმ. მარიამის ეკლესიის ნანგრევები დონიას მთაზე. ნასოფლარ ციხეთგორზე მიკვლეულია ეკლესიის ნანგრევები. ნაეკლესიარები აღრიცხულია უკანა ფშავის სოფლებში: მუქუსა და ვაკისოფელში (ფშავის ზედა ზონის სოფლების შესახებ ინფორმაცია მოგვანოდა ტ. მახაურმა, რისთვისაც მადლობას ვუხდით).

ფშავის ზედა ზონის სოფლებსა და ხევსურეთის ტერიტორიაზე აღრიცხული ნაეკლესიარები, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, თითქმის საძირკვლის დონემდეა დანგრეული, რასაც ვერ ვიტყვით ჩარგლის ქვემოთ არსებულ ძეგლებზე. ამის გამო გაძნელებულია, ქრისტიანული ძეგლების ნაშთების მიკვლევა და მათი სრული აღრიცხვა. ეკლესიების ამ დონემდე დანგრევა ან მშენებლობის დაბალი დონითაა გამოწვეული (კედლის მშრალი წყობა, დუღაბის გარეშე), ან ადამიანის ზემოქმედების შედეგია.

ხევსურეთის ქრისტიანული ხუროთმოძღვრული ძეგლები, თუ არ ჩავთვლით ანატორიისა და ორბეულთის ნაეკლესიარებს, ფაქტიურად შეუსწავლელია. დაზვერვების შედეგად, ბოლო წლებში, რამდენიმე ნაეკლესიარის ნაშთი დაფიქსირდა პირაქეთა ხევსურეთში.

ანატორის ეკლესია მდებარეობს პირიქითა ხევსურეთში, შატალის აღმოსავლეთით 2 კმ-ზე, მაღალ ფრიალო კლდის თავზე არსებულ ტერასაზე. ეკლესია ნაშენია ადგილობრივი ფიქალი ქვითა და მოტანილი შირიმის ბლოკებით. ეკლესიაში გამოვლინდა ჯვრის აღსამართავი შირიმის ბაზა და ასევე შირიმისქვის ემბაზი. ძეგლი დათარიღებულია VIII—IX საუკუნეებით [წერეთელი 1981: 76].

ორბეულთის ნაეკლესიარი გაითხარა 1986 წელს, მდებარეობს სოფ. ამლასთან, მდინარე ასისა და კალოთანის წყლის შესართავის მარჯვენა მხარეს, კლდოვანი ქედის თხემზე. ეკლესია დარბაზული ტიპისაა, ნაგებია მშრალი წყობით ფიქალითა და კლდის ნატეხი ქვით. შემორჩენილია კედლები 0,4-0,9 მ სიმაღლემდე. აღმოსავლეთით ღრმა ნახევარწრიული აფსიდია, რომელიც შედგმულია საგანგებოდ ამოღებულ კლდოვან ქანში. მის წინ ფიქალის ქვით ნაშენი ჯვრის აღსამართავი კვადრატული ფორმის ბაზის ფრაგმენტია. კარები ყოფილა დასავლეთ და ჩრდილოეთ კედლებში. კარის ღიო-

ბები, შემდეგში ამოუშენებიათ. ეკლესია მოგვიანებით გამოუყენებიათ, როგორც ხეობის ჩამკეტი საფორტიფიკაციო ნაგებობა. ეკლესიაში აღმოჩენილი გვიანდელი შუა საუკუნეების თიხის ჭურჭელი ძეგლის დასათარიღებლად არ გამოდგება. სოფ. ახიელში გაითხარა ადრე შუა საუკუნეების ქვის სამარხები, სადაც მიცვალებულები ქრისტიანული წესით იყვნენ დაკრძალულნი (სამარხეული ინვენტარი: ბრინჯაოს ჭვინტიანი და რკინის ენიანი მშვილდსაკინძი, ვერცხლის საყურე რგოლები, ვერცხლის არაბული მონეტა — IX ს-ის აბასური დირჰემი და სხვ.) აშკარად მეტყველებს იმაზე, რომ ამ დროისათვის (VIII-X სს.) არხოტის ხეობაში უკვე ქრისტიანი მოსახლეობა ცხოვრობდა. აღნიშნული ფაქტი იძლევა საფუძველს იმისა, რომ ეკლესიის აშენების თარიღად VIII-X საუკუნეები ვივარაუდოთ [Рамишвили, Гогочური, Джорбенадзе, и др. 1988: 449].

არქეოლოგიური დაზვერვების შედეგად გაირკვა, რომ ეკლესიები სოფელ ბარისახოშიც უნდა ყოფილიყო. ქვენა ბარისახოს ტერიტორიაზე, იქ სადაც თანამედროვე სასაფლაო და სალოცავია, არის ნაგებობათა ნაშთები. ერთ-ერთ მათგანს ადგილობრივი მოსახლეობა ნასაყდრალის სახელით მოიხსენიებს. ამ ადგილიდან უნდა წაეღოთ ზენა ბარისახოს ჯვარში შირიმის ქვისგან გამოთლილი ჯვარი, რომელიც სასანთლე კოშკის სიახლოვეს იქნა ნაპოვნი (მთაში შირიმის ქვა გამოიყენებოდა მხოლოდ ეკლესიების მშენებლობაში და აგრეთვე ჯვრებისა და ემბაზების დასამზადებლად).

ბარისახოშივეა სავარაუდო მეორე ეკლესიის არსებობაც, კერძოდ კი, ადგილ ხმალაში. საინტერესოა ხმალას სალოცავსა და იქვე მრონმდინარ ალვის ხესთან დაკავშირებული ანდრეზი. მრონი ცხადია ქრისტიანობასთანაა კავშირში და ის უკვე თვითონ მიგვანიშნებს აქ ეკლესიის არსებობაზე. ხმალას ალვის ხე კი (რო-

გორც ზ. კიკნაძე აღნიშნავს), მცხეთის მთიანეთში სვეტიცხოველის მეტოქედ გვევლინება [კიკნაძე 1996: 160-161; 2009: 13-15]. როგორც ჩანს ხმალაში არსებობდა ადრეული ეკლესია, რომელმაც ჩვენამდე ვერ მოაღწია. მე-19 საუკუნის 70-80-იან წლებში კი, აქ ახალი ეკლესია აუშენებიათ, რომელიც კომუნისტებმა დაანგრიეს. სავარაუდოა, რომ ხმალას ანდრეზი დაკავშირებულია აქ არსებულ ეკლესიასთან და ეკლესიასთან შედარებით, გვიან უნდა იყოს შეთხზული. არც ის არის გამორიცხული, რომ პირველი ეკლესია აქ წარმართული სალოცავის ადგილზე აშენებულიყო, ისე როგორც ეს მოხდა ბარში.

მონმაოში, სოფლის შიდა ტერიტორიაზე ნაგებობის ნაშთია, რომელიც პირწმინდადაა დანგრეული. ადგილობრივი მოსახლეობა ამ ადგილს ნადარბაზალად მოიხსენიებს. აქვეა ადრეული შუა საუკუნეების სამაროვანი, რომელიც სავარაუდოდ ეკლესიის სიახლოვეს

ქრისტიანობის საკითხი ფხოველი

სოფ ნინხადუ

უნდა გაემართათ. საინტერესოა თვით ამ სოფლის სახელი - მონ-
მაო, რომელიც არ არის გამორიცხული, რომ „მონამეთას“ სახეცვ-
ლილი ფორმაა.

სავარაუდოა, ნაეკლესიარების არსებობა სოფელ ხახმატში,
ადგილ გორის ყანასა და ღელისკარის მიდამოების სამაროვნებზე
[რჩეულიშვილი 1990: 75]. ხახმატის წყლის მარცხენა ტერასაზე,
სოფ. ბისოს მოპირდაპირე მხარეს, იქ სადაც ნაგებობების ნაშთები
ყოფილა და კომუნისტებს სკოლა აუშენებიათ, დღემდე შემორჩე-
ნილია ტოპონიმი „ნასივნარი“. ეს სახელწოდება, უთუოდ, სიონის
სახელზე აგებულ ეკლესიის არსებობაზე უნდა მიაწინებდეს.

გორშელმის ხეობაში, უკანხადუს ტერიტორიაზე, ადგილ „ზაის
ვაკეზე“, მიკვლეულია ადრე შუა საუკუნეების სამაროვნი და
ნაეკლესიარი სამაროვანზე. დაზიანებული სამარხების დამხრო-
ბის მიხედვით ირკვევა, რომ აქ საქმე უნდა გვექონდეს, როგორც
წარმართულ, ისე ქრისტიანულ სამარხებთან. მასალების მიხედვით
სამაროვანი IV-VII საუკუნეებს უნდა მიეკუთვნებოდეს.

ამავე სოფლის ერთ-ერთი უბნის — მზვარეს მიდამოებში, ადგილ
„სამარეთ გორზე“ დაფიქსირებულია ადრე შუა საუკუნეების სამა-
როვანი და ნაგებობის ნაშთი სამაროვანზე, რომელიც ჩვენი აზრით,
ეკლესიის ნანგრევი უნდა იყოს. არქეოლოგიურად შეუსწავლელი
ძეგლების ასაკი, ზოგადად, მე-13 საუკუნის პირველ მეოთხედს არ
უნდა გასცდეს.

შესწავლილი ქრისტიანული ძეგლების მიხედვით ირკვევა, რომ
კულტურული კონტაქტები მთასა და ბარს შორის ადრეულ შუა
საუკუნეებში საკმაოდ მჭიდრო ყოფილა. მთის ხუროთმოძღვრება
ყველა ნიშნით, იდენტურია ბარისა, ხოლო უფრო კონკრეტულად,
გენეტიკურად უკავშირდება კახეთის არქიტექტურას, რაც თვალ-

საჩინო ხდება შედარებითი ანალიზის საფუძველზე [წერეთელი 1981: 77-78].

ფშავ-ხევსურეთის ტერიტორიაზე შესწავლილ ადრე და განვითარებულ შუა საუკუნეთა სამაროვნებზე კარგად ჩანს ამ რეგიონში ქრისტიანული დაკრძალვის წესის დამკვიდრების ცალკეული ეტაპები. დაკრძალვის რიტუალი ძლიერი კონსერვატიულობით ხასიათდება და ძნელად ეგუება ინოვაციებს. საქართველოში, უძველესი დროიდან - ქრისტიანობამდე, მიცვალებულებს მუდმივად ერთ პოზაში კრძალავდნენ: მოხრილ, ხელ-ფეხ მოკეცილ მდგომარეობაში, მარცხენა ან მარჯვენა გვერდზე.

ქართლში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შემდეგ, მართალია არა უცებ და მყისიერად, არამედ გარკვეული დროის განმავლობაში მთლიანად იცვლება დაკრძალვის აღნიშნული ტრადიცია და მის ადგილს იკავებს ქრისტიანული წესი, რომლის არსიც მდგომარეობდა შემდეგში: საფლავის გაჭრა აღმოსავლეთ-დასავლეთ ხაზზე, მიცვალებულის გაშოტილი პოზა თავით დასავლეთით და ხელები მენჯის გასწვრივ ან ჯვარედინად გულ-მკერდზე დაკრეფილი [რჩეულიშვილი, რობაქიძე, ჩიხლაძე 1996: 20].

ფშავ-ხევსურეთში ადრეულ შუა საუკუნეთა ხანის სამაროვნები გათხრილია რამდენიმე პუნქტში: ნეძიხი, კართანა, ყოფჩის კარი და მდინარე ასის ხეობის სათავეში, სოფელ ახიელის ციხეების სამაროვანი. შესწავლილი ძეგლების ჩამონათვალი მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილია ამ რეგიონში დაფიქსირებული სამაროვნებისა, რომელთა არქეოლოგიური კვლევა-ძიება მომავლის საქმეა.

არაგვის ხეობაში შესწავლილი სამაროვნებიდან ქრისტიანობის გავრცელების ადრეული საფეხური ფიქსირდება ნეძიხის მრავალფენიანი სამაროვნის ზედა იარუსის სამარხებში. სამარხთა კონ-

სტრუქციის, დაკრძალვის წესისა და მასალის (მონითალო კერემიკა, ბრინჯაოს, ვერცხლისა და რკინის აბზინდები, ფიბულები, ბეჭდები, საყურეები და სხვ.) მიხედვით დათარიღებულია IV-V სს-ით. ნეძიხის სამაროვანზე, როგორც ჩანს, ასახულია ფშავის არაგვის ხეობის მოსახლეობის ქრისტიანიზაციის საწყისი ეტაპი [Робакидзе 1995: 125]. ამ დროს უნდა დაწყებულიყო ქრისტიანული ბარის მთაზე „შეტევის“ პირველი ეტაპი, რომელიც უნდა შეწყვეტილიყო ქართლში მეფობის გაუქმების შედეგად [რჩეულიშვილი, რობაქიძე, ჩიხლაძე 1994: 38].

კართანას სამაროვანზე ყველა სამარხი დამხრობილია აღმოსავლეთ-დასავლეთ ხაზზე, ანუ ქრისტიანულად. ძირითადად ქრისტიანულია დაკრძალვის წესიც. ჩონჩხების უმრავლესობა ზურგზეა გაშობილი თავით დასავლეთისაკენ. არის ცალკეული შემთხვევები, როდესაც მიცვალებულები სამარხებში მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე წვანან, მოხრილი კიდურებით. კართანის სამაროვანი, აქ მოპოვებული მასალის მიხედვით, დათარიღებული VI—VIII საუკუნეებით [რჩეულიშვილი 1990: 27; 31; Рчеულიშვილი, Гогочури, Маргвелашვილი 1995: 126-127]. კართანას სამაროვანზე უკვე გაბატონებულია დაკრძალვის ახალი წესი (სამარხთა აღნაგობა, დამხრობა და სხვ.), თუმცა ჯერ კიდევ, არც თუ იშვიათია ნახევრად მოხრილ მდგომარეობაში დაკრძალული მიცვალებულების არსებობაც, რაც მთაში ახალი რელიგიის დამკვიდრების მძიმე და მტკივნეული პროცესზე მეტყველებს [რჩეულიშვილი, რობაქიძე, ჩიხლაძე 1996: 20].

არხოტის ხეობაში, სოფელ ახიელის მარცხენა მხარეს, ხევს გაღმა ტერასაზე, ადგილ ციხიებნის მიდამოებში აღმოჩენილ სამაროვანზე გაითხარა ხუთი ქვაყუთი. ხუთივე სამარხი დამხრობილი იყო აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. მიცვალებულები და-

კრძალულნი იყვნენ ქრისტიანული წესით. ინვენტარის მიხედვით, როგორც აღვნიშნეთ, სამარხების ასაკი VIII—X საუკუნეებითაა განსაზღვრული [Рамишвили, Гогочури, Джорбенадзе, и др., 1988: 449]. სამაროვნის ტერიტორიაზე შემორჩენილი ერთადერთი ნაგებობის ნაშთი, რომლის ნანგრევები მთლიანად მიწითაა დაფარული, შესაძლოა, ნაეკლესიარი იყოს.

ჩვენი აზრით, ხევსურეთში ადრეულ შუა საუკუნეებს უნდა მიეკუთვნებოდეს: სოფელ უკანხადუს ადგილ ზაის ვაკისა და სამარეთ გორის, სოფელ მოწმაოს ადგილ საპეპელაე გორისა და ასევე გუდანის ჩრდილო-დასავლეთ ფერდობზე არსებული სამაროვნები.

სტატია სტატია სტატია

ხევსურეთი. სოფ. ბაცალიგო

ამ სამაროვნებიდან მხოლოდ შემთხვევით მოპოვებული მასალებია ცნობილი და ისინი არქეოლოგიურად შესწავლილი არ არის.

რამდენიმე წლის წინ, ხევსურეთის კულტურული მემკვიდრეობის ობიექტების ინვენტარიზაციის დროს, მარტო ხევსურეთის ტერიტორიაზე აღირიცხა 20-ზე მეტი უცნობი სამაროვანი, რომელთა თარიღი ჯერჯერობით დაუდგენელია.

გ. რჩეულიშვილი არაგვის ხეობის სამაროვნებისა და სხვა არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლის საფუძველზე ასკვნის, რომ უკვე ადრე შუა საუკუნეებში ფშავ-ხევსურეთში საკმაოდ მტკიცეაა ფეხმოკიდებული ქრისტიანული რელიგია და ბარული მატერიალური კულტურა [რჩეულიშვილი 1990: 117].

ფხოვში ქრისტიანობა უფრო განმტკიცებული ჩანს განვითარებულ შუა საუკუნეებში. ეს კარგად იკვეთება ხევსურეთის ტერიტორიაზე შესწავლილი ამ ხანის სამაროვნების მაგალითზე. გ. რჩეულიშვილმა სოფელ ხახმატთან მიაკვლია და ნაწილობრივ შეისწავლა სამი ქრისტიანული სამაროვანი: ადგილ გორისყანის მიდამოებში, ღელისკარსა და სალიქოკოში [რჩეულიშვილი 1990: 75, 76].

ხახმატის სამაროვნებზე ყველა სამარხი დამხრობილია ქრისტიანულად, დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ. ჩონჩხები თავდაპირველ მდგომარეობაში მხოლოდ გორისყანის რამდენიმე სამარხშია დადასტურებული. მიცვალებულები ქრისტიანული წესით ყოფილან დაკრძალული. დანარჩენ სამარხებში ძვლები მიხვეტილი ყოფილა ან თავად სამარხები იყო დაზიანებული. ნიშანდობლივია, რომ ადრეულ შუა საუკუნეებთან შედარებით, განვითარებულ შუა საუკუნეებში, ფხოვში, მთლიანად გაბატონებულია დაკრძალვის ქრისტიანული წესი. თუ კართანას სამაროვანზე ჯერ კიდევ დასტურდებოდა ნახევრად ხელ-ფეხმოკეცილ პოზაში დაკრძალული მიცვალებულები, ხახმატის სამაროვნებზე მსგავსი შემთხვევები აღარ ფიქსირდება [რჩეულიშვილი 1990: 110-111].

დამკვიდრებულია აზრი, რომ ფხოვში ქრისტიანული რელიგიის დანერგვა-განმტკიცების პროცესი ყველაზე წარმატებული განვითარებულ შუა საუკუნეებშია. სწორედ ამ პერიოდში ვარაუდობენ ფხოვის მოსახლეობაში ქრისტიანული დაკრძალვის წესის, დღეობათა კალენდრის, ლოცვათა ტექსტების, წმინდანების კულტის დამკვიდრებას, რაც ფშავ-ხევსურეთში დღესაცაა შემონახული. ხახმატის, ბისოს, შურისციხისა და ანატორის არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლა მოწმობს, რომ განვითარებულ შუა საუკუნეებში ფხოვი მთლიანად გაქრისტიანებულია [რჩეულიშვილი 1999: 22].

თუმცა, სულ მალე ეს სურათი ამ რეგიონში საგრძნობლად იცვლება. სოფელ ბარისახოს მოპირდაპირე მხარეს, მდინარე არაგვის მარჯვენა ტერასაზე, არსებულ შურისციხის სამაროვანზე, სამარხების ნაწილი თარიღდება XII-XIII სს-ით და არ შეინიშნება ქრისტიანული დაკრძალვის წესიდან რაიმე არსებითი გადახრა [Рамишвили, Гогочური, и др. 1987:450]. ამავე სამაროვნის სამარხების მეორე ჯგუფი, რომელიც XIII—XIV საუკუნეებს განეკუთვნება, უკვე აღარ ემორჩილება ქრისტიანულ წესებს (სამარხები დამხრობილია ნებისმიერად). ეს ფაქტი ახსნილია მონღოლობის პერიოდში მთაში სამეფო კარისა და, შესაბამისად, ქრისტიანული ეკლესიის გავლენის შესუსტებით [რჩეულიშვილი 1999: 22].

წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით მკვლევარები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის, კერძოდ კი, ისტორიული ფხოვის გაქრისტიანების რამდენიმე ეტაპს გამოყოფენ.

რ. რამიშვილის აზრით, მცხეთის დიდი ნათლისღების შემდეგ, როდესაც არმაზის კერპთა ნამსხვრევებზე აღმოცენდაქართლის მძლავრი ქრისტიანული ეკლესია, სამეფო ხელისუფლების (მირ-

იან მეფემ) ძირითადი პრობლემა სწორედ მთის მოსახლეობის ახალ სარწმუნოებაზე მოქცევა გახლდათ. როგორც წერილობითი წყაროებიდან ჩანს, ერთ-ერთი პირველი ღონისძიება მთის გაქრისტიანებისა დასრულდა იმით, რომ მთის მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა ჟინვალის კართან (წობნებში, იგივეა რაც წობენი) წმ. ნინოსა და მისი თანმხლები ერისთავის წინაშე დათმო ძველი კერპები, მხოლოდ მაღალმთიანეთის (ძირითადად ფხოვის) მოსახლეობა არ შეეგუა ახალ სარწმუნოებას. ამის გამო მეფე მირიანმა მთის ურჩ

სოფ ხახმატი

მოსახლეობას „დაუმძიმა ხარკი“ და დაიწყო უკომპრომისო ბრძოლა მათ წინააღმდეგ, ვისაც არ სურდა ქრისტიანობის მიღება. სწორედ ამ ღონისძიებით იწყება მთის ქრისტიანიზაციის პირველი

ციკლი. ეს პროცესი მეტ-ნაკლები აღმავლობით ვითარდებოდა და პიკს მიაღწია ვახტანგ გორგასლის ეპოქაში. ვახტანგ გორგასლის მარცხის შემდეგ, როდესაც ირანის მოძალების შედეგად ქვეყანაში ცეცხლთაყვანისმცემლები მომრავლდნენ, ქრისტიანობას არა მარტო მთაში, არამედ ბარშიც უნდა განეცადა უკუსვლა, განსაკუთრებით ქართლში მეფობის გაუქმების შემდეგ, ანუ 523 წლიდან [რამიშვილი 1996: 18].

ანგარიშგასანეცია ის აზრიც, რომ VI საუკუნის I ნახევრიდან ასურელი მამების - ნეკრესელის, ზედაზნელის, წილკნელის, სამთავნელის მოღვაწეობის არეალი ძირითადად აღმოსავლეთ საქართველოს მთისწინა და მთიან ზოლს მოიცავდა. სავარაუდოა, რომ სწორედ მათმა მოღვაწეობამ განაპირობა ადრეულ შუა საუკუნეებში არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში, არამედ მთიანეთშიც სამონასტრო ცხოვრების ფართოდ გავრცელება, რასაც მოჰყვა ამ რეგიონში ქრისტიანობის მართლმადიდებლური მრწამსის საბოლოოდ დამკვიდრება [წიკლაური 2001: 91-92].

ქრისტიანობის ხელახალი აღორძინების მეორე ციკლის დასაწყისად რ. რამიშვილს VI საუკუნის მეორე ნახევარი მიაჩნია, განსაკუთრებით კი ამ საუკუნის 80-იანი წლებიდან, როდესაც ქართლის სამეფოში ერისმთავრობის ინსტიტუტი განმტკიცდა. ამ აღმავლობის მატერიალური დადასტურებაა გურგენისა და განსაკუთრებით სტეფანოზ I-ის სახელით მოჭრილი მონეტა და მცხეთის ჯვრის ტაძარი, რომლის მშენებლობა სწორედ ახალი აღმავლობის საწყისადაა აღიარებული. ეს აღმასვლა ბუნებრივია შეეხებოდა მთასაც და დაიწყებოდა ქრისტიანული ორგანიზაციის აღდგენაც. მოგვიანებით, არაბთა ხალიფატის აგრესიამ, როგორც ჩანს, კვლავ შეაფერხა საქართველოს მთის ქრისტიანიზაციის პროცესი [რამიშვილი 1996: 18].

მთის ქრისტიანიზაციის მესამე ციკლის დაწყება სავარაუდოა IX საუკუნიდან, როდესაც არაბობის საგრძნობი შესუსტების ფონზე, ქართლში გაძლიერება იწყო ცალკეულმა სამთავროებმა, რომელთაგან ერთ-ერთი - კახეთი სათავეში ედგა ანტიარაბულ ბრძოლებს. მთის ქრისტიანიზაციის ეს ციკლი საყურადღებოა იმით, რომ გარდა საკუთრივ ქართლის მთიანეთისა მოიცვა ჩრდილოეთ კავკასიის გარკვეული ნაწილიც. სწორედ ამ დროს კახეთის სამთავროს ძალისხმევით უნდა იყოს აღმოცენებული ანატორის, თხაბაიერდისა და სხვა ეკლესიები, რომლებიც მართავდა და რეალურად ახორციელებდა სახელმწიფო პოლიტიკას ჩრდილოეთ კავკასიაში [რამიშვილი 1996: 19].

არაგვის ხეობის სამაროვნების კვლევისას სხვა ავტორებიც [რჩეულიშვილი, რობაქიძე, ჩიხლაძე 1994: 37-38] ფხოვში ქრისტიანობის გავრცელების სხვადასხვა ეტაპს გამოყოფენ.

საქართველოს სამეფო კარის მიერ განხორციელებულ პოლიტიკას მთის მიმართ, ხარკის დამძიმებასა და სხვა აქციებს, ბუნებრივია, მთის მოსახლეობა მედგრად ეწინააღმდეგებოდა. მირიან მეფის მიერ დალენილი კერპები, რა თქმა უნდა, სრულიადაც არ ნიშნავდა წარმართული სარწმუნოების მყისიერ მოსპობას. ცხადია, ადრეული შუა საუკუნეების ეს ეკლესიები თავისი მრავალრიცხოვანი მომსახურე პერსონალით სამეფო ხელისუფლების მტკიცე და საიმედო საყრდენი იყო [რამიშვილი 1980: 117; 119].

აღმოსავლეთ საქართველოს ქრისტიანიზაციისა, იმავდროულად, მისი ფეოდალიზაციის პროცესი შეწყდა მონღოლთა ბატონობის შემდეგ და მომდევნო საუკუნეებში აღარც განახლებულა. მიუხედავად ასეთი დიდი ძალისხმევისა და მთაში ქრისტიანობის საყოველთაოდ დანერგვისა - წერს თავის ერთ-ერთ ნაშრომში რ. რამიშვილი - საკმარისი იყო მონღოლთა შემოსევების შედეგად

ბარის (სახელმწიფოს) ხელისუფლების შესუსტება, რომ თითქმის მთლიანად მოიშალა მთაში ქართული ეკლესიის ნაღვანი, განსაკუთრებით მაღალმთიანეთში, სადაც ძველი ნაეკლესიარი ადგილები „კვრივებად“ და ადამიანისათვის აკრძალულ ადგილებად დაადგინეს [რამიშვილი 1996: 19].

ამასთან დაკავშირებით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ფხოველებმა, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ მონღოლებამდე უარყვეს ეკლესია და მღვდელმსახურნი. ყველა ნაეკლესიარი არ გადაქცეულა კვრივად. ამის ნათელი დადასტურებაა მაგ. ბარისახოს, ხახმატის, მოწმაოს, ორბეულთის, უკანხადუს და ა.შ. ნაეკლესიარები. ისინი დღევანდელი ჯვარ-ხატებიდან საკმაოდ დაშორებულია და მათთან საერთო არაფერი აქვს. სოფ. უკანხადუში ორ ადგილზე სამარეთ გორზე და ზაის ვაკეზე, ასევე მოწმაოში არსებულ ნაეკლესიართა გარშემო, როგორც ჩანს, გამართულია ეკლესიის ფუნქციონირების დროინდელი სამაროვნები. მათ შესახებ მოსახლეობაში ინფორმაცია არ არის შემორჩენილი. მხოლოდ ბარისახოშია ნაეკლესიარის გარშემო დღეს მოქმედი სასაფლაო.

მონღოლების დაპყრობებს უკავშირებს გ. რჩეულიშვილიც ხახმატისა და საერთოდ ფხოვის ქრისტიანულ ეკლესია-სამაროვნების ფუნქციონირების შეწყვეტას, რასაც უნდა მოჰყოლოდა აქ მყოფი ბარელი მისიონრებისა თუ კოლონისტების გაძევება [რჩეულიშვილი 1990: 113].

განვითარებულ შუა საუკუნეებში ქრისტიანობა ფხოვის მთელ ტერიტორიაზე მტკიცედ ფეხმოკიდებული ჩანს. ქრისტიანობა ამ დროისათვის უკვე გასცდა ფხოვის საზღვრებს. კახეთის სამთავროსა და ქართული ეკლესიის ძალისხმევით, VIII—XI საუკუნეებში, დღევანდელი ინგუშეთისა (თხაბაიერდი, ალბიერდი) და დაღესტნის (დათუნას ეკლესია) ტერიტორიებზე მნიშვნელოვანი საეკლესიო ცენტრები შენდება.

ფხოვის გაქრისტიანების შემდეგ, ანუ მას შემდეგ, რაც წმ. ნინომ ისინი თავის რჯულზე მოაქცია, წერილობით წყაროებში არანაირი ცნობები არ ჩანს იმის შესახებ, თუ რა ხდება ფხოვში. ერთ-ერთი ცნობიდან ვიგებთ, რომ მე-11 საუკუნის პირველ ნახევარში კახეთის მეფე კვირიკე III-ემ კვეტარის ერისთავს დაუმორჩილნა ერწო-თიანელნი, ფხოველნი, დურძუკნი და ღლიღვი [ქართლის ცხოვრება 1973: 561, 10-11].

გვინდა ცალკე შევეხოთ ფხოვის აჯანყების თემას, რომელიც ჩვენი აზრით, გარკვეულ წილად გამოწვეული უნდა ყოფილიყო საქართველოს მთიანეთის ამ ნაწილში ეკლესიის, როგორც ფეოდალური ინსტიტუტის მომძლავრებითა და მთაში თავისი პოლიტიკის განხორციელებით.

რა იყო მიზეზი ფხოვის განდგომისა ჩვენ არ ვიცით. ამაზე ისტორია რატომღაც დუმს. თამარ მეფის უცნობი ისტორიკოსის “ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი” და ბასილი ეზოსმოდვარის “ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი” ნაშრომებში დაცული, ფაქტიურად ერთი და იგივე ინფორმაცია, რომელიც სულ რამდენიმე წინადადებითაა გადმოცემული, ცხადია წარმოდგენას ვერ გვიქმნის ფხოველთა აჯანყების მიზეზებზე.

“მათ უკუე ჟამთა იწყეს მთეულთა განდგომად, კაცთა ფხოველთა და დიდოთა. დიდონი უკუე ბუნებითა მშთვართა და უხარშავსა ჭამენ, და მრავალნი ძმანი ერთსა დედაკაცსა მიიყვანებენ ცოლად; რომელნი უჩინარსა რასამე ეშმაკსა თაყუანის-ცემენ და ზოგნი უნიშნოსა შავსა ძაღლსა, და ამას ჰყოფენ. ხოლო ფხოველნი ჯუარის მსახურნი არიან და ქრისტიანობასა იჩემებენ. ამათ იწყეს რბევად და ჯოცად და ტყუეობად, ცხადად და ღამით [ქართლის ცხოვრება 1959: 111].

ქართული ფეოდალური მონარქიის მიერ XII საუკუნის მიწურულსა და XIII საუკუნის დასაწყისში განხორციელებულმა საგარეო პოლი-

ტიკამ და ძლევამოსილად გადახდილმა უმნიშვნელოვანესმა ომებმა საქართველო ახლო აღმოსავლეთში უძლიერეს სახელმწიფოდ აქცია. საქართველოს სამეფო კარის კურსი აშკარად მიუთითებდა იმაზე, რომ საქართველოს ამბიცია ბიზანტიის ადგილის დაკავება იყო. ყველასათვის ცხადი გახდა - კავკასიის სამხრეთ საზღვარზე საქართველოს სახელმწიფოს არც აღმოსავლეთით, არც დასავლეთით საშიში მტერი აღარ ჰყავდა [ჯავახიშვილი 1983: 278-279]. აი, ამ დროს, როდესაც საგარეო საფრთხე აღარ არსებობდა, სამეფო კარს აუჯანყდა, პოლიტიკურად და ეკონომიურად არც თუ ძლიერი რეგიონი - აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი-ფხოვი და დიდოეთი. მთიელთა ამ „ჯანყს“ ქართულ ისტორიოგრაფია მთის იძულებითი ფეოდალიზაციის შედეგად მოიაზრებს.

ივ. ჯავახიშვილს, ქართველი ერის ისტორიის II წიგნში არის ამონარიდი თამარ მეფის უცნობი ისტორიკოსის თხზულებიდან

ხევსურეთი. ციხედსოფელი მუცო

„ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანიდან“ ფხოვის აჯანყების შესახებ, მაგრამ ამ მოვლენას ჯავახიშვილი რატომღაც კომენტარის გარეშე ტოვებს [ჯავახიშვილი 1983: 288-289].

თამარის ისტორიკოსის განვე ვგებულობთ, თუ რაოდენ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სამეფო კარი ქართველ მთიელთა აჯანყების ჩახშობას. ფხოვიდან მობრუნებული ივანე ათაბაგი ასე მიმართავს თამარს: „ძლიერო მეფეო! იქმნა ბრძანება შენი, და მოვაოჯრენ ურჩნი მეფობისა შენისანი დიდოეთი და ფხოე[თ]ი.“ ხოლო მეფემან დიდად დაიმადლა და უაღრესსა პატივსა აღიყვანა [ქართლის ცხოვრება 2012: 143].

ფეოდალიზაციის პროცესს უკავშირებს ს. ჯანაშია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მოსახლეობის ამბოხს მე-13 საუკუნის დასაწყისში, რომლის ჩახშობასაც სამეფო კარის დიდი ძალისხმევა დასჭირდა. მთის მოსახლეობა იბრძვის თავისუფლების შესანარჩუნებლად და მათთვის გამზადებული ფეოდალური უფლის წინააღმდეგ - წერდა ს. ჯანაშია ამ ისტორიული ფაქტის შესახებ [ჯანაშია 1952: 430].

ნ. ბერძენიშვილიც თვლიდა, რომ ბარის იდეოლოგიის შეჭრას მთაში თან სდევდა მთის მოსახლეობის ფეოდალიზაცია, რასაც ვერ ურიგდებოდნენ თავისუფლების მოყვარული მთიელები და ხშირად ეურჩებოდნენ ბარს. ერთ-ერთ ასეთ ურჩობად მიაჩნდა მას ფხოველთა აჯანყება თამარის მეფობის ბოლო წლებში [ბერძენიშვილი 1965: 53]. ფეოდალიზაციასთან ერთად, - წერს ნ. ბერძენიშვილი, - ხდებოდა მთიანეთის „გაქართულება“, გაქრისტიანება. მთიელთა დიდი აჯანყების ჩაქრობა, რაც ქართულმა ფეოდალურმა ლაშქარმა სამი თვის ომის შემდეგ ძლივს მოახერხა, იყო ფეოდალური ბარის უკანასკნელი ძლიერი შეტევა თავისუფლებისათვის მებრძოლი მთის წინააღმდეგ [ბერძენიშვილი 1973: 62].

ფხოვის აჯანყებას გაკვრით ეხებიან თავიანთ საგაზეთო სტა-
ტიაში ზ. ანჩაბაძე და შ. ბადრიძე. ისინი აღნიშნავენ, რომ ეს იყო
არა მთის ზონის გლეხთა აჯანყება, არამედ, შესაძლოა, ამჯერად
მასშტაბურად დიდი, მაგრამ მაინც პატრიარქალურ-თემობრივი
ან ადრეკლასობრივი “მთის” რიგითი წინააღმდეგობის გამოვ-
ლინება ფეოდალურად განვითარებული „ბარის“ მიმართ [ანჩაბაძე,
ბადრიძე 1971: 2].

აჯანყებას უდავოა ჰქონდა თავისი მიზეზები, რომლებსაც გა-
ნაპირობებდა პოლიტიკური, ეკონომიკური, რელიგიური და სხვა
საკითხები. რ. რამიშვილს ამასთან დაკავშირებით გამოთქმული
აქვს საყურადღებო მოსაზრება: იგი თვლის რომ ფხოვის აჯანყება
გამოწვეული უნდა ყოფილიყო ბარის მოსახლეობის დემოგრაფი-
ული მატებით. ბარს აღარ შეეძლო მთის ნამატი მოსახლეობის მიღე-
ბა და მიწებით უზრუნველყოფა. მთის შეზღუდული რესურსების
პირობებში კი ჭარბი მოსახლეობის განტვირთვას, მათგან მთის
გათავისუფლებას, სასიცოცხლო მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა.
შესაძლოა, ამას გარკვეულწილად დაეჩქარებინა კიდეც ფხოველთა
აჯანყება [რამიშვილი 1981: 152-153].

გ. რჩეულიშვილი იზიარებს ფხოვის აჯანყების რ. რამიშვილისეულ
მოსაზრებას, მაგრამ იქვე სვამს ლოგიკურ კითხვას: რაღა მართო
ფხოვი აჯანყდა და არა მთიულეთი, გუდამაყარი, ან ქსნის მთიანე-
თი? მისი აზრით ფხოვის აჯანყის მიზეზები უნდა ვეძებოთ თვითონ
ამ პროვინციის პოლიტიკურ, სოციალურ და თუნდაც ფსიქოლო-
გიურ ბუნებაში, რაც, ალბათ, განაპირობებდა მის განცალკევებას
მთის დანარჩენი პროვინციებისაგან [რჩეულიშვილი 1990: 115].

ჩვენი აზრით, აქ პირველ რიგში გასათვალისწინებელია ფხო-
ვის მწირი ბუნებრივი და ეკონომიკური რესურსი მთის ყველა და-

ნარჩენ კუთხესთან შედარებით. ამასთან ფხოვი ყველაზე მეტად მონყვეტილია ბარს, წელიწადის ყველა დროს შეუძლებელია მისი კონტაქტი ბართან, რაც გარკვეულ წილად გააძნელებდა ეკლესია-მონასტრების მსახურების ბართან მუდმივ კავშირსა და ბარიდან მომარაგებას. თუ დავუშვებთ (და ეს ალბათ ასეც იქნებოდა), რომ ფხოვშიც ისე, როგორც ბარში, ეკლესიას უნდა ჰქონოდა თავისი მიწები, ყმა-გლეხები და ადგილობრივ მოსახლეობას უნდა ეხადა საეკლესიო გადასახადები, მაშინ სავარაუდოა, რომ ფხოველებს მძიმე ტვირთად დააწვებოდა ეკლესიისა და მის მსახურთა შენახვა. საქართველოს სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო მდგომარეობიდან გამომდინარე, ეკლესიის მიერ მთაში მკაცრი პოლიტიკის განხორციელების პერიოდად, როგორც ჩანს, თამარის მეფობის ბოლო ხანები შეირჩა. ვფიქრობთ, რომ ფხოვის აჯანყების საბაბიც ეს უნდა გამხდარიყო.

ფხოვის აჯანყების შესახებ ქართლის ცხოვრებაში დაცული ეპიზოდის კითხვისას თვალში საცემია ის, რომ პირველ რიგში ყურადღება გამახვილებულია დიდოელთა და ფხოველთა სარწმუნოებასა და ტრადიციებზე. კიდევ ერთხელ გავადევნოთ თვალი ამ მონაკვეთს ...დიდონი უკუე ბუნებითა მშთვართა და უხარშავსა ჭამენ, და მრავალნი ძმანი ერთსა დედაკაცსა მიიყვანებენ ცოლად; რომელნი უჩინარსა რასამე ეშმაკსა თაყუანის-ცემენ და ზოგნი უნიშნოსა შავსა ძაღლსა, და ამას ჰყოფენ. ხოლო ფხოველნი ჯუარის მსახურნი არიან და ქრისტიანობასა იჩემებენ. ამას მოსდევს ბოლო წინადადება. ამათ იწყეს რბევად და ჯოცად და ტყუეობად, ცხადად და ღამით [ქართლის ცხოვრება 2012: 95].

ქართლის ცხოვრების ამ მონაკვეთის კითხვის დროს იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ისტორიკოსი წინა პლანზე მოიაზრებს სარ-

ნმუნობრივ მხარეს. ცხადია, ძნელია ამ პატარა ფრაგმენტიდან რაიმე მნიშვნელოვანი დასკვნების გამოტანა, მაგრამ კითხვა კი ნამდვილად ჩნდება: ხომ არ იყო ფხოვის აჯანყება ეკლესიის პოლიტიკის წინააღმდეგ მიმართული? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა შესაძლებელი გახდება მას შემდეგ, რაც გაითხრება ფშავ-ხევსურეთის ტერიტორიაზე მიკვლეული ნაეკლესიარები და დადასტურდება ძალდატანებითი ნგრევის კვალი. ყურადსაღებია ის ფაქტიც, რომ დღევანდელი ფშავის ქვედა ზონის სოფლებში, ჩარგლის ქვემოთ, ეკლესიათა ნანგრევები შედარებით კარგადაა შემორჩენილი, რასაც ვერ ვიტყვით ფხოვის სავარაუდო საზღვრებში არსებულ ტერიტორიაზე. არ არის გამორიცხული, რომ ფხოვის აჯანყების დროს მოსახლეობას შეგნებულად დაენგრია ეკლესიები. ფხოვში, როგორც ჩანს, ამის შემდეგ ქრისტიანული ეკლესიები აღარ შენდება, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ დღევანდელი ფშავის ქვედა ზონის სოფლებში არსებულ გვიანდელი შუა საუკუნეებით დათარიღებულ ნაეკლესიარებს.

ფხოვის აჯანყების მიზეზების კვლევისას გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ აჯანყებული მთიელები „შეტევაზე“ კი არ გადასაულან, არამედ თავის „ქვეყანაში“ არიან გამაგრებულები და თავს იცავენ. ეს ძალიან კარგად ჩანს ივანე ათაბაგის ლაშქრის მიერ განვლილი გზის აღწერიდანაც. მოსახლეობის უკმაყოფილება თამარ მეფითა და სამეფო კარის პოლიტიკით ივანე ათაბაგის სიტყვებიდანაც ჩანს: „მოვაოჯრენ ურჩნი მეფობისა შენისანი დიდოეთი და ფხოე[თი]“. თუ დავუშვებთ, რომ აჯანყებულები ფხოვს არ გასცილებიან, მაშინ ვის არბევენ, ხოცავენ და ატყვევებენ ცხადად და ლამით? იქნებ ამ მხარეში სამეფო კარის წარმომადგენლები და რაღა თქმა უნდა ეკლესიის მსახურნი არიან ფხოველთა აგრესიის

სამიზნე? პასუხი ამ კითხვაზე ჯერჯერობით, სამწუხაროდ, არც ჩვენ გაგვაჩნია.

საინტერესოა ფხოველთა შესახებ ნათქვამი სიტყვები: "...ფხოელნი ჯუარის მსახურნი არიან და ქრისტიანობას იჩემებენო". ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა - რატომ არის თამარ მეფის ისტორიკოსისათვის „ჯუარის მსახურობა“ მიუღებელი? ზ. კიკნაძე ქართლის ცხოვრებისეულ ტექსტის ამ ნაწილთან დაკავშირებით ამბობს: ფრაზაში ნათქვამია, ორი რამ: სამეფო კარის იდეოლოგი წარმოგვიდგენს ფხოველთა რელიგიის გარეგნულ, ობიექტურ მხარეს, რომ ისინი "ჯუარის მსახურნი არიან". ამ ნიშნით — ჯვარის მსახურებით — ქრისტიანები უპირისპირდებიან სხვა რელიგიის აღმსარებელთ. მეორე მხრივ, ფრაზაში გამოხატულია ფხოველთა თვითშეგნება, სახელდობრ, რომ ისინი თავიანთ თავს ქრისტიანებად თვლიან (ქრისტიანობას იჩემებენ). მაგრამ ფრაზაში ისიც შეინიშნება, რომ მის დამწერს არ მიაჩნია ისინი ნამდვილ ქრისტიანებად, როგორც უნდა იყოს, მაგალითისათვის სვეტიცხოვლის მრევლი [კიკნაძე 1988: 143]. ჩვენ ვიზიარებთ მკვლევარის ამ მოსაზრებას.

საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტია, რომ ჯვრის კულტი მხოლოდ ქრისტიანული მოვლენა არ იყო. მისი გენეზისი შორეულ წარსულშია საძიებელი. ჯერ კიდევ ქრისტიანობამდე იგი სხვადასხვა დანიშნულებით და მნიშვნელობით გამოიყენებოდა. ქრისტეს ჯვარცმის შემდეგ კი, ქრისტიანობის ერთ-ერთ მთავარ სიმბოლოდ იქცა.

"ნინოს ცხოვრებაში" აღწერილია სასწაული, რომელიც მოჰყვა მცხეთაში პირველი ეკლესიის აშენებას. ყოველდღე ზეცით ჩამოდიოდა და ეკლესიის თავზე ჩერდებოდა ცეცხლოვანი ჯვარი, რომელსაც ორი ვარსკვლავი ახლდა, რომელთაგანაც ერთი დასავლეთით, მეორე კი აღმოსავლეთით მოძრაობდა. წმ. ნინომ ურჩია მირიან მეფეს: იმ ადგილას, სადაც ვარსკვლავები გაჩერდებოდნენ

ჯვრები აღემართათ. დასავლეთით მიმავალი ვარსკვლავი გაჩერდა თხოთის მთაზე, აღმოსავლეთით კი დამდგარა „დაბასა ბოდს, ქვეყანასა კახეთისასა“. ორივე ადგილზე აღმართეს ჯვრები. ამით მოინიშნა, დაისარყა, ის ქვეყანა, რომელიც მოინათლა ერთდროული აქტით მეფესთან ერთად [გაგოშიძე 1999: 64-66]. საინტერესოა, რომ თხოთის მთაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მიკვლეულია ის ადგილი, სადაც ჯვარი იყო აღმართული. ამის უტყუარი დასტურია აქ აღმოჩენილი ქვიშაქვის ბლოკი, ანუ ჯვრის აღსამართავი პოსტამენტი [გაგოშიძე 1975: 66].

სოფ. გველეთი

ისტორიული წყაროებიდან ცნობილია, რომ 325-326 წლებში ქართლიდან საბერძნეთში, სამეფო კარის ქრისტეს რჯულზე მოქცევასთან დაკავშირებით, იგზავნება ორი ელჩობა რომის კეისართან

კონსტანტინე დიდთან, რათა მან ქართლში მოავლინოს მღვდლები მოსახლეობის ნათლისღებისა და ჯვრების აღმართვისთვის [პატარაძე 2000: 11].

ჯვრის თემასა და მის სემანტიკას ეხება თავის ერთ-ერთ ნაშრომში ს. ჯანაშია. იგი წერს, რომ ახალი კულტის მიღების პირველი აქტები მდგომარეობდა ნათლისღებასა და ხის ჯვრის აღმართვაში. ჯვარი არის სიმბოლო, რომლის საშუალებით ქრისტიანობა ეგუება წინათვე არსებულ რწმენებს, განწყობილებასა და წარმოდგენებს [ჯანაშია 1949: 238-240]. აღსანიშნავია, რომ ქართული ტერმინი “ჯვარი” საქართველოდან შევიდა და დღემდე შემონახულია ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებში: ჩერქეზებში, შავიზღვისპირა შაფსუღებში, ყუბანის შაფსუღებში, საერთოდ კიახების სხვადასხვა ტომში, ყაბარდოელებში, აბაზებში, ოსებში, ქისტებში [ჯანაშია 1949: 251-252].

ჯვრისა და ქვა-ჯვრების კვლევის თემას ეხება ვ. თოფურიაც. იგი წერს, რომ ქვა-ჯვარები პირველად მხოლოდ სალოცავი, თაყვანისცემის ობიექტი უნდა ყოფილიყო, მოგვიანებით მან ეს ფუნქცია დაკარგა. ქვა-ჯვართა დასაბამი საქართველოში მოქცევის პირველ ხანებს უკავშირდება. შემდეგში მის ადგილს იჭერს ტაძარი და, რაც მთავარია, სწორედ ჯვრის ტაძარი [თოფურია 1942: 62-63].

ქრისტიანობის აღიარების პირველი აქტები ქართლში, როგორც უკვე ითქვა, ნათლისღებისა და ხის ჯვრების აღმართვაში გამოიხატებოდა. ასეთი ტრადიციის დამკვიდრება კი, უმთავრესად განაპირობა ქართლის პოლიტიკურ და სასულიერო-კულტურულ ცენტრში - მცხეთაში აღმართულმა ჯვრებმა, რაც შემდგომში მიმბაძველობის საგნად იქცა. ჯვრების აღმართვა ფხოვშიც, როგორც ჩანს, მისი გაქრისტიანების დღიდანვე უნდა დაწყებულიყო. აქედან უნდა მომდინარეობდეს ფხოველთაგან ჯვრის თაყვანისცემის ტრადიციაც,

რომელიც აქ გვიანობამდე ჩანს შემორჩენილი. ამის თქმის საფუძველს გვაძლევს შატილის მახლობლად ანატორის ნასოფლარის ტერიტორიაზე არსებულ ნაეკლესიარში აღმოჩენილი ჯვრის პოსტამენტიც, რომელიც აქ ეკლესიის აშენებამდე უნდა აღემართათ, ალბათ დაახლოებით 326 წლისთვის [წერეთელი 2002: 21].

გაქრისტიანების საწყის ეტაპზე აღმართული ჯვრების ადგილას ეკლესიები, ცხადია, ყველგან ვერ აშენდებოდა, განსაკუთრებით კი, მთის პირობებში. ჯვრები, როგორც უკვე ითქვა, სათანადო ნაგებობათა გარეშეც ასრულებდა თავის თავდაპირველ დანიშნულებას. ისინი როგორც ქრისტიანობის სიმბოლო თაყვანისცემის ობიექტი იყო ეკლესიების აშენებამდე და, სავარაუდოა, მოგვიანო ხანებშიც. ფხოვში ჯვრისადმი თაყვანისცემის, უშუალოდ ჯვრის სიახლოვეს ქრისტიანული ღვთის მსახურების ჩატარების ტრადიცია, როგორც ჩანს, გვიანობამდე შემორჩა და თანაც ადგილობრივი „ინტერპრეტაციით“. თამარის ისტორიკოსი შესაძლოა ამას გულისხმობდა, როდესაც წერდა: ...ჯვარის მსახურნი არიან და ქრისტიანობას იჩემებენო.

საქართველოში, ეკლესია-მონასტრების ფართო აღმშენებლობის ხანაში, ჯვრების აღმართვის ფაქტები თანდათანობით კლებულობს და IX საუკუნიდან თითქმის სრულად ქრება. თუმცა ჯვარი კვლავ განუყოფელი ნაწილია ქრისტიანული კულტურისა და ის დიდ ადგილს იკავებს ქრისტიანულ არქიტექტურაში ტაძრების ფასადებისა და ინტერიერის შემკობაში [კახიანი, ჭანიშვილი და სხვა 2012: 29-30]. მიუხედავად იმისა, რომ ახალი ქვა-ჯვარების აღმართვა აღარ ხდება, ძველს მაინც უყურადღებოდ არ ტოვებენ. ჯვრებს, როგორც წმინდა რელიქვიას, ეკლესიების მშენებლობის დროს იყენებენ. ამის ნათელი მაგალითია გასული საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში სოფელ დავათის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესი-

ის ბურჯში ჩაშენებული იმ სტელის აღმოჩენის ფაქტიც, რომელზედაც ამოკვეთილი იყო ქართული ანბანი [რამიშვილი 2008: 35-36].

საგულისხმოა, რომ ფშავ-ხევსურეთის ტერიტორიაზე შესწავლილ ეკლესიებში, როგორც წესი, თითქმის ყველგან დადასტურებულია საკურთხეველის წინ აღსამართავი ჯვრის ბაზები. საქართველოს ამ მხარეში დღეს არსებული სალოცავების სახელდებაც - ჯვარი და ჯვარნი, ქრისტიანობის საწყისი ეტაპის ხისა თუ ქვის ჯვრებიდან უნდა იღებდეს სათავეს. ხევსურეთის საუკეთესო მცოდნე, ეთნოგრაფიული მასალების შემკრები და მრავალი წიგნის ავტორი ალ. ოჩიაური თავის ჩანაწერებში სალოცავის აღმნიშვნელ ტერმინად მუდმივად იყენებს - „ჯვარს“ ან „ჯვარნის“ და არსად ახსენებს სიტყვა „ხატს“ [ოჩიაური 1988; 2005].

“ჯვარისა” და “ხატის” მნიშვნელობის შესწავლას საგანგებო ნაშრომი მიუძღვნა ალ. ჭინჭარაულმა. იგი წერს, რომ შუა საუკუნეებზე ადრე ხატი სამლოცველოსა და ღვთაების, ხოლო ხატობა დღეობის, რელიგიური დღესასწაულის მნიშვნელობით არ დასტურდებაო. ხატის ასეთი მნიშვნელობა მან ვერც ძველი ქართული ენის ლექსიკონებში აღმოაჩინა. ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების მიხედვით ხატი ნიშნავს: „გამოსახულება, ნახატი, მსგავსება, ფერი, სახე, სურათი, შესახედაობა“ [ჭინჭარაული 1976: 84-85]. ამავე მნიშვნელობით გამოიყენება ხატი ხევსურულ დიალექტში. ხევსურული ორნამენტის ცალკეული სახეობების სახელწოდებებში გვხვდება ტერმინები: “ხატი”, “ხატანი”, “ხატის ხატანი”, “ხატულა” და სხვა [ბარდაველიძე, ჩიტაია 1939: 5]. ალ. ჭინჭარაული ზემოთ ნახსენებ ნაშრომის დასკვნით ნაწილში წერს: მთაში ხატი არც წარმართულ სამლოცველოს ერქვა და არც ქრისტიანულს. ეს ტერმინი ბარიდან შევიდა მთაში გასულ საუკუნეში [ჭინჭარაული 1976:

87]. თუ დავუშვებთ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სალოცავების აღმნიშვნელი ტერმინი „ჯვარი“ მომდინარეობს ქრისტიანობის პირველ ეტაპზე საქართველოში აღმართული ხისა თუ ქვის ჯვრებიდან, მაშინ ტერმინი „ხატი“, როგორც ამას ალ. ჭინჭარაულიც აღნიშნავს, მართლაც გვიან შესული ჩანს აღნიშნულ რეგიონში. ვ. ბარდაველიძეს ჯვარი და ხატი სინონიმებად მიაჩნია. მისი აზრით, ისინი აღნიშნავს, როგორც ამა თუ იმ ტომისა და თემის მფარველ და ბატონ-პატრონ ღვთისშვილებს, ისე ამ ღვთისშვილთა მინიერ საბრძანისს [ბარდაველიძე 1974: 10-11].

მართებულად არ გვეჩვენება ზოგიერთი ეთნოგრაფის ადრინდელ ნაშრომებში გამოთქმული მოსაზრებები, რომ ხევსურეთში, ფშავსა და თუშეთში ტერმინები „ჯვარი“ და „ხატი“ სხვადასხვა სიდიდისა და მნიშვნელობის სალოცავის აღმნიშვნელი ტერმინებია [კანდელაკი 1981:89; 95; თოფჩიშვილი 1985: 102-103]. ხევსურეთის მაგალითზე დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ყველა სალოცავი, იქნება ეს სასოფლო, საგვარო თუ სათემო, მოიხსენიება ჯვრის და არა ხატის სახელით.

ფხოვს აჯანყების შედეგად მიყენებული ჭრილობები არც კი ექნებოდა მოშუშებული, რომ საქართველოს ძნელბედობის ჟამი დაუდგა. ჯერ ჯალალედინის დამანგრეველმა ლაშქრობებმა და ხუთნლიანმა ბატონობამ დაანგრია ქვეყანა, მალე ამას მონღოლთა მიერ ქვეყნის დაპყრობა მოჰყვა და დღის წესრიგში დადგა ქართველთა ფიზიკური გადარჩენის საკითხი. ბუნებრივია, ასეთ დროს მთისთვის აღარავის ეცალა. მთაში არსებული ეკლესიები, როგორც უკვე ითქვა, ან დაანგრეს, ან თვითონ დაინგრა. საბოლოოდ მოიშალა აქ ქრისტიანული კულტმსახურება და ამ დროიდან აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ხდება ე.წ. „წარმართული“ სალო-

ცავეების რენიმაცია. თუმცა, ქრისტიანობამ მთაში იმდენად დიდი კვალი დატოვა, რომ ჯვარ-ხატებში ღვთისმსახურება, დღემდე, ქრისტიანული „ნიშნით“ მიმდინარეობს.

ქრისტიანული არქიტექტურული ძეგლებისგარდა, მთის მოსახლეობაში შემონახულია ქრისტიანული საღვთისმეტყველო ტექსტებიც. განსაკუთრებით ეს ეხება ჯვარ-ხატთა სადიდებლებს, რომელთა მეშვეობით ტარდება ყველა რელიგიური დღესასწაული აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში. აღნიშნულ ტექსტებს მეცნიერთა უმრავლესობა ქრისტიანული საღვთისმეტყველო ტექსტების ფრაგმენტებად აღიარებს.

კისტნის კოშკები. ხედი სამხრეთიდან

აკადემიკოსი აკაკი შანიძე, რომელმაც გასული საუკუნის დასაწყისში თვითონ შეკრიბა ხევსურული ზეპირსიტყვიერების უბრწყინვალესი ნიმუშები და, მათ შორის, ხუცობის ტექსტები წერდა: „კურთხებაში“ ერთმანეთში არეულია ქრისტიანული ეკლესიის ლოცვები „სამებისა“, „მამაო ჩვენო“ და ა.შ. სიტყვები საზოგადოდ ისეა დამახინჯებული, რომ ზოგჯერ ძნელია ამოცნობა იმისა, თუ საიდან არის ამოღებული“ [მახაური 2011: 86-87].

ს.მაკალათიას ხევსურული ჯვარ-სალოცავები წინაქრისტიანულ სალოცავებად მიაჩნდა, რომლებმაც მოგვიანებით ქრისტიანიზაცია განიცადა [მაკალათია 1984: 229; 238].

ვ. ბარდაველიძე ხევსურულ კურთხევათა ტექსტების შესახებ აღნიშნავს, რომ ამ ტექსტებს აშკარად ეტყობა ქრისტიანული რელიგიის ბეჭედი. ისინი უნდა იყოს დროთა ვითარების გამო ხევსურეთში ზეპირგადმოცემით შერყვნილი ქრისტიანული ტექსტები. მათთვის სათანადო დედნის მიკვლევა თუმცაღა ძნელია, მაგრამ არა შეუძლებელი [ბარდაველიძე 1938: 5]. ზ. კიკნაძის აზრით, „კურთხევანი წარმოადგენს ქრისტიანული სალიტურგიო ტექსტებიდან და წმინდა წერილიდან (სახარებიდან) „ამოჭრილ“ ფრაგმენტებს, რომლებიც ერთმანეთს რაიმე შინაარსობრივი კავშირის გარეშე ისე შედუღებიან, რომ ერთ განუყოფელ მთლიანობას ქმნიან“ [ჯვარ-ხატთა სადიდებლები 1998: 8].

ანალოგიურ აზრს ავითარებს ხ. მამისიმედიშვილიც თავის სადისერტაციო ნაშრომში. ის აღნიშნავს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის საკულტო ტექსტები ქრისტიანულია თავისი არსით, ხოლო მთიელთა რელიგიური ყოფა და კულტმსახურება შეგვიძლია აღვიქვათ, როგორც მთის „ხალხური“. ქრისტიანობა [მამისიმედიშვილი 1998: 36].

საგანგებო თავს უძღვნის თავის ნაშრომში აღნიშნულ თემას ტ. მახაური. იგი წერს: საკულტო ტექსტების სკრუპულოზური შესწავლა ცხადყოფს, რომ „წარმართული ელემენტები“ ამ ტექსტებში მეორეული მოვლენაა, რაც კანონიკური ქრისტიანული ღვთისმსახურების უკიდურესი „გახალხურების“ შედეგად წარმოიქმნა [მახაური 2011: 86, 98].

ბუნებრივია ჩნდება კითხვა, თუ როდიდან და რა გზით უნდა შეეღწია მთაში ქრისტიანული ლიტურგიკის საღვთისმეტყველო ტექსტებსა და დამკვიდრებულიყო კულტმსახურებაში. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ხუცობანის ტექსტებში „დღე დღესინდელი“ ქრისტიანული ლოცვებიდან ზეპირი გზით უნდა იყოს შესული და დამკვიდრებული ფშავ-ხევსურეთში [მამისიმედიშვილი 1998: 35].

ჩვენი აზრით, ჯვარ-ხატთა სადიდებლები, რომლებიც სხვადასხვა საღვთისმეტყველო ლიტერატურიდან მომდინარე ფრაგმენტებია, შემორჩენილი უნდა იყოს იმ დროიდან, როდესაც იქ არსებულ ეკლესიებში მიმდინარეობდა ღვთისმსახურება. მთისა და ბარის ურთიერთობის არარსებობის პირობებში, ეკლესიების ფუნქციონირების შეწყვეტის შემდეგ, როგორც ჩანს, კულტმსახურება იტვირთეს ადგილობრივებმა, მათ ვინც რამდენადმე ჩართული იყო ეკლესიის სამსახურში. სხვაგვარად ჩვენ ვერ წარმოგვიდგენია ქრისტიანული ტექსტების ზეპირად შეღწევა მთაში. ეს ტექსტები, როგორც ჩანს, მე-13 საუკუნის დასაწყისიდან ზეპირი გზით გადაეცემოდა კულტის მსახურთა სხვადასხვა თაობას. ისინი დროთა განმავლობაში შეირყვნა, ამავე დროს „გახალხურდა“ კიდევ და ამ სახით მოაღწია ჩვენამდე.

ჩვენი აზრით, ფხოვში ქრისტიანობის გავრცელებისა და დამკვიდრების მომენტები უნდა იყოს ასახული ზოგიერთ ანდრეზსა და

ზეპირ გადმოცემაში. არის გარკვეული ისტორიული მოვლენები, რომლებიც დროთა განმავლობაში მოთოლოგიურმა საბურველმა დაფარა და მათი წარმოშობის ხნოვანების გარკვევა, ცხადია, დღეს შეუძლებელია. ანდრეზების მიმართება კონკრეტულ ადგილსა და ნაგებობასთან გვაძლევს იმის საშუალებას, რომ დავადგინოთ თუ რომელია პირველადი - მატერიალური ძეგლი თუ ანდრეზი. ცროლის სანება, როგორც ანდრეზი იუნყება, გერგეტის ბეთლემიდან მობრძანებულა სოფელ უკანხადუში. ცროლის წვერის სანება (სამე-ბა) გერგეტის ბეთლემიდან არის წამოსული, ვიდრე ცროლის წვერ-ზე დაარსდებოდა ის მინდორში ყოფილა დაბრძანებული [კიკნაძე 1985: 61-63; კიკნაძე 1996: 44-45].

გერგეტის ბეთლემი კი, როგორც ცნობილია, ერთ-ერთი ადრეული კლდეში ნაკვეთი სამონასტრო კომპლექსია. ცროლის სანების მოგზაურობა ღილლოშიც, ჩვენი აზრით, უნდა მიანიშნებდეს ქრისტიანული ცენტრების, ამ შემთხვევაში, ეკლესიების კავშირ-ურთიერთობაზე. ასევე, ანატორის მთავარანგელოზის ჯვრის ღილლოში მოგზაურობის ანდრეზშიც ანატორის ეკლესიისა და ღილლოში არსებული (ტყობა-იერდა, ალბ-იერდა) საეკლესიო ცენტრებს შორის კონტაქტები უნდა იყოს ასახული და არა პრეისტორიული ხანის მოვლენები [წიკლაური 2010: 25]. ქრისტიანული ინფორმაციის შემცველია, ზემოთ ნახსენები, ხმალას მთავარანგელოზის მირონმდინარე ალვის ხის შესახებ არსებული ანდრეზიც.

სრულიად შესაძლებლად მიგვაჩნია ხეცურული ანდრეზების მიხედვით არქეოლოგიური ძეგლების გამოვლენა. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება გავიხსენოთ ცროლის სანების ანდრეზი, რომლის მიხედვითაც სანება სანამ ცროლის წვერზე დაბრძანდებოდა, მანამდე მინდორში ყოფილა დაარსებული [კიკნაძე 2009: 81]. ჩვენი

ვარაუდით, არ არის გამორიცხული, რომ ანდრეზში მოხსენიებულ მინდორში იგულისხმებოდეს ზაის ვაკე. სადაც, ადრეულ შუა საუკუნეებში ეკლესია უნდა ყოფილიყო.

სტატიის დასასრულს დასკვნის სახით გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ფხოვში ქრისტიანობის გავრცელება ქართლის სამეფო კარის გაქრისტიანებისთანავე იწყება. თავდაპირველად, აქ მიმდინარეობს ხისა თუ ქვის ჯვრების აღმართვა, რაზეც მეტყველებს ანატორის ეკლესიაში აღმოჩენილი IV საუკუნის პირველი ნახევრის შუახანების ჯვრის პოსტამენტი. ჯვრების აღმართვას, როგორც ჩანს, საკმაოდ ფართო ხასიათი უნდა ჰქონოდა და მას უნდა მოეცვა ყველა დასახლებული პუნქტი. ამ პროცესის თანმდევი უნდა ყოფილიყო ეკლესიების მშენებლობა, რაც მასშტაბების მხრივ, ცხადია, ვერ იქნებოდა ჯვრების აღმართვის ტოლფასი. ფხოვში ქრისტიანობის გავრცელების ეტაპები ასახულია აქ შესწავლილ ადრე და განვითარებულ შუა საუკუნეების სამაროვნებზე. ადრეული საფეხური, ჩვენი აზრით, „მისიონერული“ ხასიათისა უნდა ყოფილიყო ანუ, როდესაც ეკლესია მოსახლეობისგან არ ითხოვს არანაირ საეკლესიო გადასახადს. საქართველოს გაერთიანებისა და ფეოდალური მონარქიის გაძლიერებას კი უნდა მოჰყოლოდა ფხოვში ეკლესიის, როგორც ფეოდალური ინსტიტუტის მომძლავრებაც. აღნიშნული გარემოება უნდა გამხდარიყო ფხოვის აჯანყების მიზეზი მე-13 საუკუნის პირველ ათწლეულში.

ფხოვის აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ საქართველოს სახელმწიფოს ისტორიის ბორბალი უკუღმა დატრიალდა. ქვეყანა ჯერ ჯალალედინმა, შემდეგ კი მონღოლებმა დაიპყრეს. მთაში მოიშალა საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრება და ქრისტიანული ღვთისმსახურება. მოსახლეობის მიერ საუკუნეების განმავლობაში შესწავლილი და შეთვისებული ქრისტიანული ცოდნის მიხედვით ფხოვში

„რესტავრირებულ“ სალოცავებში, სამღვდელოებისა და ეკლესიის გარეშე იწყება „გახალხურებული ქრისტიანული“ კულტმსახურება. ამ სალოცავების სახელი „ჯვარნი“ ადრეული ქრისტიანობიდან იღებს სათავეს. მოგვიანებით, ფშავ-ხევსურეთში არსებული ქრისტიანობის ნაკვალევზე „ილექება“ ანდრეზული და სხვა სახის მითოლოგიური გადმოცემები, რომლებიც ზეპირი სახით აღწევს ჩვენამდე. ის კულტმსახურება, რომელიც დღეს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთშია შემორჩენილი ძირითადად ქრისტიანობიდანაა ნასაზრდოები. პროფ. ზ. კიკნაძის სიტყვებით რომ ვთქვათ: „ქრისტიანობაა პირველადი და “წარმართობად” მიჩნეული ფაქტები ქრისტიანობის თანდათანობითი “პაგანიზაციის” შედეგია“ [კიკნაძე ზ. 1988: 147].

ქრისტიანობის საბაზისო ფაქტები

არღუნის ხეობა. ქაჩუს ციხე

დღეს საკმაოდ რთული და შეუძლებელია მთიელთა კულტმსახურებაში „ნარმართული ელემენტების“ მკვეთრი გამიჯვნა ქრისტიანული დანაშრევებისაგან. ქრისტიანული ღვთისმსახურების არარსებობის პირობებში ქრისტიანული რჩება დაკრძალვის წესი. თუმცა, ხშირ შემთხვევაში სათანადო ყურადღება აღარ ექცევა სამარხთა დამხრობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ანჩაბაძე ზ. ბადრიძე შ. 1971: ფეოდალური საქართველოს ისტორიის სწორი გაგებისათვის. გაზეთი „ლიტერატურული საქართველო“, 12, 1971, თბილისი.
2. ბარდაველიძე ვ. 1938: აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველი მთიელების სასულიერო ტექსტები. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ. 1, თბილისი.
3. ბარდაველიძე ვ. ჩიტაია გ. 1939: ქართული ხალხური ორნამენტი I, ხევსურული. თბილისი.
4. ბარდაველიძე ვ. 1974: აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკულტო ძეგლები, ტ. I, ფშავი. თბილისი.
5. ბარდაველიძე ვ. 1982: აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკულტო ძეგლები. ტ. II, თბილისი.
6. ბერძენიშვილი ნ. 1965: საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი II, თბილისი. ბერძენიშვილი ნ. 1973: საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი VI, თბილისი.
7. გაგოშიძე ი. 1975: სამადლოს არქეოლოგიური ექსპედიციის 1972 წლის მუშაობის ანგარიში. საქართველოს მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები, IV, გვ. 32-39. თბილისი (რედ. ლ. ჭილაშვილი).
8. გაგოშიძე ი. 1999: ქართლში ქრისტიანობის დამკვიდრების ისტორიისათვის. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, 43-, გვ. 57-67. თბილისი (რედ. ლ. ჭილაშვილი)

9. თოფურია ა. 1942: ქვა-ჯვარნი საქართველოში, მასა-
ლები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის,
ნაკვ. IV, გვ. 28-63. თბილისი.
10. თოფჩიშვილი რ. 1985: მთიულეთისა და გუდამაყრის
მოსახლეობის ზოგიერთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული
საკითხი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და
ხელოვნების ისტორიის სერია. 2, გვ. 86-104, თბილისი
(რედ. გ. მელიქიშვილი).
11. კანდელაკი მ. 1981: ქართველ მთიელთა სოციალურ-
რელიგიური სტრუქტურის საკითხები ("ჯვარი" და
"ხატი"). საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
მაცნე. ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და
ხელოვნების ისტორიის სერია. 1, გვ. 89-99. თბილისი
(რედ. გ. მელიქიშვილი).
12. კახიანი კ. ჭანიშვილი გ. კოპალიანი ჯ. მაჩაბელი კ. ალუ-
ქსიძე ზ. ლლიღვაშვილი გ. პატარიძე ნ. 2012: ადრექრის-
ტიანული საეკლესიო კომპლექსი დმანისიდან. თბილისი.
13. კიკნაძე ზ. 1985: ქართულ მითოლოგიურ გადმოცემათა
სისტემა, თბილისი.
14. კიკნაძე ზ. 1988: "წარმართობა" თუ ქრისტიანობა? ჟუ-
რნალი "მნათობი", 4, გვ. 139-148. თბილისი.
15. კიკნაძე ზ. 1996: ქართული მითოლოგია, ჯვარი და საყმო, თბ.
16. კიკნაძე ზ. 1996: ჯვარ-ხატთა რელიგია აღმოსავლეთ
საქართველოს მთიანეთში. ადრექრისტიანული არქე-
ოლოგიის მეორე კონფერენცია მიძღვნილი აკად. ივ.

- ჯავახიშვილის დაბადების 120-წლისთავისადმი, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, გვ. 21. თბილისი (რედ. რ. რამიშვილი).
17. კიკნაძე ზ. 2009: ანდრეზები (აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის რელიგიურ-მითოლოგიური გადმოცემები). თბილისი.
 18. მაკალათია ს. 1984: ხევსურეთი, თბილისი.
 19. მამისიმედიშვილი ხ. 1996: ხუცობანის ტექსტების ქრისტიანული ძირები. ადრექრისტიანული არქეოლოგიის მეორე კონფერენცია მიძღვნილი აკად. ი. ჯავახიშვილის დაბადების 120-წლისთავისადმი. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, გვ. 22. თბილისი (რედ. რ. რამიშვილი).
 20. მამისიმედიშვილი ხ. 1997. ჯვარ-ხატები საკულტო ტექსტებში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი.
 21. მახაური ტ. 2011: ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული ნარკვევები, წიგნი III, თბ. ოჩიაური ალ. 1988: ქართული ხალხური დღეობების კალენდარი, ხევსურეთი (არხოტის თემი), თბილისი.
 22. ოჩიაური ალ. 2005: ქართული ხალხური დღეობების კალენდარი, ხევსურეთი II (ბუდე-ხევსურეთი, შატილ-მიღმახევი), თბ.
 23. პატარიძე ლ. 2000: ქართველთა გაქრისტიანება „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით. კრებ. ქრისტიანობა საქართველოში ისტორიულ-ეთნოლოგიური გამოკვლევები. გვ. 8-16, თბილისი (რედ. ნ. აბაკელია და მ. ჩხარტიშვილი).

24. რამიშვილი რ. 1996: აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის გაქრისტიანების ძირითადი საფეხურები და თავისებურებანი არქეოლოგიური მასალების და წერილობითი წყაროების მიხედვით. ადრექრისტიანული არქეოლოგიის მეორე კონფერენცია მიძღვნილი აკად. ი. ჯავახიშვილის დაბადების 120-წლისთავისადმი. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, გვ. 16-19. თბილისი (რედ. რ. რამიშვილი).
25. რამიშვილი რ. 1981: მთისა და ბარის ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი არაგვის ხეობის ახალი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. ჟინვალის ექსპედიცია, მეორე სამეცნიერო სესიის მასალები, გვ. 98-154. თბილისი (რედ. რ. რამიშვილი).
26. რამიშვილი რ. 2008: არქეოლოგიური კვლევა-ძიება დავათში. თბილისი.
27. რჩეულიშვილი გ. 1990: ფშავის არაგვის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი.
28. რჩეულიშვილი გ. 1999: ქრისტიანობა შუა საუკუნეების ფხოვში. ქრისტიანული არქეოლოგიის მესამე სამეცნიერო კონფერენცია (მოხსენებათა მოკლე შინაარსები) გვ. 21-22. თბილისი (რედ. რ. რამიშვილი).
29. რჩეულიშვილი გ. რობაქიძე ც. ჩიხლაძე ვ. 1996: დაკრძალვის ქრისტიანული რიტუალის გავრცელების საკითხისათვის აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში არაგვის ხეობის მასალების მიხედვით. ადრექრისტიანული არქეოლოგიის მეორე კონფერ-

- ენცია მიძღვნილი აკად. ი. ჯავახიშვილის დაბადების 120-წლისთავისადმი. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, გვ. 20. თბილისი (რედ. რ. რამიშვილი).
30. რჩეულიშვილი გ. რობაქიძე ც., ჩიხლაძე ვ. 1994: არაგვის ხეობის ადრე შუა საუკუნეთა ხანის სამაროვნები და მთაში ქრისტიანობის გავრცელების საკითხი. ქრისტიანული ცივილიზაცია და საქართველო, კონფერენცია მიძღვნილი ადრე ქრისტიანული არქეოლოგიის პირველი მსოფლიო კონგრესის 100 წლისთავისადმი, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. გვ. 37-38. თბილისი (რედ. რ. რამიშვილი).
31. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა 2008. ტ. 2. თბილისი.
32. ქართლის ცხოვრება 1959: ტ. II, თბილისი.
33. ქართლის ცხოვრება 1973: ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV, თბილისი.
34. ქართლის ცხოვრება 2012: ტ. II, თბილისი.
35. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები 1963: წიგნი I, რედ. ილია აბულაძე, თბილისი.
36. წერეთელი კ. 1981: ფშავ-ხევსურეთის ადრე შუა საუკუნეთა ხუროთმოძღვრული ძეგლები. ჟინვალის ექსპედიცია, მეორე სამეცნიერო სესიის მასალები, გვ. 70-78. თბილისი (რედ. რ. რამიშვილი).
37. წერეთელი კ. 2002: ანატორის მარიამწმინდის ეკლესიის დათარიღებისათვის. ქრისტიანული არქეოლო-

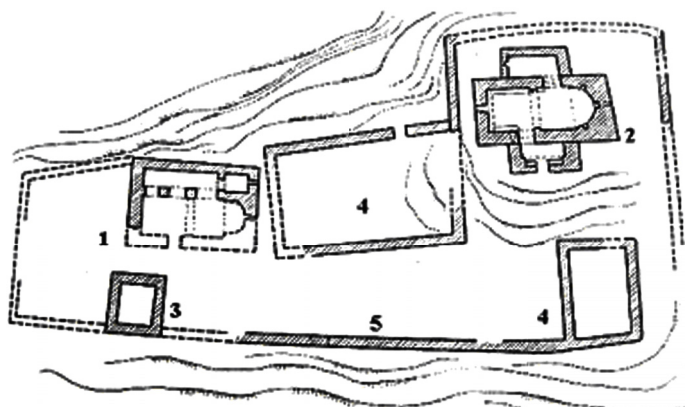
გიის VI კონფერენცია, მოხსენებათა შინაარსები, გვ. 16-22. თბილისი (რედ. რ. რამიშვილი, გ. ბოლქვაძე).

38. ნერეთელი კ. 1999: ისტორიული ფხოვისა და მისი მთისწინეთის ქრისტიანული არქეოლოგიური ძეგლები. დისერტაცია, ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად. თბილისი.
39. ნიკლაური ივ. 2001: ეკლესია—მონასტრები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში. ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია, მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, გვ. 88-92. თბილისი (რედ. რ. რამიშვილი, გ. ბოლქვაძე).
40. ნიკლაური ივ. 2010: ხევსურეთი, მასალები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის შესწავლისათვის (კავკასიის მაგალითზე), წიგნი I, თბილისი.
41. ჭინჭარაული ალ. 1976: “ჯვარისა” და “ხატის” მნიშვნელობისათვის ქართულში. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე. ენისა და ლიტერატურის სერია. 3, გვ. 84-92. თბილისი. (რედ. ალ. ბარამიძე).
42. ჯავახიშვილი ივ. 1983: ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მეორე, თბილისი.
43. ჯავახიშვილი ივ. 1965: ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მეორე, თბილისი.
44. ჯანაშია ს. 1949: შრომები, ტ. I, თბილისი.
45. ჯანაშია ს. 1952: საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან მე-13 საუკუნემდე. შრომები, ტ. II, თბილისი.
46. Рамишвили Р. М. Гогочури Г. К. Джорбенадзе В. А. и др.

1988: Исследование в горных районах Восточной Грузии.
- В сб.: Археологические открытия 1986 года. сс. 447-450.
Москва.

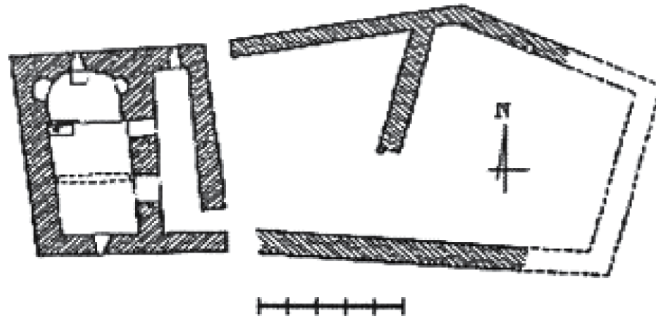
- 47.Робакидзе Ц. В. 1995: Исследования на Недзыхском
могильнике. Полевые Археологические Исследования в
1987 году. сс. 124-12. Тбилиси (ред. О. Лордкипанидзе).
48.Рчеулишвили Г. М., Гогочури Г. К., Маргвелашвили
М. Г. 1995: О работе Пховского отряда. Полевые
Археологические Исследования в 1987 году. сс. 125-130.
Тбилиси (ред. О. Лордкипанидзе).

ფოტოები გადაღებულია გიორგი გოგოჭურის მიერ

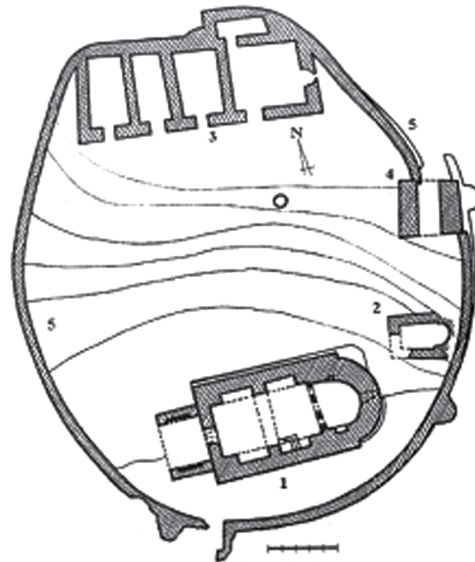

სურ. 1. ნეძიხის ბზიანის კომპლექსი, VI-VIII სს.

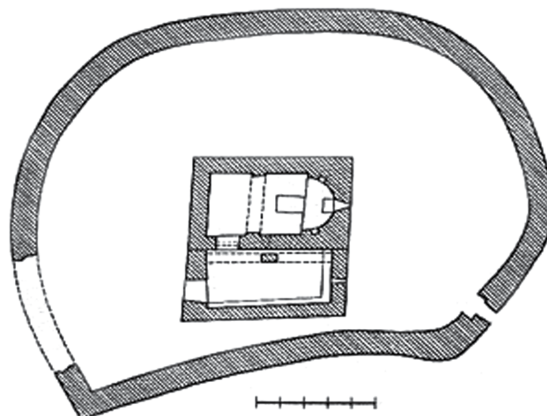
სურ. 2. ნეძიხის ღვთისმშობლის ეკლესია, XIII ს.

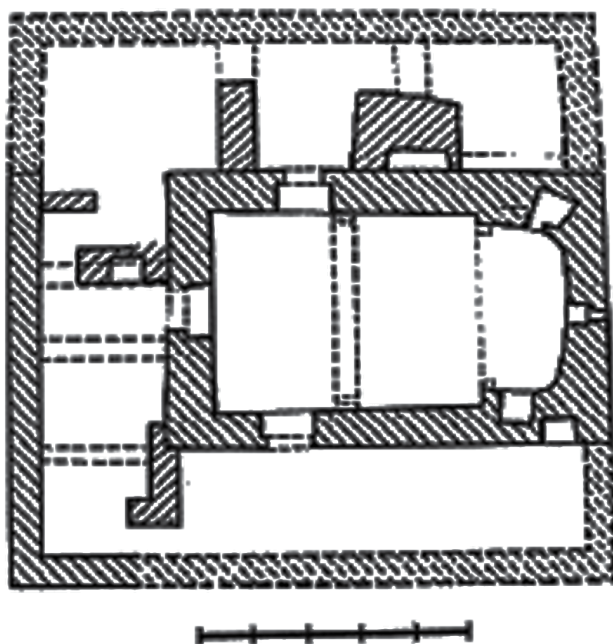
სურ. 3. თვალის წმ. გიორგის ეკლესიის კომპლექსი, VIII—IX სს

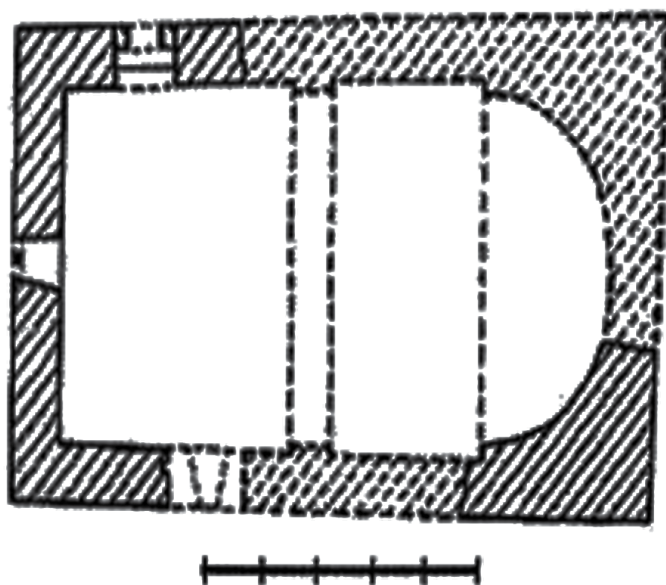
სურ. 4. გუდრუხის ღვთისმშობლის ეკლესია, „ადგილის დედა“, X ს.

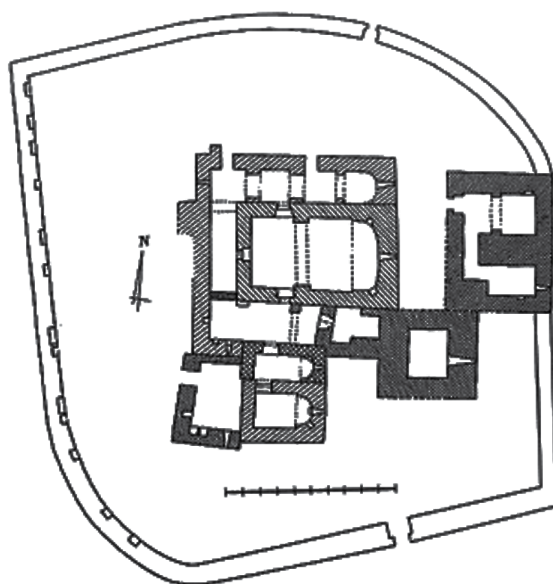
სურ. 5. კანატია, კუდოს წმ. გიორგის ეკლესია, VIII-IX სს

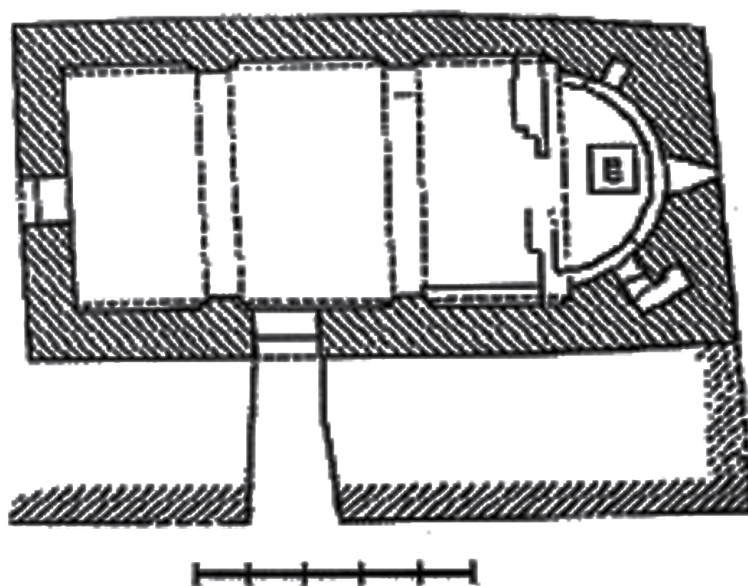
სურ. 6. სწროფავის ეკლესია, X ს.

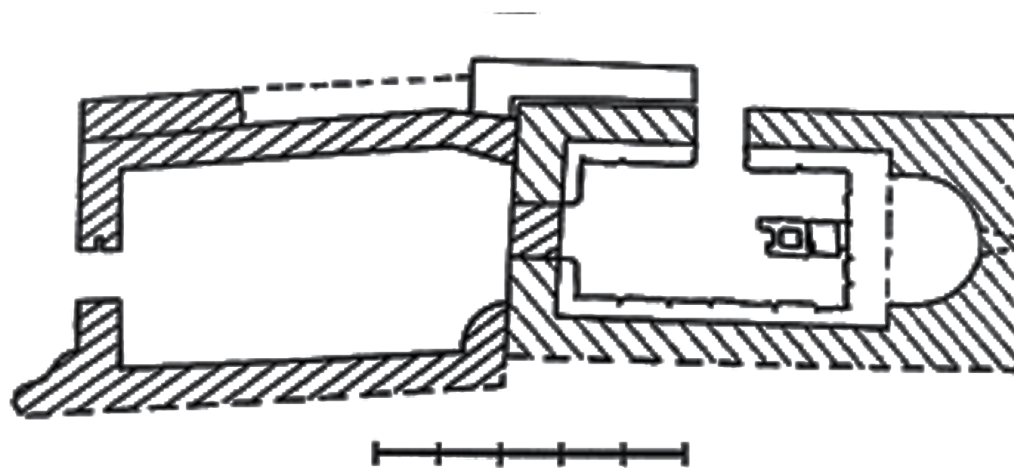
სურ. 7. სწროფავი, საყვირალის კომპლექსი, VIII-IX სს.

სურ. 8. კართანას ეკლესია, X-XI სს.

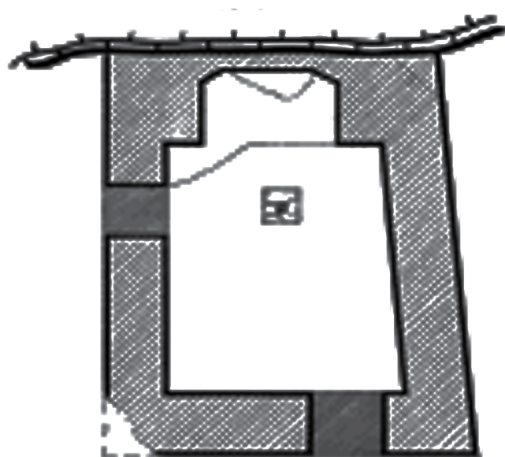

სურ. 9. ანატორის მარიამ წმინდის ეკლესია, IX-X სს.

ქრისტიანობის საბაზის ფხვნი
სეგაფე სფიციე დგაფაფცისაქ

სურ. 10. ორბეულთას ეკლესია, IX-X სს.

განივი ჭრილი

გრძივი ჭრილი

იალოილუთეფეს ტიპის არქეოლოგიური ძეგლების ქრონოლოგიის პრობლემა იორ-ალაზნის ორმდინარეთში

გიორგი ლალიაშვილი

იალოილუთეფეს ტიპის არქეოლოგიური ძეგლების ქრონოლოგიის შესახებ ქართულ არქეოლოგიურ ლიტერატურაში გაბატონებულია აზრი, რომ ისინი ქ.ნ. I დ ქ.შ. I საუკუნეებით თარიღდება. ეს დებულება პროფ. გ. ნიორაძეს ეკუთვნის [ნიორაძე გ., 1940:92-93] და შემდგომში იგი იორ-ალაზნის ორმდინარეთში გამოვლენილი აღნიშნული ტიპის ძეგლების დათარიღების ქრონოლოგიურ ორიენტირად იქცა [თოლორდავა ვ., 1978]. თუმცა, ამჟამად არსებული ფაქტობრივი მასალა და ნიორაძის მოსაზრების კრიტიკული განხილვა, ვფიქრობთ საფუძველია იმისა, რომ გადაისინჯოს ჩვენს ისტორიოგრაფიაში ტრადიციულად დამკვიდრებული, აღნიშნული ტიპის ძეგლების პროფ. გ. ნიორაძისეული ქრონოლოგია. ამ საკითხის გასარკვევად საჭიროა მოკლედ მიმოვიხილოთ მისი ისტორიოგრაფია.

იალოილუთეფეს ტიპის მატერიალური კულტურის ნაშთებმა, ქართველ არქეოლოგთა ყურადღება XX საუკუნის 30-იანი წლების დასასრულიდან მიიპყრო. კერძოდ, 1937 წელს მდ. ალაზნის მარჯვენა ნაპირთან, სოფ. არხილოსკალოს მიდამოებში პროფ. გ. ნიორაძემ გათხარა პატარა სამაროვანი (7 ორმოსა-

მარხი, გვერდზე დასვენებულ, ძლიერ კიდურებმოკეცილი მიცვალებულებით), რომელთა ინვენტარი მსგავსი იყო კავკასიის ალბანეთის ანტიკური ხანის სამაროვნების ინვენტარისა. არხილოსკალოს სამაროვნის ტიპის სამარხეული კომპლექსები მიკვლეული და გათხრილია (1915 წ. ხელმძღვანელი - ე. ლალაიანი) აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე, ნუხის (დღევანდელი გაბალის) რაიონის სოფ. ნიჯთან. 1926 წელს, იმავე სოფ. ნიჯის მიდამოებში, ადგილ იალოილუ-თეფეში აზერბაიჯანის სახელმწიფო მუზეუმის ექსპედიციამ დ. შარიფოვის ხელმძღვანელობით გათხარა სამაროვანი. სწორედ ამ აღმოჩენის შედეგად დამკვიდრდა სამეცნიერო ლიტერატურაში ტერმინები: „იალოილუთეფეს კულტურა“ და „იალოილუთეფეს ტიპის ძეგლები“. ეს კულტურა ხასიათდება კერამიკის მთელი რიგი თავისებური ფორმებით: სამფეხა ლანგრები, ფეხიანი ჯამები, სამტუჩა საწურიანი ხელადები, მილ-ნისკარტიანი დოქები და სხვ. არხილოსკალოს სამაროვნის მასალა გახდა საფუძველი პროფ. გ. ნიორაძის ცნობილი მონოგრაფიისა „ალაზნის ველის“ (იალოილუთეფე გ.ლ.) კულტურასთან დაკავშირებით [ნიორაძე გ., 1940]. აღნიშნულ ნაშრომში პროფ. გ. ნიორაძე შეეცადა გადაეჭრა ამ ტიპის მატერიალური კულტურის ნაშთების ქრონოლოგიის საკითხი, რომელიც იმ პერიოდშიც კავკასიის არქეოლოგიის ერთ-ერთი აქტუალური პრობლემა იყო. იალოილუთეფეს კულტურის პირველადმომჩენებმა: ე. ლალაიანმა და დ. შარიფოვმა Шарифов Д., 1927 ეს საკითხი ღიად დატოვეს. ამ კულტურის შესწავლის შემდგომ ეტაპზე გამოითქვა დაუსაბუთებელი და საკმაოდ ბუნდოვანი მოსაზ-

რეზები, მაგალითად პასეკი წერს, რომ: “ყველა მონაცემის მიხედვით ჯერჯერობით იალოილუთეფეს ტიპის კულტურა უნდა მიეკუთვნოს განვითარებული ლითონის ხანის საკმაოდ გვიანდელ პერიოდს, უფრო რკინის ხანას, ვიდრე ბრინჯაოს ეპოქას” [Пассек Т., Латинин Б., 1927:221]. ფინელი არქეოლოგის ა. ტალგრენის აზრით, იალოილუთეფეს კერამიკა ყო-ბანური კულტურის თანადროულია [ტალგრენ ., 1928:199]. ფ. ჰანჩარი აღნიშნავდა, რომ იალოილუთეფეს კერამიკა ქ.წ. 1000-900 წლებს უნდა მიეკუთვნებოდეს [ანცარ ., 1934:85]. ა. იესენმა იალოილუთეფეს კულტურა ქ.წ. IV-I საუკუნეებით დაათარილა [Иессен А., 1929:38]. 1929:38]. მოგვიანებით, ასეთი ქრონოლოგია გაიზიარეს კ. ტრევერმა [Тревер К. 1959:67] და ო. ისმიზადემ. ამ უკანასკნელმა საგანგებო მონოგრაფია მიუძღვნა იალოილუთეფეს კულტურას. მონოგრაფიაში განხილულია იალოილუთეფეს სამაროვანზე 1926 წ. (დ. შარიფოვი) და 1949-1950 წლებში (ი. ჯაფარზადე) განხორციელებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგები. აგრეთვე, დამუშავებული და გამოქვეყნებულია ე. ლალაიანის განათხარი მასალა სოფ. ნიჯის მიდამოებიდან. მკვლევარის აზრით, იალოილუთეფეს კულტურის დასაწყისი ეტაპი ქ.წ. I ათასწლეულის შუახანებია, ხოლო იალოილუთეფეს სამაროვანი ამ კულტურის არსებო-

სამფეხა ჯამი და საწურიანი ხელადა მილარის ველიდან (სილნალის მუზეუმის ექსპოზიცია)

ბის მოგვიანო ეტაპს ასახავს და ქ.წ. III-I საუკუნეებით თარიღდება [Исмизаде О., 1956:76]. პროფ. გ. ნიორაძე კი იალოილუთეფეს კულტურის ასაკს ქ.წ. I დ ქ.შ. I

საუკუნეებით განსაზღვრავდა [ნიორაძე გ., 1940:92-93] და, როგორც აღვნიშნე ეს აზრი დღემდე დომინირებს ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამრიგად, სპეციალურ ლიტერატურაში საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით მრავალი განსხვავებული აზრია. აქ საჭიროდ აღარ ვთვლით ტ. პასეკისა და ბ. ლატინინის, ა. ტალგრენის, ფ. ჰანჩარის მოსაზრებების გაკრიტიკებას და განვიხილავთ მხოლოდ ა. იესენის, გ. ნიორაძისა და ო. ისმიზადეს დებულებებს, რადგან, ერთი მხრივ, ისინი სათანადოდაა არგუმენტირებული, მეორე მხრივ კი მათ დასკვნებში თვალსაჩინო განსხვავებაც შეინიშნება. ამასთანავე, ამ ავტორთა დებულებები, ჩვენი აზრით, ვერ ხსნის იორალაზნის ორმდინარეთში იალოილუთეფეს ტიპის ძეგლების არსებობის ქრონოლოგიის საკითხს. ა. იესენისა და ო. ისმიზადესეული ქრონოლოგია ეფუძნება იალოილუთეფეს კულტურის ადრეანტიკურ-ელინისტური ხანის ალბანური მატერიალურ კულტურასთან (სხვადასხვა ტიპის სამარხებითა და მისთვის დამახასიათებელი ინვენტარით (კერამიკით) გაიგივებას. მიუხედავად იმისა, რომ იალოილუთეფეს სამაროვანზე ორმოსამარხების გარდა სხვა ტიპის სამარხი არ დასტურდება ო. ისმიზადე თვლის, რომ ამ კულტურას ახასიათებს ასევე, ალიზის სამარხები, მცირე ზომის ყორღანები, ჯარგვალური სამარხები და ქვევრსამარხები [Исмизаде О., 1956:3-4]. სწორედ ქვევრსამარხების ქრონოლოგიის მიხედვით გვთავაზობს მკვლევარი იალოილუთეფეს კულტურის საწყისი ეტაპის სავარაუდო თარიღს — ქ.წ. I ათასწლეულის შუახანებს, რადგან ამ პერიოდიდან (უფრო ზუსტად - ქ.წ. IV საუკუნიდან) ძველი აღ-

ბანეთის ტერიტორიაზე ფართოდ ვრცელდება ქვევრსამარხები [Гошгарлы Г., 2012:35; Нонешвили А., 1992: 137]. ა. იესენისა და ო. ისმიზადეს ქრონოლოგია მეტად ზოგადია, გარდა ამისა, იორ-ალაზნის ორმდინარეთში დღემდე გათხრილ-დოკუმენტირებული, კავკასიის ალბანეთისათვის დამახასიათებელი სამარხეული ძეგლები მხოლოდ იალოილუთეფეს სამაროვნის ტიპის ორმოსამარხებით არის წარმოდგენილი. იალოილუთეფეს ტიპის ორმოსამარხების აღნაგობა და დაკრძალვის წესი ხასიათდება გარკვეული თავისებურებებით, ესენია: მიცვალებულის მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე დასვენება ძლიერ მოხრილ, კიდურებმოკეცილ პოზაში; სამარხებში თითქმის ყოველთვის დასტურდება მსხვილფეხა და წვრილფეხა პირუტყვის, ასევე ფრინველის ძვლები და ობსიდიანის ნატეხები. ამავე ტიპის სამაროვნებისათვის არის დამახასიათებელი სარიტუალო ქვევრების ჩატანება [იხ. Исмизаде О., 1956:16; ნიორაძე გ., 1940:17; თოლორდავა ვ., 1978], ესენია: არხილოსკალოს, ულიანოვკისა და საქობოს სამაროვნები. ალბანეთის ტერიტორიაზე ამ ტიპის ძეგლების არსებობის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებად კი, მიღებულია ქ.წ. III-I საუკუნეები [Исмизаде О., 1956:76; Халилов Дж., 1985:203; Гошгарлы Г., 2012:19].

პროფ. გ. ნიორაძე საკვლევი კულტურის ქრონოლოგიას ნუმისმატიკური მონაცემების საფუძველზე განსაზღვრავდა. ეს ნუმისმატიკური მასალაა: 1926 წელს დ. შარიფოვის მიერ იალოილუთეფეს სამაროვანზე მოპოვებული მონეტა (ძვ.წ. 90 წელს მოჭრილი ვერცხლის დენარი); ასევე კიროვაბადის სამაროვანზე გ. როზენდორფისა (1903 წ.) და შემდგომ ი. ჰუმელის

(1937-1938 წწ.) მიერ მოპოვებული ქ.ნ. I საუკუნის II ნახევრის რომაული და არშაკიდული მონეტები. აგრეთვე, სამთავროს ერთ-ერთ ქვევრსამარხში აღმოჩენილი პართული მონეტა (ქ.ნ. I საუკუნის II ნახევარი) [ნიორაძე გ., 1940:91-92]. ამ ნუმიზმატიკური ფაქტებიდან გამომდინარე, მეცნიერმა გამოიტანა დასკვნა, რომ „ალაზნის ველის (იალოილუთეფე გ. ლ.) კულტურა უნდა მიეკუთვნოს ჩვენი წელთაღრიცხვის წინა და დასაწყის პირველ საუკუნეებს“ [ნიორაძე გ., 1940:92]. ამ კულტურის ზედა ქრონოლოგიური ზღვრის განსაზღვრისას, მეცნიერი მიუთითებდა იმ გარემოებაზე, რომ ზემოთ ნახსენები ქ.ნ. I ს-ის II ნახევრის მონეტები, შესაძლოა ქ.შ. I საუკუნეშიც ყოფილიყო მიმოქცევაში. შესაბამისად, ავტორის აზრით, საკვლევი კულტურის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარი ქ.შ. I საუკუნეშიც უნდა გადმოდიოდეს. პროფ. გ. ნიორაძის დებულება, თითქოსდა მყარ არგუმენტებს ეფუძნება, მაგრამ თუ ჩავუღრმავდებით საკითხს, შესაძლოა მისი ზოგიერთი პუნქტი საეჭვოდ გვეჩვენოს. საქმე ის არის, რომ დასახელებულ მონეტათაგან ერთადერთი, რომაული დენარია (ქ.ნ. I საუკუნის დამდეგი) მოპოვებული იალოილუთეფეს სამაროვანზე. დანარჩენი, ქ.შ. I ს-ის II ნახევრის რომაული და არშაკიდული მონეტები (ფრაატ III-ის (ქ.ნ. 70-57 წწ.) და ოროდ I-ის (ქ.ნ. 57-38/37 წწ.) მოპოვებულია კიროვაბადის ალიზსამარხების სამაროვანზე. გ. ნიორაძის მოღვაწეობის დროს და შემდგომაც, ამ სამაროვანს მიიჩ-

სანურიანი ხელადა ლაგოდების მუნიციპალიტეტის სოფ. ულიანოვკიდან (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი)

ნევდნენ იალოილუთეფეს კულტურისათვის დამახასიათებელ ძეგლად [Исмизаде О., 1956:3-4]. თუმცა, მოგვიანებით ალიზის სამარხების ამ კულტურის წრეში განხილვა აღარ ხდებოდა. კვლევამ ცხადყო, რომ ამ ტიპის სამარხებში დადასტურებული კერამიკის მსგავსება იალოილუთეფეს ტიპის კერამიკასთან — ფორმალურია და არც დამზადების ტექნიკით, არც კეცის ფაქტურითა თუ სხვა ნიშნებით მათ საერთო არაფერი აქვთ ერთმანეთთან. უფრო მეტიც, აღნიშნული ალიზსამარხების სამაროვანი, ამჟამად ერთადერთია მთელ აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში და მას ანალოგი აქ არ ეძებნება. იგი აღიარებულია პარტიიდან კავკასიის ალბანეთში შეჭრილი კოლონისტების სამაროვნად [Гошгарлы Г., 2012:112-113], განსხვავებით იალოილუთეფეს სამაროვნისა და მისი ტიპის ძეგლებისაგან, რომლებიც ყოველგვარი ეჭვის გარეშე ალბანეთის ავტოქტონური მოსახლეობის კუთვნილებაა [იხ. Иессен А., 1929; ; Исмизаде О., 1956; Тревер К. 1959; Халилов Дж., 1985; Гошгарлы Г., 2012]. ამრიგად, კიროვაბადის ალიზსამარხების სამაროვანი მატერიალური კულტურის სულ სხვა წრეში მოიაზრება, შესაბამისად, იქ მოპოვებული მონეტების მიხედვით იალოილუთეფეს კულტურის ფინალური ეტაპის განსაზღვრა არ უნდა იყოს მართებული. იგივე შეიძლება ითქვას ზემოთ ნახსენებ სამთავროს ქვევრსამარხში მოპოვებულ მონეტაზეც. ზოგადად, ნივთების ფორმალური მსგავსების მიხედვით პროფ. გ. ნიორაძე ხშირად უკავშირებდა იალოილუთეფეს კულტურას ისეთ არტეფაქტებსა თუ არქეოლოგიურ კომპლექსებს, რომლებსაც საერთო არაფერი აქვს მასთან. უფრო ნათლად რომ

წარმოვაჩინოთ ჩვენი თვალსაზრისი განვიხილოთ საკითხი - კონკრეტულად რა სახის არტეფაქტების მიხედვით მიაკუთვნა პროფ. ნიორაძემ ის ალიზსამარხები და სამთავროს ქვევრსამარხი (რომლებშიც ზემოთ ნახსენები მონეტები აღმოჩნდა) იალოილუთეფეს კულტურას. ამ მონეტების თანმხლებ ინვენტარში წარმოდგენილი ყოფილა სამტურია ხელადები, მოჩალისფროდ გამომწვარი, დაბალი ყელით, სფერული მუცლითა და ბრტყელი უქუსლო ძირით. მრგვალკვეთიანი ყური დაძერწილია პირსა და მუცელზე [ნიორაძე გ., 1940:91, სურ.11]. იმის საფუძველზე, რომ ამ ტიპის (გ. ნიორაძისეული ტიპი II, გვ. 24) ხელადები დადასტურდა არხილოსკალოს სამაროვანზე იალოილუთეფეს ტიპის კერამიკასთან ერთად (სამფეხა ლანგრები, სანურიანი ხელადები და სხვ.), ნიორაძემ ისინი ამ კულტურის განმსაზღვრელ არტეფაქტად მოიაზრა. თუმცა, დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ამ ტიპის ჭურჭელი სცდება იალოილუთეფეს კულტურის ფარგლებს და სამხრეთ კავკასიის მრავალ ძეგლზე გვხვდება. მაგალითად, გარდა აღნიშნული კულტურის ტიპური ძეგლებისა [Исмизаде О., 1956: ტაბ. I, სურ.4,7; ტაბ.XII, სურ. 8; ტაბ. XXXII, სურ.6], მსგავსი ხელადები მრავლადაა აღმოჩენილი შიდა და ქვემო ქართლის გვიანელინისტური და გვიანრომაული პერიოდის ძეგლებზე: კარსნისხევში [აფაქიძე ა., კალანდაძე ს., ნიკოლაიშვილი ვ., 1978: სურ.230,277], ყათნალიხევში [ხახუტაიშვილი დ., 1964:91, ტაბ. I, სურ.1;]

სამფეხა ჯამი თელავის მუნიციპალიტეტის სოფელ გულგულიდან (თელავის ისტორიული მუზეუმი)

კარიაკში (კარიაკის სამაროვანს პროფ. ი. გაგოშიძე ძვ.ნ. IV ს-ით ათარილებს [გაგოშიძე ი., 1982:60]). თუმცა, ჩვენთვის საინტერესო ერთი ხელადა (იქვე, ტაბ. IX,3), რომელიც შემთხვევითაა მოპოვებული, ისმიზადეს აზრით, არ უნდა იყოს ელინისტური ხანის დასასრულზე უფრო ძველი და სხვ. ანალოგიური ხელადები ცნობილია ივრისა და ალაზნის ხეობების გვიანრომაული პერიოდის სამაროვნებიდანაც [რამიშვილი რ., 1979: ტაბ.34 სურ. 66-124; ჩიკოიძე ც., 1979:9, ტაბ.I, სურ.6,7]. ამრიგად, ამ ტიპის ხელადები არ არის მხოლოდ იალოილუთეფეს კულტურისათვის დამახასიათებელი, ისინი დროსა და სივრცეში ძალზე ფართო დიაპაზონზე ვრცელდება, შესაბამისად, მათი თანმხლები მონეტების მიხედვით იალოილუთეფეს ტიპის ძეგლების დათარილება არამართებულად მიგვაჩნია. თუ გავიზიარებთ ყოველივე ზემოთ თქმულს, მაშინ პროფ. გ. ნიორაძის დებულების ის პუნქტი, რომლის მიხედვითაც იალოილუთეფეს კულტურის ფინალური ეტაპი ქ.შ. I საუკუნეში გადმოდის მართებული არ არის, რადგან ზემოთ განხილული კიროვაბადისა და სამთავროს სამაროვნის აღნიშნული მონეტების (ქ.ნ. I საუკუნის II ნახევარი) შემცველი არქეოლოგიური კომპლექსები, რომელთა მიხედვითაც მეცნიერმა ამგვარი დასკვნა გამოიტანა — განსახილველი ტიპის ძეგლების დასათარილებლად არ გამოდგება. ამ თვალსაზრისით ნიშანდობლივია, რომ პროფ. გ. ნიორაძის მიერ შემოთავაზებული იალოილუთეფეს კულტურის თარიღი ქ.ნ. I დ ქ.შ I საუკუნეები, იმავე ნუმისმატიკური მონაცემების საფუძველზე, ამჟამად მხოლოდ კიროვაბადის ალიზსამარხების სამაროვნის ფუნქციონირების ქრონოლოგიურ ჩარჩოებად არის აღიარებული [Гошгарлы Г., 2012:63].

რაც შეეხება თვით იალოილუთეფეს სამაროვანზე მოპოვებულ რომაულ დენარს (ქ.წ. 90 წ.) იგი ვფიქრობთ, ამ კულტურის ფინალურ ეტაპს ქ.წ. I საუკუნეში მოიაზრებს. სხვა განსახილველი თემაა იორ-ალაზნის ორმდინარეთში იალოილუთეფეს ტიპის ძეგლების გაჩენის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი. რადგან ჩვენს არქეოლოგიურ ისტორიოგრაფიაში აღნიშნულ რეგიონში ამ კულტურის შემოტანა ალბანეთის ტერიტორიიდან მოიაზრება [Пицхелაური К., 1977:226; ფიცხელაური კ., 1973:202-206; გაგოშიძე ი., 2007:28], გასარკვევი რჩება დროის რომელ მონაკვეთში შეიძლებოდა შემოჭრილიყო იგი კახეთის ტერიტორიაზე.

პროფ. გ. ნიორაძისეული ქრონოლოგია ვერ ხსნის ამ საკითხს. პირველ ყოვლისა, იმიტომ, რომ ნუმისმატიკური ფაქტები, რეალურად არა იალოილუთეფეს, არამედ სულ სხვა კულტურული წრის (სამთავროს ქვევრსამარხი, კიროვაბადის ალიზსამარხების სამაროვანი) არქეოლოგიური კომპლექსების თარიღის მაჩვენებელია. მეორე: იმ მონეტათაგან, რომელთა საშუალებით გ. ნიორაძე არხილოსკალოს სამაროვანს ათარიღებდა, არც ერთი არ არის მოპოვებული, არათუ ამ სამაროვანზე, თვით იორ-ალაზნის ორმდინარეთშიც კი. ამასთან, არხილოსკალოს სამაროვნის ტიპის (იგივე იალოილუთეფეს ტიპის) ორმოსამარხები, როგორც აღვნიშნეთ ქ.წ. III-I საუკუნეების ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში ექცევა. ამ გარემოებებიდან გამომდინარე, ეს სამაროვანი აღნიშნული ვრცელი პერიოდის ნებისმიერ მონაკვეთს შეიძლება მიეკუთვნებოდეს. თუმცა, ქართულ არქეოლოგიურ ისტორიოგრაფიაში იმდენად გავრცელებულია

არხილოსკალოს სამაროვნის გ. ნიორაძისეული დათარიღება, რომ მას შემდეგ ამ სამაროვნის ინვენტარის პარალელური მასალის თარიღად ტრადიციულად მიღებულია ქ.ნ. I დ ქ.შ. I საუკუნეები [თოლორდავა ვ., 1978].

ჩვენს ისტორიოგრაფიაში პირველად პროფ. ი. გაგოშიძემ აღძრა საკითხი იალოილუთეფეს კულტურის იორ-ალაზნის ორმდინარეთში არსებობის ქრონოლოგიის დაზუსტების საჭიროებასთან დაკავშირებით [გაგოშიძე ი., 2007:28]. აღნიშნულ რეგიონში ამ კულტურის გავრცელების თავისებურებებზე საუბრისას გაგოშიძე შენიშნავს, რომ ქუმბათში შესწავლილი ქ.ნ. I და ქ.შ. I საუკუნეების კულტურული ფენა და შესატყვისი სამარხები არ შეიცავდა იალოილუთეფეს ტიპის მასალას, ძეგლის გეოგრაფიული მდებარეობისა და ქრონოლოგიის მიხედვით კი, მოსალოდნელი იყო იქ მისი დადასტურება [გაგოშიძე ი., 2007:29]. მეცნიერი მიუთითებს, რომ ეს გარემოება ახსნას საჭიროებს, თუმცა საკითხს ღიად ტოვებს. პროფ. ი. გაგოშიძე (ისე, როგორც ანტიკური ხანის აღმოსავლეთ საქართველოს არქეოლოგიაში მომუშავე მკვლევარების აბსოლუტური უმრავლესობა) ეყრდნობა პროფ. გ. ნიორაძის ქრონოლოგიას და სრულიად ბუნებრივად მიაჩნია აღმოსავლეთ კახეთში ქ.ნ. I და ქ.შ. I საუკუნეების არქეოლოგიურ ძეგლზე იალოილუთეფეს კულტურის დადასტურება. თუმცა, ვფიქრობთ უკვე ნათელია, რომ ქრონოლოგია გადასასინჯია, ჩვენი მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს თუნდაც ეს უკანასკნელი მაგალითი.

ზოგადად, იალოილუთეფეს კულტურასთან დაკავშირებით, ყველაზე აქტუალურ საკითხად ალაზნის აუზში მისი გა-

ჩენის ქრონოლოგიის პრობლემა მიგვაჩნია, რადგან მის საბოლოოდ გადასაჭრელად, ჯერჯერობით მეტად მწირი მასალა მოგვეპოვება. ამ რეგიონში გათხრილ-დოკუმენტირებულ იალლილუთეფეს ტიპურ ძეგლებზე (არხილოსკალო, ულიანოვკა, საქობო) არ აღმოჩენილა ვინრო ქრონოლოგიური ჩარჩოების მომცველი მყარი დამატარილებელი მასალა. ხოლო იალლილუთეფეს ტიპის სამარხების მიღებული ქრონოლოგია (ქ.ნ. III-I საუკუნეები) მეტად ზოგადია ამ პრობლემის შესახებ გარკვეული აზრის გამოსათქმელად ხელშესახებ მასალას გვანდის გურჯაანის მუნიციპალიტეტის სოფ. ვაჩნაძიანის (საბჭოთა პერიოდი „შრომა“) სამაროვანი. პროფ. ი. გაგოშიძე ადასტურებს შემდეგ ფაქტს: რომაული რესპუბლიკური დენარით (ქ.ნ. 73 წ.) დათარიღებული სამარხი არ შეიცავდა იალლილუთეფეს ტიპის კერამიკას, ხოლო სტრატეგრაფიულად მასზე გვიანდელ სამარხებში წარმოდგენილი იყო იალლილუთეფეს კულტურისათვის დამახასიათებელი ჭურჭელი ადგილობრივ კერამიკასთან ერთად [გაგოშიძე ი., 2007:29]. ვაჩნაძიანის მასალებიდან გამომდინარე პროფ. ი. გაგოშიძე ვარაუდობს, რომ იალლილუთეფეს კულტურა საქართველოს ტერიტორიაზე ვრცელდება ქ.ნ. I საუკუნის მეორე მეოთხედიდან და ქ.შ. I საუკუნემდე განაგრძობს არსებობას [გაგოშიძე ი., 2007:28]. აქვე, არ შეიძლება ანგარიში არ გაენიოს კახეთის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელის — აკად. კ. ფიცხელაურის საყურადღებო დაკვირვებას, რომ იორ-ალაზნის აუზში არ არსებობს ქ.ნ. I საუკუნეზე ადრეული პერიოდით დათარიღებული ძეგლი, რომელსაც რაიმე

ნიშანი ჰქონდეს იალოილუთეფეს კულტურისა [ფიცხელაური კ., 1973:201-202].

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, განსახილველი კულტურის იორ-ალაზნის ორმდინარეთში არსებობის ქრონოლოგიის საკითხი ამ ეტაპზე ამგვარად წარმოგვიდგება: იგი ქ.წ. I საუკუნის შუა ხანებიდან ვრცელდება აღნიშნულ რეგიონში და წელთაღრიცხვათა მიჯნამდე არსებობს. თუმცა, ეს დასკვნა არ არის საბოლოო, რადგან, როგორც აღინიშნა იორ-ალაზნის აუზის იალოილუთეფეს ტიპის გათხრილ-დოკუმენტირებულ ძეგლებზე (სულ ორიოდ სამაროვანია გათხრილი და მეცნიერულად შესწავლილი - არხილოსკალოს სამაროვანი; ლაგოდების მუნიციპალიტეტის სოფ. ულიანოვკასთან საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ექსპედიციამ (ხელმძღვანელი რ. აბრამიშვილი) 1960-61 წწ. გათხარა ორი ორმოსამარხი, ეს მასალები დაამუშავა და გამოაქვეყნა ვ. თოლორდავა [თოლორდავა ვ., 1978]; 1972 წელს აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის მუზეუმის ექსპედიციის (ხელმძღვანელი პროფ. ლ. ჭილაშვილი) საქობოს (ლაგოდების მუნიციპალიტეტი) რაზმმა (ხელმძღვანელი გ. რჩეულიშვილი) სოფლის მიდამოებში გათხ-

არა იალოილუთეფეს ტიპის რამდენიმე სამარხი. მასალა გამოუქვეყნებელია, დაცულია სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში. საქობოს სამაროვნის შესახებ ინფორმა-

ძაბრისებურტანიანი ტოლჩა თელავიდან
(თელავის ისტორიული მუზეუმი)

ცია მოგვანოდა ძეგლის გამთხრელმა - პროფ. გ. რჩეუ-
ლიშვილმა, რისთვისაც მადლობას ვუხდით) დღემდე არ
დადასტურებულა ვინრო ქრონოლოგიური ჩარჩოების
განმსაზღვრელი დასათარიღებელი მასალა. ამდენად,
კატეგორიული დასკვნების გამოტანა, მხოლოდ ახალი
ფაქტობრივი მასალის გამოვლენის შემდეგ არის შესა-
ძლებელი.

სტატია ავტორის საკუთარი ნაშრომია

ლიტერატურა

1. აფაქიძე ა., კალანდაძე ს., ნიკოლაიშვილი ვ., 1978: მცხეთის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიციის 1975 წლის მუშაობის ანგარიში. მცხეთა, ტ. II. – თბილისი.
2. გაგოშიძე ი., 1982: თრიალეთის სამაროვნები. – თბილისი.
3. გაგოშიძე ი., 2007: ქართლის სამეფოს (იბერიის) საზღვრები ქ.წ. I საუკუნეში. იბერია-კოლხეთი 3. – თბილისი.
4. თოლორდავა ვ., 1978: ანტიკური ხანის სამარხები ულიანოვკადან. საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, I. — თბილისი.
5. ნიორაძე გ., 1940: ალაზნის ველის გათხრები, თბილისი.

6. რამიშვილი რ., 1979: ერნოს ველი გვიანარმაზულ ხანაში. – თბილისი.
7. ჩიკოიძე ც., 1979: ქალაქი თელავი. — თბილისი.
8. ფიცხელაური კ., 1973: აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები (ქ.წ. XV-VII სს.) არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. – თბილისი.
9. ხახუტაიშვილი დ., 1964: უფლისციხე, ტ. I. – თბილისი
10. Алиев К., 1992: Античная Кавказская Албания. - Баку
11. Гошгарлы Г., 2012: Типология погребальных памятников античного периода на территории Азербайджана. - Баку.
12. Иессен А., 1929: Культура Ялойлу-Тапа в Закавказье (предварительная характеристика), Сборник Государственной Академии истории материальной культуры, 1. - Москва- Ленинград
13. Исмизаде О., 1956: Ялойлутепинская культура.- Баку
14. Казиев С., 1953: О двух кувшинных и двух катакомбных погребениях. Материальная культура Азербайджана, Т.3.- Баку
15. Нонешвили А., 1992: Погребальные обряды народов закавказья.- Тбилиси.
16. Пахомов Е., 1937: Статуэтка из Моллаисаклинского сельбища и ее датировка. Известия Азерб. филиала Академии наук СССР. – Баку.
17. Пассек Т., Латинин Б., 1927: К вопросу о керамике из Ялойлутепе. Известия общества обследования и

- изучения Азербайджана, #4. – Баку
18. Пассек Т., 1946: Джафарханский могильник (археологические разведки в Муганской степи), Вестник древней истории, # 2.
 19. Пицхелаури К., 1977: Памятники второй половины I тысячелетия до н. э. на территории Кахетии. Советская археология. - Москва
 20. Розендорф Г. 1906: Раскопки, - Отчет археологической комиссии за 1903 г.- Санкт-Петербург
 21. Скиндер В., 1906: Опыт археологической разведки.- Пятигорск.
 22. Тревер К. 1959: Очерки по истории культуры Кавказской Албании (IV в. до н.э. - VII в. н.э.) Изд-во Академия наук СССР.- Москва- Ленинград.
 23. Халилов Дж., 1985: Материальная культура Кавказской Албании. - Баку.
 24. Шарифов Д., 1927: Раскопки в Ялойлу-Тапа (Нухинский у., 1926 г.), Материалы Азгосмузея, Вып. 1. - Баку
 25. Tallgren A., 1928: Eurasia Septentrionalis Antiqua, B. III, Helsinki,
 26. Hancar F., 1934: Kaukasus-Luristan. Zuge Kultureller Verwandtschaft des prahistorischen Kaukasusgebietes mit dem Alten Orient. Eurasia Septentrionalis Antiqua, b. IX, Helsinki

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

რედაქციისგან: საქართველოს ეკლესია-მონასტრები არა მხოლოდ ჩვენი ქვეყნის ღირსშესანიშნაობაა, არამედ მკვლევართათვის მრავალი საიდუმლოს მომცველი. და მანამ, სანამ არქეოლოგია დაგვანახებს ტაძრის პირველსახეს, გვაუწყებს მისი აგების თარიღსა თუ აღმშენებლის ვინაობას, მეცნიერები ისტორიულ წყაროებზე დაყრდნობით, ამა თუ იმ ტაძართან დაკავშირებით, უამრავ მოსაზრებას გამოთქვამენ. გუნებრივია, საინტერესოა, რას ფიქრობენ მეცნიერები, ადასტურებს თუ არა არქეოლოგიური გათხრების შედეგები მკვლევართა თვალსაზრისს. ამიტომ, ჟურნალ “მნლინ არქეოლოგიას” დაემატა ახალი რუბრიკა - თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი. ამჯერად, გთავაზობთ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მუზეუმებისა და მუზეუმ-ნაკრძალების სამსახურის უფროსი სპეციალისტის ეკა კაჭარავას სტატიას “ალავერდის კათედრალის დათარიღებისთვის”. მაშ ასე - როდის აიგო ალავერდის ტაძარი, ვინ იყო კათედრალის მშენებლობის ინიციატორი, მისი პირველი ეპისკოპოსი და ქტიტორნი ტაძრისა, ეკა კაჭარავას თვალსაზრისით:

ალავერდის კათედრალის დათარიღებისათვის

ეკა კაჭარავა

ალავერდის კათედრალი მდებარეობს კახეთში, სოფ. ალავერდთან (ახმეტის მუნიციპალიტეტი), ალაზნის ველზე, თელავიდან 20 კმ-ის დაშორებით. ალავერდის ეპარქიის საზღვრებს შეადგენდა: ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით კავკასიონის ქედი და მდ. სტორი, სამხრეთ-აღმოსავლეთით – მდ. თურდო, დასავლეთით და სამხრეთ-დასავლეთით კახეთისა და ციხ-გომბორის ქედები. მთიანეთიდან ალავერდის ეპარქიაში გაერთანებული იყო ფშავ-ხევსურეთი და თუშეთი.

ალავერდის საკათედრო ტაძარი ქართული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი უდიდესი და უმნიშვნელოვანესი ძეგლია. საისტორიო წყაროებში ალავერდის კათედრალის მშენე-

ბლობის შესახებ ცნობა არ მოიპოვება. თუმცა, ტაძარი თვით არის დასტური იმისა, რომ ის XI საუკუნის I ნახევრის კუთვნილებაა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ალავერდის საკათედრო ტაძრის მშენებლობისა და საეპისკოპოსო კათედრის დაარსების თარიღად ზოგადად XI ს-ის პირველი მეოთხედი ან მესამედია აღიარებული. ნაშრომის მიზანია საისტორიო წყაროების მონაცემების გათვალისწინებით, ალავერდის ტაძრის აგებისა და განსრულების თარიღის დაზუსტება, ტაძრის მშენებლობის ინიციატორისა და ქტიტორთა, მისი პირველი ეპისკოპოსის ვინაობის დადგენა.

VII-IX საუკუნეთა განმავლობაში კახეთ-ჰერეთის ტერიტორიაზე ძველის ნაცვლად მრავალი ახალი ძეგლი იგება და ძეგლთა განახლებითი თუ გაფართოებითი სამუშაოე-

ბი სორციელდება. ამ პერიოდში უძველესსა თუ სამეკლესიან ბაზილიკებს ენაცვლება გუმბათოვანი არქიტექტურის ძეგლები (გურჯაანის ყველაწმინდა, გაჩნაძიანის ყველაწმინდა, ნეკრესი, სტეფანწმინდა ხირსაში, იყალთოს მონასტრის მთავარი ეკლესია, ოზაანის ამაღლება და სხვ.).

ცნობა ამავე პერიოდში ალავერდის მონასტრის ტერიტორიაზე წარმოებული მშენებლობის შესახებ არც ერთ წყაროს არ შემოუნახავს. ჩვენი აზრით, VIII-IX საუკუნეთა კახეთ-ჰერეთის ხუროთმოძღვრული ძეგლების ქტიტორთა ყურადღება არც ალავერდის მონასტერს უნდა მოკლებოდა და იქ, სადაც XI საუკუნეში კათედრალი აშენდა და სადაც იოსებ ალავერდელის თანადროული სალოცავის არსებობაა სავარაუდო, VIII-IX საუკუნეებში ახალი ტაძარი აიგებოდა. ვფიქრობთ, ალავერდის მონასტრის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად ჩვენი ვარაუდის დამადასტურებელი მასალა უთუოდ გამოვლინდება. ეს მასალა კი, ამ პერიოდის ალავერდის შესახებ წერილობითი წყაროების არარსებობის პირობებში, დიდად დაგვეხმარება ალავერდის კათედრალის ისტორიის რეკონსტრუქციის საქმეში.

X საუკუნის დასაწყისისათვის ალავერდი კახ მეფეთა (ქორეპისკოპოსთა) მოქმედი სალოცავი მონასტერი უნდა ყოფილიყო. აღნიშნულს ადასტურებს ცნობა დაცული, როგორც „მატიანე ქართლისაჲში“ და ვახუშტი ბატონიშვილთან ისე, ერედვის წმ. გიორგის ეკლესიის საამშენებლო წარწერაში. ცნობა კახთა მთავრის კვირიკე I-ისა

(892-918) და ეგრის-აფხაზეთის მეფის კონსტანტინე III-ის (893-929) ჰერეთისათვის კოალიციურ ლაშქრობას ეხება.

XI საუკუნის ანონიმი ავტორის თხზულება „მატიანე ქართლისას“ თანახმად: „... ვითარ გარდაცდეს წელნი რაოდენნიმე და მოეშენა ქუეყანა, მაშინ უკმო კვრიკე ქორეპისკოპოსმან კოსტანტი აფხაზთა მეფესა; ჩავიდეს ჰერეთად და მოადგეს ციხესა ვეჟინისასა. აფხაზთა მეფე მოადგა ზედათკერძო, და კვრიკე ქუემოთ. და ვითარ მისწურეს წაღებად, მაშინ ადარნასე პატრიკი მოვიდა, პარასკევის ჯუარსა მიუპყრა ზავის პირი, მოსცა აფხაზთა მეფესა არიში, გაგაზნი და კვრიკეს ორჭობი. ვითარ დაიზაგნეს, და შემოიქცეს მოვიდა კოსტანტი, აფხაზთა მეფე, ილოცა ალავერდს წმიდის გიორგის წინაშე, და შემოსა ხატი მისი ოქროთა. ხოლო ლაშქარი მისი უმრავლესი წარავლინა გზასა გარესა და ფრიად პატივ-სცა კვრიკე ქორეპისკოპოსმან, და წარვიდა ქუეყანად თვსად“ [15.264]. იგივე ფაქტი დასტურდება ერედვის წმ. გიორგის ეკლესიის საამშენებლო წარწერაში: „... კელმწიფობასა ღმრთივდამყარებულისა წმიდისა კონსტანტინე მეფისასა, რომელმან ბრძანა და ჩავიდა ჰერეთს შიგან, ჰერთა მეფედ გააქცია და მუნით მშვიდობით იქცა, ცისკრად ალავერდს ილოცა, მწუხრი ბრეძას გადაჰტოა; მეორედ კულა ავიდა, ვეჯინისა ციხე დაღეწა“ [9.172].

ვახუშტი ბატონიშვილი ამ ლაშქრობას 906-921 წლებში მიმდინარე მოვლენათა შორის მოიაზრებს. „...შემდგომად მოსლვისა აბულ-კასიმისა მიუწოდა კვრიკემ კახთა ქორიკოზმან ამ მეფეს კოსტანტინეს. ამან მის-

რულმან შემუსრნა ციხენი ჰერეთისანი, მერმე დაზავდ-
ნენ კვრიკე კახთა, მეფე კოსტანტინე და ჰერთა მეფე და
უკმოქცეულმან კოსტანტინე მეფემან მოსჭედა ოქრო-
თი ხატი ალავერდის მთავარ მოწამის წმიდის გიორ-
გისა და შეამკო ფრიად და მოვიდა აფხაზეთს“ [7.798].

„მატიანე ქართლისასა“ და ვახუშტის თანახმად, ლაშქრობა უნდა შემდგარიყო „შემდგომად მოსვლისა აბულ კასიმისა“ ანუ საჯთა პირველი ლაშქრობის შემდგომ (908-914 წწ.). ვახუშტისავე ცნობით, 918 წლიდან კახეთში კვირიკე I-ის მემკვიდრე ფაღლა II მთავრობს, ამდენად კვირიკე I-ისა და კონსტანტინე აფხაზთა მეფის ერთობლივი ლაშქრობა 918 წელზე გვიან ვერ განხორ-

ციელდებოდა. ამასთანავე „მატიანე ქართლისას“ თანახმად, კვირიკე-კონსტანტინეს ლაშქრობა არა მხოლოდ აბულ კასიმის ლაშქრობის შემდგომ შედგა, არამედ „... ვითარ გარდაცდეს წელნი რაოდენნიმე და მოეშენა ქუეყანა“ [15.264], ე.ი. 914 წლიდან რამდენიმე წლის შემდგომ და დანამდვილებით 918 წლამდე, ანუ 916-917 წლებში.

ასეთი მნიშვნელოვანი გამარჯვების მოპოვებისათვის ალავერდს ღოცვა და ეგრის-აფხაზეთის მეფის მიერ ალავერდის წმინდა გიორგის ხატის ოქროთი შემკობა, მოწმობს, რომ ალავერდი მეტად მნიშვნელოვანი ძეგლი იყო და ადასტურებს ფაქტს - X საუკუნის დასაწყისისათვის წმინდა გიორგის სახელობის ალავერდი მოქმედი, კახ მეფეთა თუ ქორეპისკოპოსთა სალოცავი გახლდათ და სავარაუდოდ, VIII-IX საუკუნეებს უნდა მიეკუთვნოს. საეჭვოა, ეს ცერემონიალი იოსებ ალავერდელის თანადროულ მცირე ეკლესიაში ჩატარებულიყო.

პირდაპირი ცნობები იმის თაობაზე, რომ ტაძრის მშენებლობისა და სამღვდელთმთავრო კათედრის დაარსების ინიციატორი კვირიკე დიდი იყო, არ მოგვეპოვება. კვირიკე III ალავერდთან დაკავშირებით არსად იხსენიება (გამონაკლისია ალავერდის ტაძრის კანკელის ფილის ქვედა ნაწილზე შემორჩენილი კიდურწაისრული ასომთავრული წარწერის ხუთი გრაფემა - „... კე ქორ...“. გ. გაგოშიძის ვარაუდით, ამ ფრაგმენტის გაგრძელება უნდა იყოს მეორე ფრაგმენტზე შემორჩენილი კიდურწაისრული ასომთავრული წარწერის ოთხი გრაფემა - “ბკსი“. ამ ფრაგმენტთა გაერთიანებით

წარწერა იკითხება, როგორც “.. კ(ვირიკ)ე ქორ[ე]ბ(ის)კ(ოპო) სი..“ [6.24]. თუმცა, შესაძლოა, კანკელი ძველი ტაძრისათვის, ახალი კათედრალის აშენებამდეც დამზადებულიყო.

მაშინ როდესაც, მემკვიდრე აღნიშნავს ადმინისტრაციულ რეფორმას - დედაქალაქის თელავში გადატანას, ბოდბის სასახლის მშენებლობას, ალავერდის მშენებლობის მოუხსენებლობის ფაქტი წყაროთა სიმწირით ვერ აიხსნება. მეტად ბუნებრივი იქნებოდა მისი რეორგანიზატორული პოლიტიკის გათვალისწინებით ალავერდის ახალი ტაძრის მშენებლობა გათვალისწინებინათ. ეს ფაქტი არსად არის დაფიქსირებული, რასაც განსაკუთრებული მიზეზი უნდა განაპირობებდეს. აღნიშნულის გასარკვევად, გავადევნოთ თვალი ალავერდის მშენებლობის თანამედროვე პოლიტიკური მოვლენების განვითარებას.

ბაგრატ III-ის ზეობის ხანაში (975-1014) საქართველოს გაერთიანების პროცესი ქართულ ხუროთმოძღვრებაშიც აისახა. თანმიმდევრულად იგება ბედიის („ამან დიდ-მან მეფემან აღაშენა საყდარი ბედიისა, შექმნა საყდრად საეპისკოპოსოდ, მოცვალა მან გუდაყუსა საეპისკოპოსო, შეწირნა სოფელნი მრავალნი ყოველთა ჳევთა და ადგილთა, განასრულა ყოვლითა განგებითა, რომელ არავინ ყოფილ არს სხუა მეფე მსგავსი მისი ქუეყანისა ქართლისასა და აფხაზეთისასა“ [15.281], ნიკორწმინდის, ბაგრატის ტაძრები, საფუძველი ეყრება სვეტიცხოველს, რომლის განახლებაც, ასევე ბაგრატ მეფის ინიციატივაა. მსხვილი სასულიერო ცენტრების დაარსება, მათი ლოკალიზაციის

გათვალისწინებით, დასტურია ქართველთა ხელმწიფის თანმიმდევრული პოლიტიკისა, რომელიც ქვეყნის საბოლოო გაერთიანებას ისახავს მიზნად. მემკვიდრის გადმოცემით „ეკლესიათა მაშენებელმა“ ბაგრატ აფხაზთა და ქართველთა მეფემ ბაგრატის ტაძრის სატფურების დროს „...შემოკრიბნა მახლობელნი ყოველნი კელმწიფენი და კათალიკოსნი, მღვდელთმოდუარნი და ყოველთა მონასტერთა წინამძღუარნი, და ყოველნი დიდებულნი ზემონი და ქუემონი, მამულისა და სამეფოსა მისისა მყოფნი, და სხუათა ყოველთა საკელმწიფოთანი“ [15.281]. ამ ეპიზოდის კარგად ჩანს აფხაზთა და ქართველთა მეფისათვის ახალი კათედრალის მშენებლობის მნიშვნელობა.

დაახლოებით 1010 წლისათვის ბაგრატ III „...დასუა...დიდებულთა კაცთა შვილი მეფისი და გაზრდილი თჳსი მელქისედეკ კათალიკოზ-პატრიარქად.“ ბაგრატ III-ის აღზრდილი უმაღლესი სასულიერო ხელისუ-

ფალი მისი თანამოაზრე, ცენტრალიზებული პოლიტიკის სრული მხარდამჭერი და აქტიური გამტარებელია.

მელქისედეკის აღსაყდრების დროისათვის „დიდი ესე კათოლიკე სამოციქულო ეკლესია სვეტიცხოველი, რომელი ვახტანგ გორგასალს აღეშენა, დაძველებულ იყო და ჟამთს შლილობით გარეშემო სტოანი და ბჭენი დაქცეულ იყო...“ [15.282].

მატიანე ქართლისას თანახმად, „...აღარავინ იყო მწე აღშენებად და არცარავის ძალ-ედვა აღშენება მისი (სვეტიცხოველის - ე.კ.)“ [15.282]. ეს ამონარიდი ნათელყოფს, რომ ამ დროისათვის საქართველოს უმთავრესი საკათედრო ტაძრის მშენებლობისა და შემკობისათვის ქვეყანაში არავითარი მატერიალური რესურსი არ არსებობდა. აქედან გამომდინარე, აღსაყდრებისთანავე, დაახლოებით 1010 წლისათვის, მელქისედეკ კათოლიკოსი კონსტანტინოპოლს მიემგზავრება ბასილი იმპერატორთან თხოვნით

- „რათა შეეწიოს.“ მეღქისედეკი „მივიდა და მიუთხრა ყოველი შეუძლებლობა ქართველთა და სათხოველი მისი“ [15.282]. იმპერატორმა დააკმაყოფილა ქართველთა კათოლიკოსის თხოვნა „მოსცა მონასტერი კესტორია, რომელ[სა] რე სოფელი აქუს, განძი და შესამკობელნი ეკლესიათანი, ხატნი და ჯუარნი, და ყოველივე სამღვდელმთავრო და სამღვდლო სამკაული“ [15.282].

როგორც ჩანს, ეს შეწევნა უშუალოდ სვეტიცხოველის განახლებას ითვალისწინებდა: მეღქისედეკ კათოლიკოსი „წარმოვიდა და მოიწია ქუეყანასავე თვსსა ქართლად და სამეუფოდ ქალაქად მცხეთად, და იწყო შენებად გარეთითა ბჭითა და გარეშემოთა სტოითა მოქმნითა და ზედადაბურგითა, და ყოველი განასრულა. და მიმადლა ღმერთმან განახლება მცხეთის ქალაქისაცა, და შეამკო დიდი კათოლიკე სამოციქულო ეკლესია სვეტიცხოველი ყოვლითა სამკაულობითა, ოქროთა და ვეცხლითა, თუალითა და მარგალიტითა“ [15.281]. ნიშანდობლივია აღნიშვნა, რომ „ყოველი განასრულა და მიმადლა ღმერთმან განახლება მცხეთის ქალაქისაცა...“ ანუ საიმპერატორო შეწევნა იმდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ სვეტიცხოველის განსრულებისა და შემკობის შემდგომ მეღქისედეკ კათოლიკოსმა მცხეთაც განაახლა. ბიზანტიის საიმპერატორო კარზე კათოლიკოსის მომდევნო ვიზიტების მიზანი მატერიალური დახმარების მიღება გახლდათ, რაც აუცილებელი იყო ქართული სასულიერო ცენტრების გაძლიერებისთვის, სავარაუდოა, რომ მათ შორის, ალავერდიც მოიაზრებოდა.

კათოლიკოსის ბიზანტიაში პირველი ვიზიტის დროს ბაგრატ კახეთისათვის იბრძვის. დავით ქორეპისკოპოსის გარდაცვალების შემდეგ ბაგრატმა ტყვედ იგდო კვირიკე III. მან „იწყო ძეხნად კახეთისა, და ძალითა მისითა მიუწდომელითა ორ წელ წარიხუნა ყოველნი ციხენი კახეთისნი. შეაწყუდია კურიკე ბოჭორმას, და დაუყენნა ციხესა გარეშემო მცველნი წელიწდამდი, წარიღო ბოჭორმაცა. და დაიპყრა სრულიად ჰერეთი და კახეთი...“ [15.279]. ამდენად, ბაგრატ III-ემ სამი წელი იბრძოლა კახეთ-ჰერეთისათვის და სრულად დაეუფლა მას, დაახლოებით 1011 წელს. XI ს-ის 10-იან წლებში ჰერეთი ისე, როგორც კახეთი, გაერთიანებული ქართული სახელმწიფოს შემადგენლობაში შევიდა [4.254]. ბაგრატმა „წარმოიყვანა კვირიკე და დაიჭირა თჳსსა კარსა ზედა“ [15.279]. კვირიკეს სამეფო „კარსა ზედა ჭერა“ ანუ საპატიო ტყვეობა 1020 წლამდეა სავარაუდო. კვირიკეს განსაკუთრებულად გამორჩეული მდგომარეობა (გ. ჩუბინაშვილის სამართლიანი დაკვირვებით: «Характерно, что Баграт III, вместо применения к Квирикe методов устранения от власти, к которым он прибегнул в отношении двух кларджетских правителей, или обложить данью, как Ганджийского Эмира Падлона, - взял его к своему двору» (18.24) Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тб., 1959, გვ. 24) უნდა მიუთითებდეს იმაზე, რომ საქართველოს სამეფო კარს კვირიკე ძალიან სჭირდება. ყოველივე ამას შემდგომ განვითარებული პოლიტიკური მოვლენებიც მოწმობს.

1011 წლიდან 1020 წლამდე სამეფო კარზე საპა-

ტოო ტყვედ მყოფი კვირიკე დაახლოებული უნდა ყოფილიყო ქვეყნის კათოლიკოს-პატრიარქ მელქისედეკთან, ის თვითმხილველი იქნებოდა სვეტიცხოვლის აღმშენებლობისა და განახლების პროცესის.

კვირიკე გიორგი I-ის გამეფების შემდგომ გაათავისუფლეს. ჰერმა და კახმა დიდებულებმა ისარგებლეს ბაგრატ III-ის გარდაცვალებით, ახალგაზრდა მეფის ტახტზე ასვლით და ახლად გაერთიანებული საქართველოს გართულებული საგარეო პოლიტიკური ვითარებით. სუმბატ დავითის ძის თანახმად: გიორგი I-ს „განუდგა ... ქუეყანა ჰერეთ-კახეთისა, და დადრობითა აზნაურთათა შეპყრობილ იქნეს ერისთავნი“ [15.383]. ასევეა ეს ამბავი გადმოცემული

„მატიანე ქართლისას“ ჩანართშიც [15. 284]. ბაგრატ III-ის მიერ პატივყარილმა კახმა დიდებულებმა „დადრობით“ (დაუნდობლად ე.კ.) შეიპყრეს ბაგრატის მოხელე-ერი-

სთავები. ვახუშტი ბატონიშვილის თანახმად: „...კვირიკემ დაიპყრა კახეთი და ჰერეთიცა და იწოდა მეფეთ კახთა“ [7.561], რის შემდგომაც „მათ ქუეყანით კუალადვე ეუფლნეს მათნი უფალნი რომელთა პირველ აქუნდა იგი“ [15.383]. ანუ კახმა დიდებულებმა დაიბრუნეს ბაგრატის მიერ ჩამორთმეული პატივი და საკუთრება. ვახუშტის ცნობით „ამან კვირიკე მეფემან უფროს განამტკიცნა ერისთავები“, ე.ი. კვირიკემ ერთგულად ნამსახურნი მოიმადლიერა [7.300,301]. ნ. ბერძენიშვილის თანახმად, კახ ფეოდალთა ძალისხმევით ჰერეთ-კახეთი დანარჩენ საქართველოს ჩამოშორდა [4.254], თუმცა, ჩვენი აზრით, ეს არ უნდა ყოფილიყო ქართულ სახელმწიფოს სრულად მოწყვეტილი დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული. მიუხედავად იმისა, რომ ჰერ-კახნი აჯანყდნენ და გიორგი I იძულებული გახდა მნიშვნელოვნად დაეთმო პოზიციები, კვირიკეს გათავისუფლება ქართველთა მეფესთან შეთანხმებით, გარკვეული პირობების საფუძველზე უნდა მომხდარიყო, რასაც მოწმობს შემდგომში კვირიკეს ქართველ მეფეებთან (გიორგი I, ბაგრატ IV) სამხედრო ოპერაციებში თანამონაწილეობა [1.106]. ამ დროისათვის კახეთ-ჰერეთი ერთიანი ქართული სახელმწიფოს სივრცეში უნდა მოიაზრებოდეს, მისი პოლიტიკური სტატუსი გარკვეულ ვალდებულებებს უნდა ითვალისწინებდეს და გარკვეული სუვერენიტეტის ხარისხით ცენტრალური ხელისუფლების ძირითადი პოლიტიკური კურსის გამტარებელი უნდა იყოს. გარდა სამხედრო კავშირისა, ამის დასტურია კახეთ-ჰერეთის

საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის იურიდიული დეპარტამენტის და საპატრიარქოს მიერ მნიშვნელოვანი ყმა-მამულის ფლობა კახეთ-ჰერეთში [16.26-27; 5.238]. საპატრიარქოს მეშვეობით ქვეყნის ცენტრალური ხელისუფლება აგრძელებს ბაგრატ III-ის სტრატეგიას და ეკლესია ცენტრალიზებული პოლიტიკის განმახორციელებელ უმთავრეს ძალად გვევლინება. მეღვინეობის კათოლიკოს-პატრიარქის ხელმძღვანელობითა და თანმიმდევრული, გონივრული ღონისძიებებით მიმდინარეობს ქვეყნის

კულტურულ-რელიგიური გაერთიანება (გ. ჩუბინაშვილი საგანგებოდ აღნიშნავს ქართლის, ჰერეთისა და კახეთის კულტურულ ერთობას და იმოწმებს მეღქმისედეკ კათოლიკოს-პატრიარქის დაწერილს მცხეთისადმი, რომლის თანახმადაც კათოლიკოსის მცხეთის სვეტიცხოვლისადმი შეწირული ყმა-მამული კახეთ-ჰერეთსაც მოიცავს). რაც შეეხება საკუთრივ კულტურულ ერთობას, ცხადია, იგულისხმება ერთიანი ქართული ქრისტიანული კულტურა და ცენტრალიზაციის პროცესი („ყოველი საქართველოს“ ჩამოყალიბებას დაემთხვა საქართველოს საპატრიარქოს დაარსება. საქართველოს პატრიარქის ტიტულატურაში გაჩნდა ქართველ მეფეთა ტიტულატურის მსგავსი ფორმულა - „მამამთავარი აღმოსავლეთისა“. საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი XI-XIII საუკუნეებში ერთიან ქართულ სახელმწიფოში ერთიან ქართულ ეკლესიას განაგებდა. მის იურისდიქციას ექვემდებარებოდა აფხაზეთის (დას. საქართველოს) კათოლიკოსი, მართლმადიდებელი სომხური ეპარქიები „სომხეთის მიტროპოლიტის“ მეთაურობით, საქართველოს საპატრიარქოს ქვეყნის პოლიტიკურ საზღვრებს გარეთ არსებული ქვეყნებიც [10.117]).

კახეთ-ჰერეთის ვალდებულებათაგან ერთ-ერთი ალავერდისდიდი საკათედრო ტაძრის მშენებლობა და საეპისკოპოსო კათედრის დაარსება უნდა ყოფილიყო – უმნიშვნელოვანესი, როგორც საკუთრივ კახეთის ისე, ქართული სახელმწიფოსათვის (ალავერდისა და ნეკრესის კათედრები იმთავითვე მოიაზრებოდა, როგორც საყრდენი ქართული სახელმ-

წიფოს პოლიტიკურ-კულტურულ-რელიგიური წარმატებებისა ჰერეთისა და იმიერკავკასიის მიმართულებით).

რანთა და კახთა სამეფოების გაერთიანების ზუსტი თარიღი არსებული წყაროებიდან არ ჩანს. სუმბატ დავითის ძე ამ ფაქტს გიორგი I-ის ტახტზე ასვლასა (1014 წ.) და მისი მეფობის მეშვიდე წელს (ე.ი. 1021 წ.) ბასილ ბერძენთა მეფის საქართველოზე გამოლაშქრების მოვლენებს შორის მოიაზრებს. ნ. ბერძენიშვილს რანთა და კახთა სამეფოს შექმნის თარიღად XI ს-ის 20-იანი წლები მიაჩნია (ნ. ბერძენიშვილი 1930 წლის იანვრით დათარიღებულ ნაშრომში „მცხეთის საბუთი XI საუკუნისა“ წერდა: „1011 წელს ბაგრატ III დაატყვევა კპრიკე და სამფლობელო ჩამოართვა. უკანასკნელი კვლავ დაეპატრონა ჰერეთ-კახეთს მხოლოდ 1014 წლის შემდეგ გიორგი ბაგრატის ძის გამეფების პირველ წლებში [5.235].

მოგვიანებით, ნაშრომში „ადმოსავლეთ კახეთის წარსულიდან (მოკლე პოლიტიკური ცნობა),“ რომელიც პირველად დაიბეჭდა მიმოხილველის III ტომში 1953 წელს, ის წერს: „XI საუკუნის 10-იან წლებში ჰერეთი ისევე, როგორც კახეთი გაერთიანებული საქართველოს ფეოდალურ სახელმწიფოში შევიდა (1010 წ.), მაგრამ მალე (ამავე საუკუნის ოციან წლებში) ჰერ-კახ დიდებულთა ერთმა ჯგუფმა ისარგებლა საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანებით და ბიზანტიის კეისრის აქტიური მხარდაჭერით ჰერეთ-კახეთი დანარჩენ საქართველოს მოსწყვიტა. კახეთის ქორიკოზმა კვირიკე დიდმა ჰერეთ-კახეთი პოლიტი-

კურად გააერთიანა, ადმინისტრაციულად მოაწყო და ამ ახალი ერთეულის მეფე იქმნა. ამით ჰერეთ-კახეთის პოლიტიკური შერწყმის პროცესი დასრულდა“ [4.254;12.221].

სუმბატ დავითის ძის ცნობის გათვალისწინებით, ჩვენც ვეთანხმებით ნ. ბერძენიშვილის მოსაზრებას [4.254]. კვირიკემ სამეფო ფაქტიურად ძველი ისტორიული საზღვრების ფარგლებში აღადგინა.

კახეთ-ჰერეთის გაერთიანების შემდგომ კვირიკე დიდის პოლიტიკა სამეფოს გაძლიერებისა და აღმშენებლობისკენაა მიმართული. ამ დროისათვის არის სავარაუდო ალავერდის კათედრალის მშენებლობის დასაწყისიც. ალავერდის ტაძრის მშენებლობისათვის საჭირო იქნებოდა

მნიშვნელოვანი ფინანსური რესურსის მობილიზება და ბუნებრივია, ისმის კითხვა - რა სახსრებით შენდება ალავერდი? მიუხედავად იმისა, რომ კვირიკე III-ის მმართველობის წლები კახეთის ყოველმხრივი აღმავლობის პერიოდად არის აღიარებული და მისი თანამედროვე მემკვიდრე კვირიკეს შესახებ აღნიშნავს, რომ „განმდიდრდა კვირიკე და მოირჭმა ყოველითურთ და ამისათვის ეწოდა დიდი კვირიკე.“ ალავერდის მშენებლობა მოგვიანებით უნდა დაწყებულიყო. კახეთს ახლად დაბრუნებულ კვირიკეს, ცხადია ტაძრის აღმშენებლობისთვის საჭირო სახსრები არ გააჩნდა, ხოლო ალავერდის მშენებლობის დასაწყისი კი მისი დაბრუნებიდან ძალიან მალე, დაახლოებით 1025 წლისათვის არის სავარაუდო. საეჭვოა, ალავერდი, მხოლოდ ადგილობრივი ფინანსური რესურსით აგებულიყო.

ალავერდის ქტიტორთაგან, ტაძრისავე კონქის წარწერიდან ჩვენთვის ცნობილია მხოლოდ გიორგი აბაძე - ალავერდის კონქის მაშენებელი. სავარაუდოა, სხვა ადგილობრივ დიდებულთა შეწევნაც, მათ შორის პირველ ყოვლისა გოდერძი ერისთავთ-ერისთავის: „+ წმიდაო გიორგი, მესვაძმნე ეყავ წინაშე ღმრთისა მონასა შენსა გიორგი აბაძეს, დისწოვლსა გოდერძი ერისთავთ ერისთავისასა, რომელმან აღაშენა .. კონქი ესე,“ თუმცა ეს საკმარისი არ იქნებოდა.

აღნიშნულის საფუძველზე ჩვენ ვვარაუდობთ, ალავერდის ტაძრის მშენებლობის ინიციატივასა და მატერიალურ შეწევნაში საქართველოს პირველმა პატრიარქმა მნიშვნელოვანი წვლილი გაიღო და ვფიქრობთ, რომ მისი

მომდევნო ვიზიტები ბიზანტიის საიმპერატორო კარზე და მათ შედეგად მიღებული მატერიალური დახმარება ალავერდის მშენებლობასაც მნიშვნელოვნად შეეწია. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით მელქისედეკი დაახლოებით 1025-1026 წლებს შორის მეორედ მიდის კონსტანტინეპოლში [15.292] („ამისა შემდგომად წარვიდა პატრიაქი მელქისედეკ კონსტანტინე მეფისა წინაშე კონსტანტინეპოლედ. შეიწყნარა მეფემან ბერძენთამან კონსტანტინე[მ] და მოსცა შესამკობელნი ეკლესიათა, ხატნი და ჯუარნი, და ყოველი სამღვდელმთავრო და სამღვდლო სამკაული“ [15.290]).

ეს თარიღი ემთხვევა ალავერდის მშენებლობის სავარაუდო დასაწყისს. კათოლიკოსის მეორე ვიზიტის ეპიზოდის აღწერისას წყაროში სვეტიცხოვლის შემკობა საერთოდ აღარ მოიხსენიება, მხოლოდ აღნიშნულია, რომ „შესამკობელნი ეკლესიათა, ხატნი და ჯუარნი, და ყოველი სამღვდელმთავრო და სამღვდლო სამკაული“ განკუთვნილია ზოგადად ქართული ეკლესიებისათვის. სვეტიცხოველთან დაკავშირებით მამულების ვრცელი ჩამონათვალია გაწერილი, რაც ამ შეწყენის შედეგად კათოლიკოსმა „დაუდვა წმიდასა ამას დედაქალაქსა მცხეთას, სუეტსა ცხოველსა.“ კათოლიკოსი „მოვიდა ქუეყანასა და სამწყსოსა თვსსა და იყიდა სოფლები ტაოს: ზადკარეკი ხუთითა აგარა[დ]თა, და ძაღლის-კეგს იყიდა სოფელი ოროთა სამითა აგარა[დ]თა. ესე ორნივე სოფელნი მათითა აგარა[დ]თა თვისთა ძმათა განძითა იყიდა. და კლარჯეთს მოიგო სოფელი ერთი სხლოანი. და შავშეთს მოიგო სოფელი დიდი სხლობანი,

აგარა მისი ნაღუარევი. და ჯავახეთს მოიგო სოფელი ტონთიო. და კოლას მოიგო და დააშენა სოფელი დიდი ოროტანი აგარა[დ]თა. და ფანავარს ააშენა სოფელი ერთი მახაროვანი. და საკოეთს შეიპერნა და ააშენნა სოფელი ორნი {და}: ნაქალაქევი და ბერდაძონი, და დაუდგა წმიდასა ამას დედაქალაქსა მცხეთას, სუეტსა ცხოველსა“ [15.290].

ამ ეპიზოდში საკათალიკოსო კახურ-ჰერული მამული ჯერ არ იხსენიება. საგარაუდოა, კათოლიკოსის მეორე

ვიზიტის შედეგად ბიზანტიისაგან მიღებული მატერიალური შეწევნა ალავერდისათვისაც ყოფილიყო განკუთვნილი. კათოლიკოს-პატრიარქის საიმპერატორო კარზე მესამე ვიზიტის დროს, დაახლოებით 1027-1028 წლებისათვის: „წარვიდა კათალიკოზ-პატრიარქი მელქისედეკ წინაშე რო-

მანოზ ბერძენთა მეფისა კოსტანტინეპოლედ. შეიწყნარა და მოსცა შესამკობელნი ეკლესიათანი, ხატნი და ჯუარნი, და ყოველი სამღვდელმთავრო და სამღვდლო სამკაული, და წარმოვიდა ქუეყანასა და სამწყსოსავე თჳსსა“ [15.294].

ზემოაღნიშნულის საფუძველზე, საფიქრებელია, რომ კათოლიკოს-პატრიარქის პირველმა ვიზიტმა განაპირობა განახლება და შემკობა მცხეთისა და სვეტიცხოვლის ტაძრის. მომდევნო ვიზიტების შედეგად პატრიარქმა სვეტიცხოველს შეძენილი მამულები უბოძა და მიიღო მატერიალური შეწყენა სხვა ქართული ეკლესიებისათვის, მათ შორის ალავერდის ტაძრის შენებისთვის. აღსანიშნავია ასევე, რომ კათოლიკოსის ბიზანტიაში მესამედ გამგზავრებამ ქართლს შეწირულ მამულს („შემდგომად ამისა წმიდამან მეუფემან კათალიკოს-პატრიარქმან მელქისედეკ მოიგო ქართლს: მონასტერი პალავრა ოთხითა სოფლითა; და ცუქითი შესავლითა მისითა; ყინცვისი შესავლითა მისითა; და შინდების ნახევარი; კურბითს სააზნაურო კარგი სოფელი ერთი; ჩოჩეთს უბანი ერთი, მიწა და ვენაჭი სასეფო; ზეგანთა სოფელი ერთი შიდარი“ [15.296]) გარდა სვეტიცხოვლისათვის დაუდგია: „კახეთს ახატანს უბანი ერთი და ნოსორნა სოფელი ერთი; და ჰერეთს მონასტერი დიდითა ძალითა {და} ლაგოდეჭი და ჰერეთსვე კატეხისა ეკლესია შესავლითა მისითა; და კაკს ვაჭარი ათორმეტი; და ზიარი სოფელი დიდი.“

ამასთანავე, მელქისედეკმა „ყოველნი სოფელნი, რომელნი კათოლიკე ეკლესიისანი არიან, ააშენნა და

დადგნა ყველგან სახლნი და ააგო ეკლესიანი რიცხვთ ყოველნივე“ [15.296]. ცხადია, კათოლიკოსმა ესეც ბიზანტიიდან მიღებული დახმარებით განახორციელა. კათოლიკოს-პატრიარქს სამცხეთო საკუთრება - „ესე ყოველი სოფლები, რომელი მან მოიგო. და რომელნი სოფელნი ძუელად ჰქონდეს წმიდას[ა] სუეტსა ცხოველსა და კათოლიკე ეკლესიასა, და სხუა შესავალნი რაც იყვნეს“ ბაგრატს მოახსენა და შეუვალობა გამოითხოვა. ბაგრატმაც „მისცა სიმტკიცე შეუვალობისა“ [15.296].

ალავერდის ტაძრის ხუროთმოძღვრებაში ქართლური გაგლეჩის არსებობა ჯერ კიდევ გ. ჩუბინაშვილმა აღნიშნა [17.433-434]. ჩვენც ვეთანხმებით მოსაზრებას, რომ ალავერდის ტაძრის მშენებლობისა და შემკობის აქტიური თანამონაწილე „ქართლური სკოლა“ გახლავთ. საგარაუდოა, რომ მცხეთასა და მის შემოგარენში არსებული სახელოსნო (თუ სახელოსნოები) საქართველოს საპატრიარქოს ექვემდებარებოდა (6.28). შესაძლოა, ეს სახელოსნო მეღქისედეკ კათოლიკოსის განკარგულებით დაარსდა და ეკლესია-მონასტერთათვის მატერიალური სახსრების მოსაპოვებლად გამიზნული ბიზანტიური ვიზიტების შედეგი გახლდათ.

ჩვენი მოსაზრების დასაბუთებისთვის ასევე მნიშვნელოვანია ალავერდის აღმოსავლეთ ფასადზე, ჯვრის მარჯვნივ არსებული ძლიერ დაზიანებული წარწერა (დაახლ. 1033-1049 წლები), რომელშიც, ჩვენი აზრით, იხსენიება კათალიკოსი იოვანე, იგივე იოვანე ოქროპირი.

მოხსენიება კათოლიკოს-პატრიარქისა, რომელმაც „მრა-

ვალნი ეკლესიანნი აღაშენნა და განა[ა]ხლნა“ [15.296] და სამცხეთო საკუთრებაში არსებული საეკლესიო ემამაშულის შეუვალობა გამოითხოვა, როგორც ბაგრატ, ისე გაგიკ-კვირიკე კახთა მეფისაგან, პირდაპირ მიუთითებს მის ჩართულობაზე ალავერდის ტაძრის აგების პროცესში, ანუ ტაძრის მშენებლობის დიდი ნაწილი განსრულებულია სწორედ მისი ზეობის პერიოდში. აღნიშნული კიდევ ერთი დასტურია საქართველოს საპატრიარქოს მონაწილეობისა ალავერდის კათედრალის აგებაში. ჩვენი აზრით, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი მელისედეკი, არათუ მონაწილეობდა ალავერდის მშენებლობის პროცესში, არამედ ამ აღმშენებლობის ერთ-ერთი მთავარი ინიციატორი და მატე-

რიალური მხარდამჭერი გახლდათ, ხოლო იოვანე ოქროპირი მისი საქმის ღირსეულ გამგრძელებლად გვევლინება.

ამდენად, ზემოთქმულის საფუძველზე ალავერდის ტაძრის მშენებლობის დასაწყისი უნდა ვივარაუდოთ დაახლ. 1025 წლისათვის, როდესაც რანთა და კახთა მეფე კვირიკე III დიდია, ხოლო საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი - მელქისედეკი. ტაძრის მშენებლობის ინიციატორი ქართული სახელმწიფოს უზენაესი საერო და სასულიერო ხელისუფლებაა, უმთავრესი განმახორციელებელი - საქართველოს საპატრიარქო. ალავერდის კათედრალის მშენებლობის გაგრძელება შემადგენელი ნაწილია ბაგრატ III-ის პოლიტიკური კურსისა, რომელიც ქართველთა მეფის ხელდებულ ტერიტორიაზე სასულიერო ცენტრების დაარსება-განახლების საშუალებით ქვეყნის პოლიტიკურ და კულტურულ-რელიგიურ ერთიანობას მოიაზრებს. საქართველოს საპატრიარქო კახეთის ხელისუფლებასთან თანამშრომლობით ჰერეთისა და იმიერკავკასიის კულტურულ-რელიგიურ შემოერთება-შემომტკიცებისათვის იღვწის და ქვეყნის პოლიტიკურ ერთიანობას მყარ იდეოლოგიურ საფუძველს უქმნის. შესაძლოა, ამიტომაც საისტორიო მეხსიერებაში ალავერდის ტაძრის მშენებლობისა და საეპისკოპოსოს დაარსების ფაქტი კვირიკე III დიდთან არ ასოცირდება.

ალავერდის ტაძრის დათარიღებისა და კათედრის პირველი მდგდელთმთავრის – ალავერდელი ეპისკოპოსის ვინაობის დადგენისთვის ფასდაუდებელია ალავერდის წმ.

გიორგის ეკლესიის აღმოსავლეთსა და სამხრეთ ფასადებზე შესრულებული ტაძრის თანადროული, ისტორიული ხასიათის სამი წარწერა. ამ თვალსაზრისით ჩვენთვის საინტერესოა ზემოაღნიშნულ წარწერებში მოხსენიებული ისტორიული პირები, რომელთა მოღვაწეობაც ძირითადად კახთა მეფის - გაგიკ-კვირიკეს ზეობის პერიოდს ემთხვევა. ესენი არიან: გიორგი აბაი, გოდერძი ერისთავთ-ერისთავი და კათოლიკოს-პატრიარქი იოვანე ოქროპირი.

გიორგი ჩუბინაშვილის [17.404] ცნობით, პავლე ინგოროყვას 1946 წლის 25 დეკემბერს ალავერდის ტაძრის დათარიღების შესახებ საინტერესო მოხსენება წაუკითხავს. ინგოროყვას დათარიღებაც ალავერდის წარწერათა მონაცემებზე იყო დაფუძნებული. პ. ინგოროყვას აღმოსავლეთ ფასადის პირველი წარწერის გარდა წარმოუდგენია სხვა ორი წარწერის მისეული ინტერპრეტაცია, რაც გ. ჩუბინაშვილისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა. ძნელია მტკიცება, მაგრამ მეტად სავარაუდოა, ეს ორი წარწერა თ. ბარნაველის ნაშრომში განხილული წარწერები ყოფილიყო. იმ დროისათვის წარწერები ნაკლებად დაზიანებული და შედარებით ადვილად წასაკითხი იქნებოდა. მკვლევარის არგუმენტაცია გ. ჩუბინაშვილის გადმოცემით, დაფუძნებული იყო ალავერდის წარწერებში მოხსენიებული ისტორიული პირების იდენტიფიკაციაზე. გ. ჩუბინაშვილის ინფორმაციით პავლე ინგოროყვა ყურადღებას ამახვილებს გოდერძი ერისთავის პიროვნებაზე. გ. ჩუბინაშვილი ირონიულად მოიხსენიებს პ. ინგოროყვას მიერ გოდერძის, როგორც

პოლიტიკური მოღვაწის მნიშვნელობის გაზვიადებულ შეფასებას («Для даты построения Алавердского кафедрала и деятельности эристава эриставов Годердзи, он набросал красочную картину истории с освещением выдающегося значения в политической жизни Кахетии Годердзи, рисуя его фактическим правителем страны по смерти Квирике Великого в 1033 году, при его племяннике Гагике-Квирике» [17.404]). სამწუხაროდ გ. ჩუბინაშვილი მხოლოდ ფრაგმენტულად ახსენებს პ. იბგორევასეულ გაშიფვრას («...он (პავლე იბგორევა – ე.კ.) привлек ещё две надписи ... предлагая определенное восстановление чтения, которое принять не

представляется возможным (с восстановлением имен царя и его сестры)» [17.404]) წარწერისა მარცხენა ფასადზე. მისი თქმით, ამ წარწერაში, ინგოროყვა ჰიპოთეტურად აღადგენს აღსართან I-ის სახელს (მისეული წაკითხვით - აღსართლანი). ერთ-ერთ წარწერაში (მკვლევარი ისევ არ აზუსტებს რომელს გულისხმობს) პ. ინგოროყვას ამოუკითხავს მეფისა და მეფის დის სახელი. სამწუხაროდ, არ ჩანს რომელ მეფეზეა აქ საუბარი, აღსართანზე თუ რომელიმე სხვა მონარქზე. სამხრეთის ფასადის წარწერის მეოთხე სტრიქონში მართლაც იკითხება “- როლან ფსა...“.

საინტერესოა, რომ პ. ინგოროყვას ტაძრის მშენებლობის დასაწყისად კვირიკე დიდის (1020-1025 წლები) მეფობის პერიოდი მიაჩნია, ხოლო როდესაც აღადგინა სამხრეთის ფასადის წარწერაში მეფე აღსართანის სახელი, ტაძრის განსრულების თარიღად 1065 წ. დაადგინა, ანუ განსრულებულა თურქ-სელჩუკების შემოსევამდე («... Из гипотетического восстановления в надписи на южном фасаде имени царя Агсартана (в его чтении Агсартлана) (პავლე ინგოროყვა – ე.კ.) высказал предположение, что храм окончен до появления в Грузии в 1065 году сельджуков, при которых Агсартан принял ислам и следовательно, не мог построить христианский храм. А начало де отнес за 20-25 лет в царствование ещё Квирике III Великого» [17.404]).

აღავერდის წმ. გიორგის ეკლესიის წარწერათაგან ორი - აღავერდის ტაძრის აღმოსავლეთ, ხოლო ერთი - სამხრეთ ფასადზეა. ამათგან პირველი (რომელიც შედარ-

ებით უკეთ იკითხება) დაცულია აღმოსავლეთ ფასადზე ჯვრის გამოსახულების ქვემოთ. ეს არის ასომთავრულით შესრულებული ორსტრიქონიანი წარწერა (წარწერის აღმომჩენი გ. ჩუბინაშვილი, წარწერის მდებარეობის ადგილს შემდეგნაირად აღწერდა: «Восточный фасад облицован весь квадратами желтоватого ширими крупного размера правильными рядами. А в обеих нишах части сводов, видимо, сложены из плотного, не ноздреватой породы, белого камня. Из такого же материала и ряд кладки под крестом, где вырезана надпись. Позднее верх фронтона и боковых частей починен кирпичом и весь фасад оштукатурен и побелен. Но ныне в значительных частях штукатурка слезла и открылся настоящий древний вид фасада. Он разбит на пять арок из центра; ... Вверху центральной арки имеется сравнительно небольшой рельефный крест, под которым идет ряд кладки с надписью крупными заглавными буквами в две строки, частью закрытые штукатуркой.» [17.389].

წარწერის აკ. შანიძისეული გაშიფვრის შედეგად მიღებულია შემდეგი ისტორიული შინაარსის ტექსტი (წარწერის წაკითხვაში გ. ჩუბინაშვილს აკ. შანიძე დაეხმარა, თუმცა მან თავი შეიკავა მეორე სტრიქონის შუა ნაწილის წაკითხვისგან [17.389]: „+ წმიდაო გიორგი, მეხვადშნე ეყავ წინაშე ღმრთისა მონასა შენსა გიორგი აბაძს, დისწოჴლსა გოდერძი ერისთავთ ერისთავისასა, რომელმან აღაშენა .. კონქი ესე.“ ამავე წარწერას დეტალურად განიხილავს თ. ბარნაველი. ბარნაველიც აღნიშნავს, რომ დაზიანების გამო მეტად ძნელია მისი ზოგიერთი ნაწილის ამოკითხვა

და შესწორებათა საფუძველზე გვთავაზობს წარწერის გარკვეულწილად სახეცვლილ ინტერპრეტაციას: „ქ. წმიდაო გიორგი მწე-მფარველ ეყავ წინაშე ღმრთისა მონასა შენსა გიორგი არქიეპისკოპოსს, წოვლსა გოდერძი ერისთავთ-ერისთავისასა, რომელმან ალაშენ-განამშვენა კონქი ესე, ამინ.“ წარწერაზე დაკვირვების საფუძველზე, ვფიქრობთ, რომ აკ. შანიძისეული წაკითხვა უფრო ზუსტი უნდა იყოს და მეტად შეესაბამებოდეს რეალურ ვითარებას. ჩვენი აზრით, იკითხება აბ<დს – და არა არქიეპისკოპოსი.

ჩვენს ხელთ ამჟამად არსებული დოკუმენტური წყაროების საფუძველზე დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ XI საუკუნის I ნახევარში მოღვაწე ალავერდელი მღვდელთმთავრის არქიეპისკოპოსად მოხსენიება გამორიცხულია. ალავერდელი ეპისკოპოსი მთავარეპისკოპოსის რანგში მხოლოდ XIII საუკუნიდან იხსენიება („დაწერილი მღვიმის კრებულისა ბასილი ალავერდელისადმი“: „... ყოველთა წმიდათა შუამდგომლობითა და თავსდებობითა დაგიწერეთ დაწერილი ესე თქ(უწ)ნ, ბასილი ალავერდელ მთ(ა)ვ(ა)რებისკოპოსსა, ჩ(უწ)ნ, მღვმეს დამკუდრებულთა ყოველთა კრებულთა, ერთსულობითა ძმათა, დიდთა და მცირეთა ყოველთავე, ერთმანერთისა გამოზრახვითა და ნებისყოფელობითა...“ [16.190-191]. აქ შესაძლებელია არგუმენტად წყაროთა დეფიციტის მოშველიება, მაგრამ არც ერთ ჩვენამდე მოღწეულ XI-XIII საუკუნეების დოკუმენტში ცნობილი ალავერდელი მღვდელთმთავრები - ბასილ ალავერდელამდე, მთავარეპისკოპოსის რანგში არ მოიხსენიები-

ან. ყოველ შემთხვევაში, დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ XI საუკუნის პირველი ალავერდელი მღვდელთმთავარი მთავარეპისკოპოსის ტიტულს არ ფლობდა [16.190].

გ. ჩუბინაშვილის დაკვირვებით, წარწერა შესრულებულია აღმოსავლეთ ფასადის განსრულების შემდგომ. ჩვენი აზრით, წარწერა უნდა მივაკუთვნოთ პერიოდს, როდესაც ტაძრის მშენებლობა დასასრულს უახლოვდება და საბოლოოდ განსრულებული არ არის. ამას გვაფიქრებინებს გიორგის მხოლოდ ამბად (აბად) – მონასტრის წინამძღვრად მოხსენიება, მაშინ როდესაც მეტად სავარაუდოა, ტაძრის განსრულების შემდგომ გიორგის ალავერდელ ეპისკოპოსად სახელდება. გ. ჩუბინაშვილი ტაძრის დათარიღების საკითხის განხილვისას, ამბა გიორგის გოდერძისთან დაკავშირებით ხსენებისას, აღნიშნავს: «Эристав эриставов Годердзи, племянник которого авва Георгий, очевидно настоятель, или епископ Алавердский, является строителем собора, жил действительно в первой половине века. Но как естественно упоминание около 1040 и в 1046 гг. другого его племянника Джеди, эристава Штори и Мадчи, не является ограничивающим этими годами ни деятельности, ни самих упомянутых хроникой лиц, ни тем более того его племянника, который строил Алаверди.»; ასევე: «...упоминание Годердзи гიორგის მიიხნეს (авва Георгий, очевидно настоятель, или епископ Алавердский, является строителем собора),» მაშინ როდესაც წარწერაში გიორგი გარკვევით მხოლოდ ტაძრის

კონქის მაშენებლად იხსენიება. მისივე მოსაზრებით, ამაბა გიორგის ტაძრის მშენებლობა ეპისკოპოსად აღსაყდრების შემდგომ უნდა დაეწყო (...стал алавердским епископом и мог приступить к строительству), რასაც ასევე ვერ დავეთანხმებით.

გ. ჩუბინაშვილის მიერ ტაძრის კონქის აღმშენებლად გიორგი აბაძს მოხსენიება მიუთითებს, რომ ის ტაძრის მშენებლობის თანამედროვეა. ჩვენი ვარაუდით, იგივე პირი - ამაბა გიორგი უნდა იხსენიებოდეს ხირსის წმ. სტეფანეს ეკლესიის ტაძრის გარე კედელ-

ზე, სამხრეთის ფასადზე, რელიეფური ჯვრის მარჯვენა მკლავზე ამოკვეთილ ერთ-ერთ ასომთავრულ წარწერაში. თ. ბარნაველის შენიშვნით, წარწერა ძლიერაა დაზიანებული, მაგრამ გადარჩენილი ფრაგმენტებით შესაძლებელია ტექსტის შემდეგი სახით აღდგენა: „ქრისტე, ადიდე გლახაკი გიორგი მთავარეპისკოპოზი“ [2. 149-150].

შესაძლებელია ხირსის წმ. სტეფანეს ტაძრის ამ წარწერაში მოხსენიებული გიორგისა და ალავერდის წინამძღვარ გიორგის გაიგივება, გიორგისა, რომელიც ამ წარწერის შესრულების დროისათვის უკვე ეპისკოპოსის რანგშია. იქ სადაც თ. ბარნაველი აღადგენს სიტყვა მთავარეპისკოპოსს, წარწერის ძლიერ დაზიანების გამო გაშიფვრაც მეტად ჰიპოთეტურია, ვინაიდან თ. ბარნაველის მიერ სავარაუდოდ ამოკითხული [თ]-სა და [რ]-ს ქვედა ნაწილი იმდენადაა დაზიანებული, რომ არ იკითხება და ძნელია მტკიცება, რომ ეს დაზუსტებით „თ“ და „რ“ გრაფემებია. რაც შეეხება ამავე ფრაგმენტის მესამე გრაფემას, მის სიზუსტეში თვით მკვლევარს ეპარება ეჭვი და კითხვის ნიშანს უსვამს ([ჰ](?)). ფრაგმენტის ბოლო ნაწილი - „ზ<“ - ჩვენი აზრით, შესაძლოა დაბოლოება იყოს სიტყვა ეპისკოპოსისა. ამდენად, ამ ფრაგმენტის მთავარეპისკოპოსად ამოკითხვა მეტად საეჭვოა. ხოლო იმ შემთხვევაში, თუ ჩვენი მოსაზრება მართებულია (ანუ - ეს პირი შესაძლოა ალავერდელი მღვდელმთავარი იყოს), როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ალავერდელს ჩვენამდე მოღწეული წყაროებით XIII ს-მდე მთავარეპისკოპოსის რანგში ვერ ვხვდებით, რაც თავისთავად გამორიცხავს სიტყვის ამ ფრაგმენტის მთავარეპისკოპოსად აღქმას. საისტორიო წყაროთა მონაცემების გათვალისწინებით იმის მიუხედავად, რომ ფრაგმენტის პირველი ნაწილის გაშიფვრა პრაქტიკულად შეუძლებელია, აქ მეტად სავარაუდოა იყოს „ეპისკოპოზი“. ამასთანავე წარწერაში არსებული სიტყვა „გლახა-

კი“ მოხსენიებული პირის სასულიერო სტატუსს გულისხმობს (მაგ. ასევე იხსენიებს თავს იოანე სამთავნელი).

წარწერაში მოხსენიებულ გიორგის ალავერდელ ეპისკოპოსად მოაზრების საფუძველი, ამავე ჯგერის მარცხენა მკლავზე განთავსებული ორსტრიქონიანი წარწერაა, რომლის ტექსტიც თ. ბარნაველის თანახმად ამგვარად იკითხება: „ქრისტე, ადიდე გაგიკმ მეფე.“ ეს გაგიკმ მეფე რანთა და კახთა მეფე გაგიკი უნდა იყოს. თ.ბარნაველიც სამართლიანად აიგივებს ამ გაგიკს იმ დროს მოღვაწე გაგიკ კახთა მეფესთან. კახთა მეფისა და ალავერდელი მღვდელთმთავარის თანადროულ წარწერებში მოხსენიება სრულიად ბუნებრივია.

გფიქრობ, ზემოთქმულის საფუძველზე შესაძლებელია ალავერდის პირველ მღვდელთმთავრად ამავე მონასტრის წინამძღვარი (აბაჲ – აბბა – ამბა) და ერთ-ერთი ქტიტორი ალავერდის ტაძრის კონქის მაშენებელი გოდერძი ერისთავთ-ერისთავის დისწული გიორგი აბაჲ ჩავთვალოთ.

გიორგი აბაჲ – თავისთავად ცხადია, ღირსეული კანდიდატურაა ახლად დაარსებული ალავერდის საეპისკოპოსო კათედრის მღვდელთმთავრობისთვის. საეჭვოა, რომ ერისთავთ-ერისთავის დისწულის ნაცვლად, რომელიც აქ უკვე მოღვაწეობს და ერთ-ერთი მთავარი ქტიტორია (ის ხანდაზმულიც არ უნდა იყოს - გოდერძი ერისთავთ-ერისთავის დისწულია) სხვა პირი დაედგინათ ეპისკოპოსად. ის მონასტრის წინამძღვარია და ეპისკოპოსის რანგშიც იქნებოდა აყვანილი. საწინამძღვრო და საეპის-

კოპოსო ხარისხის შეთავსების ტრადიციაც (ამბა ალავერდელი ეპისკოპოსი) მისგან უნდა მომდინარეობდეს.

ალავერდის ტაძრის დათარიღების დაზუსტებისა და მისი პირველი მღვდელთმთავარის იდენტიფიცირებისათ-

ვის მნიშვნელოვანია ტურისა და მაჭის ერისთავთ-ერისთავთან - გოდერძისთან დაკავშირებით არსებული ცნობების გათვალისწინება. გოდერძის პიროვნებით, როგორც აღვნიშნეთ, ჯერ კიდევ პ. ინგოროყვა დაინტერესდა. გ. ჩუბინაშვილის სკეპსისი, როგორც პ. ინგოროყვას მოსაზრებასთან

[17.404] ისე, ტაძრის დათარიღებისას საკუთრივ გოდერძის შესახებ არსებული ინფორმაციის მნიშვნელობასთან დაკავშირებით, მართებულად არ მიგვაჩნია. მით უმეტეს, როდესაც ის, თავად აღვნიშნავს წარწერის მნიშვნელობას, რომელიც ასოთა მოყვანილობიდან და მდებარეობიდან გამომდინარე საამშენებლოა («... она (надпись - Э. К.) производила впечатление строительной надписи по начертанию букв, по месту расположения и отчасти даже по

обрывкам текста, что и оправдалось... ..Правда, прочтение надписи не оправдало надежды найти в ней непосредственно дату построения; но все таки она содержит упоминание одного исторического лица, которое мы, кажется можем считать известным по хронике «Матиане Картлисაი» деятелем; Во всяком случае только относительная хронологическая близость к упоминаемому Годердзи того определения памятника, которое получено в результате его художественного анализа (перелом X и XI вв.), призывает к осторожности при отыскивании нужных рамок среди этих данных...» [17.403].

როგორც აღინიშნა, ალავერდის აღმოსავლეთ ფასადის უმთავრეს წარწერაში ალავერდის მონასტრის წინამძღვარი გიორგი გოდერძი ერისთავთ-ერისთავის დისწულად იხსენიება. როგორც ჩანს, გოდერძი იმდენად მნიშვნელოვანი ფიგურაა კახეთ-ჰერეთის სამეფოში, რომ წარწერაში ტაძრის კონქის მაშენებელი მონასტრის წინამძღვარი საგანგებოდ აღნიშნავს, მისი ერისთავის დისწულობას. შესაძლოა, მოხსენიებას სტატუსის გარდა, ჩვენთვის უცნობი სხვა მიზეზიც განაპირობებდეს. მიუხედავად იმისა, რომ ალავერდის ტაძრის შემორჩენილ წარწერებში ტაძრის მშენებლობაში გოდერძის წვლილი არ ფიქსირდება, დასაშვებია გოდერძის ქტიტორობაც (გავიხსენოთ მის მიერ შიო-მღვიმის მონასტრისათვის გაღებული შეწირულობა).

გოდერძი ერისთავთ-ერისთავის შესახებ ქართულ დოკუმენტურსა და ნარატიულ წყაროებში რამდენიმე მნიშვნელოვანი ცნობაა დაცული.

გიორგი III-ის 1170 წლის შიო-მღვიმის შეუვალობის განახლების სიგელში გოდერძი შიო-მღვიმის მონასტრის ერთ-ერთ შემწირველად იხსენიება. მღვიმის მონასტრის მამულების ჩამონათვალში დასახელებულია: „...იგანწმიდად, ძუელადვე გოდერძისა შემოწირული: დაოთი, კუირიკე კახთ მეფისაგან შემოწირული, ალაჭინი, ხახუილაგისგან შემოწირული...“ [16.67-68].

შიო-მღვიმის მონასტრისათვის ეს შეწირულობა XI საუკუნის 30-40-იან წლებს შორის უნდა იყოს გაცემული, ამ დროისათვის მღვიმის მონასტერი კახ მეფეთა პატრონობას აღიარებს [8.111-112].

გოდერძის შესახებ მომდევნო ცნობა მოიპოვება „მატიანე ქართლისაში“. აქ დაცული ინფორმაციის თანახმად, 40-ინი წლების დასაწყისში ბაგრატ IV-მ კახეთში, მიქელ-გაბრიელის მთასთან (ამჟამინდელი ადგილმდებარეობა უცნობია) დაამარცხა კახეთის ლაშქარი, პანკისისა და ხორნაბუჯის ერისთავებთან ერთად ტყვედ ჩაიგდო „...ჯედი, დისწული გოდერძისა, შტორის ერისთავი და მჭკელისა...“ [15.298] ამ ცნობასთან დაკავშირებით იხ. [11.107-108]; (ეს ადგილი ქართლის ცხოვრების ანასეულ ნუსხაში ასეა: „გაილაშქრა აფხაზთა მეფემან კახეთს, შეება და შეუჭდა მთასა ზედა მიქელ-გაბრიელთასა, და წყობასა შინა შეიპყრნა სტეფანოზ ვარჯანის ძე, პანკისისა ერისთავი, და ვაჯე, სიძე გურგენი ბერისა, ხუარნაბუჩის ერისთავი, და ჯედი დისწული გოდერძისა, ტურის ერისთავი და მჭკელისა.“ გვ. 185).

გოდერძის, უკვე როგორც ერისთავთ-ერისთავს ვხვდებ-

ით დაახლოებით 1046 წლისათვის განვითარებულ მოვლენებთან დაკავშირებით. „მატიანე ქართლისას“ ცნობით, „...ისნის ველსა მოვიდეს კახთა მეფე გაგიკ და ერისთავთ-ერისთავი გოდერძი, და ყოველნი დიდებულნი კახეთისანი დარბაზობად ბაგრატ მეფისა წინაშე და მშ-

ვიდობისა ძებნად. მაშინ განვიდა ბაგრატ მეფე ველსა ისნისასა, მოიყვანნა კახნი და ითაყვანნა, მისცა მშუდობა და განუტევნა. და იყო სიხარული და მშუდობა და საურავი დღითი-დღე შემატებისა“ [15.300]. ნიშანდობლივია, რომ მშვიდობის საძებნად ბაგრატთან წვეულ კახთა შორის მეფის შემდგომ იხსენიება ერისთავთ-ერისთავი გოდერძი და შემდგომ „ყოველნი“ ანუ დანარჩენი დიდებულნი.

XI საუკუნის ქართული ფეოდალური საზოგადოების იერარქიაში ერისთავთ-ერისთავი მეფის შემდგომ პირველი პირია (ქართული ფეოდალური საზოგადოების გაბატონებული კლასის იერარქიული სქემა ამგვარია: მეფე, ერისთავთ-ერისთავი, ერისთავი, აზნაური მემამულე, აზნაური მოსაკარგავე. ეს კარგად არის ასახული გიორგი II-ის 1072 წლის სიგელში [14.139.1] ერისთავთ-ერისთავს „ძეგლი ერისთავთას“ მიხედვით ჰქონდა „მთავრობა ყოველთა დიდებულთა და აზნაურთა, რომელნი მკვიდრნი არიან“ მის სამფლობელოში. ვახუშტის თანახმად, „ესე ერისთავნი დაიდგინებოდნენ მთავარნი და წარჩინებულნი,“ „მთავრისა ჯერ იყო, რათა აქუნდეს ჩამომავლობა და გვარი იგი და ამის მიმართ ციხე-ქალაქი, სიმაგრე და ხეობანი. და თვინიერ ამისა არა ისახელებოდა მთავრად.“ [7.14]).

უნდა ვიფიქროთ, რომ გოდერძი ერისთავთ-ერისთავი ყველა ამ მოთხოვნას აკმაყოფილებდა. როგორც ჩანს, ამ დროისათვის გოდერძი, კახეთის სამეფოში მეფის შემდეგ პირველი პირია. გოდერძი კვირიკე დი-

დის მემკვიდრის – გაგიკის თანამედროვეა. მისი აღ-
ზევება გაგიკის ზეობის პერიოდშია სავარაუდო – XI
ს-ის 40-იანი წლებისათვის ის ჯერ კიდევ ერისთავად,
ხოლო 1046 წლისათვის ერისთავთ-ერისთავად იხსენიება.

გოდერძი ერისთავთ-ერისთავი კახურ უაღრეს-
ად წარჩინებულ და ძველ საგვარეულოს უნდა ეკუთ-
ვნოდეს («само имя Годердзи могло быть, как часто
в феодальных семьях, родовым и повторяться через
поколение, на что есть основание даже в хронике.» [17.403].

სავარაუდოა, რომ ის მატერიალურადაც უზრუნვე-
ლყოფილი გახლდათ. თავად გოდერძი, ან მისი უშუალო წი-
ნაპარი კვირიკე დიდის ერთგული და ნამსახური ერისთავი
უნდა ყოფილიყო. საგულისხმოა „მატიანე ქართლისას“
ცნობა, რომ კვირიკეს გამეფების შემდგომ „მათ ქუეყანით
კუალადვე ეუფლნეს მათნი უფალნი რომელთა პირველ
აქუნდა იგი“ [15.383] და „ამან კვირიკე მეფემან უფროს გა-
ნამტკიცნა ერისთავები“. [7.300, 301]. შესაძლოა, გოდერძის
(ან მის წინაპარს) კვირიკეს გამეფებაში მნიშვნელოვანი
წვლილი მიუძღოდეს, ხოლო კვირიკეს გამეფების შემდგომ,
თავისი სამემკვიდრეო დაებრუნებინოს და სხვაც მიეღოს.

ვახუშტი ბატონიშვილის თანახმად, კვირიკე დიდის
დროს ტურისა და მაჭის საერისთავოებს თავ-თავიანთი
ერისთავები უნდა ჰყოლოდა. ის კახეთ-ჰერეთს დაარსე-
ბულ შვიდ საერისთავოს ერთმანეთისგან დამოუკიდებ-
ელ ერთეულად ასახელებს. ჰერეთს დაარსებულ საერი-

სთავოთაგან ამჯერად ჩვენთვის საინტერესოა მესამე და მეოთხე – მაჭისა და ტურის (შტორის) საერისთავოები. ვახუშტისეული მონაცემების თანახმად, მაჭისა და ტურის საერისთავოების საზღვრები ამგვარია: „მაჭის წყლის ქუეითი და ალაზნის აღმოსავლეთი შაკიხითურთ და ხუნზახითურთ“ და „შტორის კევიდამ მაჭის წყლამდე ალაზნის აღმოსავლეთი დიდოეთითურთ, რომელ არს აწ გაღმა-მჭარი“ [7.561]. სწორედ ეს ტერიტორია უნდა შეადგენდეს გოდერძი ერისთავთ-ერისთავის სამფლობელოს.

ამ საერისთავოთა გაერთიანება გაგიკის ზეობის პერიოდშია სავარაუდო და საფიქრებელია, რომ გოდერძის აღზევებასთან არის დაკავშირებული. მისი ტურისა და მაჭის ჰერული საერისთავოების ერისთავად დადგენა ცხადია, გოდერძის განსაკუთრებულ დამსახურებას უნდა მიუთითებდეს. რანთა და კახთა სამეფოში ის მეორე პირია. ამ მოსაზრებას ამყარებს ის ფაქტიც, რომ კახ მეფე-მთავართა უმთავრესი სასულიერო ცენტრის - ალავერდის მონასტრის წინამძღვარი გახლავთ მისი დისწული – გიორგი აბაძე, რომელიც ამ წარწერაში სწორედ გოდერძის დისწულად იხსენიება, რაც მეტად ათვალსაზიარებს გოდერძის სტატუსს.

„მატიანე ქართლისაში“ არსებობს ცნობა გოდერძის ვაჟის – გუარამის შესახებ: „და ვითარ ამას შინა გარდაჰდეს დღენი ზაფხულისანი, და კუალად იწყო ღიპარიტ მათვე ფიცხელთა საურავთა. და გამოიტყუენა ანისით დედოფლი-

საგან აბუსერი,ერისთავი არტანუჯისა,და ხიხათა და ციხის-
ჯუარისა და აწუუერის ციხის პატრონი,და ივანე ერისთავი,
ივანე დადიანი და გუარამ გოდერძის ძე,ბექის ციხისა პა-
ტრონი,- შეიპყრნა იგინი ანისის კარსა. და დააგდო ტფილი-
სი მეფემან,და გავიდა ჯავახეთს“ [15.300]. ამდენად, ჩვენთ-
ვის ცნობილია გოდერძის ვაჟი „გუარამ გოდერძის ძე,ბექის
ციხისა პატრონი“ და მისი ორი დისწული, რომელთაგან
ერთი სასულიერო პირი – ალავერდის მონასტრის წინამძ-

ღვარი ამბა გიორგია და მეორე – ჯედი, რომელიც საერო პირია და ბაგრატ IV-ის მოწინააღმდეგე კახთა ბანაკშია.

ჩვენთვის ასევე საყურადღებოა აღმოსავლეთ ფასადზე, ჯვრის მარჯვნივ, დიდი წარწერის ოდნავ ზემოთ არსებული მეორე, მცირე წარწერა. თ.ბარნაველის აზრით, ქვა რომელზეც შესრულებულია წარწერა გამოფიტულია და დაშლილი, ამიტომ ასოების უმეტესი ნაწილი ძლივს ირჩევა. ძლიერ დაზიანებულ წარწერას მკვლევარი შემდეგი სახით აღადგენს: „ქრისტე, შეიწყალე [იო]ვანე [მღვდელმ]თა[ვარი], ამინ.“ ვინ შეიძლება იყოს ეს გიორგი წინამძღვრისა (აბაძს) და გოდერძი ერისთავთ-ერისთავის თანამედროვე [იო]ვანე [მღვდელმ]თა[ვარი]? იქ სადაც თ. ბარნაველი წარწერაში შემორჩენილ ორ გრაფემას “–თა –“ აღადგენს, როგორც მღვდელთმთავარს, მღვდელთმთავარის ნაცვლად, ხომ არ უნდა იყოს “კათოლიკოსი“? (მოსაზრების გადასამოწმებლად კონსულტაციისათვის მივმართე ბ-ნ გიორგი ოთხმეხურს. მისი აზრით, ჩვენეული წაკითხვა სავსებით დასაშვებია - ე.კ.), ანუ - ხომ არ უნდა იგულისხმებოდეს კათოლიკოსი იოვანე, იგივე იოვანე ოქროპირი (დაახლ. 1033-1049), რომელიც სწორედ გიორგი აბაძსა და გოდერძი ერისთავთ-ერისთავის თანამედროვეა? „და გარდაიცვალა წმიდა ესე, (მელქისედეკ კათოლიკოს-პატრიარქი - ე. კ.) და აწ წარუმართენ ღმერთმან ოქროპირს, მელქისედეკისგან შვილად გაზრდილსა; დაჟდა კათალიკოს-პატრიარქად ოქროპირი...“ (ჩანართი-ექსცერპტი მცხეთის XI საუკუნის საბუთიდან [15.296]).

„მატიანე ქართლისაჲს“ თანახმად, იოვანე ოქროპირმა მეღქისედეკის მსგავსად „...მრავალნი შემატნა დიდსა კათოლიკე სამოციქულო ეკლესიასა. და აღაშენა დასავლს კუთხს სამხრით ეკვდერი, ქვითა წმიდითა და თეთრად შეუნიერად გამოქანდაკებულითა, ყოვლად წმიდისა და კათოლიკე ეკლესიისა...“ (ჩანართი-ექსცერპტი მცხეთის XI საუკუნის საბუთიდან [15.296]). სვეტიცხოველს გარდა „...წმიდამან აჲმან კათალიკოს-პატრიარქმან ოქროპირ{მა} მრავალნი ეკლესიანნი აღაშენნა და განა[ა]ხლნა“ (ჩანართი-ექსცერპტი მცხეთის XI საუკუნის საბუთიდან [15.296]). ნიშანდობლივია, რომ ის სამცხეთო საკუთრებაში არსებულ საეკლესიო ყმა-მამულის შეუვალობას გამოითხოვს და იღებს, როგორც ბაგრატ მეფის, ისე გაგიკ-კვირიკე კახთა მეფისაგან: „და სხუა შესავალნი რაც იყვნეს მოაგსენა ბაგრატ კურაპალატსა და კვრიკე (უნდა იყოს გაგიკ-ე. კ.) კახთ მეფესა, დისწულსა კვრიკე მეფისასა, და შევალად გაუჴადნეს, და მისცა სიმტკიცე შეუვალობისა.“

მეღქისედეკ კათოლიკოსის დაწერილის განხილვისას ნ. ბერძენიშვილი, საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას იოვანე კათოლიკოსის იდენტიფიკაციის საკითხზე [4.247-249]. ნაშრომში, არგუმენტირებული მსჯელობის შედეგად, გამოტანილია არაერთი მეტად მნიშვნელოვანი დასკვნა. მეღქისედეკ კათოლიკოსის დაწერილი ოქროპირმა დაამტკიცა მეღქისედეკის გარდაცვალების შემდეგ მისი მწირველის, იოანეს თხოვნით. იოვანე კათოლიკოსი ასევე მოხსენებულია 1033

წელს გადაწერილ მესტიის სახარების ანდერძში [3.93-94].

გარდა ამისა, ნ. ბერძენიშვილი იმოწმებს იოვანე ქართლის კათოლიკოსის ფოკას ეკლესიის (ჯავახეთი, XI ს-ის I ნახევარი) სამხრეთის კარის ზემოთ შესრულებულ წარწერაში იოვანე ოქროპირად მოხსენიების ფაქტს. წარწერა ამოტვიფრულია მოჩუქურთმებული ჯვრის მარჯვნივ ღამაზი, მსხვილი ასომთავრულით: „ქ(რისტ)ე, ძ(ე)ო და ს(ი)ტყ(ოვა)ო ღ(მრ) თ(ი)ს(ა)ო, ად(იდ)ე ძ//ოვ(ა)ნე ოქრ//ოპ(ი)რი ქ(ა)რთლ(ი)//სა კათალიკოზ//ი ორთავ//ე შ(ი)ნა ცხ(ოვ)რ//ებ(ა)თა. ამინ.“

ამავე ჯვარის მარცხნივ, წინა წარწერის გასწვრივ, ასეთივე ასოებით შესრულებულია ბაგრატ (IV) კურაპალატის სადიდებელი წარწერა:

„ქ(რის)ტე, ად(ი)დე ბ(ა)გრ//ატ კო(ვ)რ(ა)პ(ა)ლ(ა)ტი.“

ხოლო კარის მარცხნივ, კედელზე განცალკევებით სხვა, საინტერესო შინაარსის წარწერაა დაფიქსირებული:

„ქ.სახ(ელი)თა ღ(მრ)თ(ისაჲ)თა, მე ბ(ა)ვ//[რ](ე)ლი ღ(ი)რს ვიქმ(ენ) შე(ნებ)ას) // [აწ](მიდა)ძ[ს]ა ამ(ი)ს ეკ(ლესიი)სა ს(ა)ფ(უ)ძ(ვე)ლი // დ[აიდ]ო(ვ)ა მე თ(ა)ნა დ(ა)ვშ(ოვე)რ ვ//ელ[ოსა]ნი ვიყ(ა)ვ ოქროპი(რი)სა // ქ(ართლისა) კ(ათალიკო)ზ(ი)სა“

(ვიმოწმებთ წარწერების გ. გაგოშიძისეულ წაკითხვას. იხ. ი. გაგოშიძე, გ. გაგოშიძე, ქართლის ხუროთმოძღვართუხუცესი, ლიტერატურა და ხელოვნება, №3-4, თბ., 1992).

არსებული წარწერების საფუძველზე ნ. ბერძენიშვილი ასკვნის, რომ ოქროპირ კათოლიკოსს ერქვა იოვანეც,

ან იოვანეს ერქვა ოქროპირი, და რომ ეს იოვანე-
ოქროპირი ზოგჯერ მხოლოდ ოქროპირად იხსენიება.

აქვე, სქოლიოში ნ. ბერძენიშვილი იმოწმებს ანტონ
კათოლიკოსს, რომლის წყობილსიტყვაობაშიც ნათქვამია

„იოვანე ვჰსთქვა მამამთავარ პირველ, ვინ ოქროპირი
ინართაულსახელა.“ აქედან გამომდინარე, ნ. ბერძენიშვი-
ლი სვამს კითხვას, თუ კათოლიკოსი მხოლოდ „ნართაუ-
ლი სახელით“ შეიძლება მოხსენიებულიყო, რატომ არ
შეიძლება დავუშვათ, რომ იგივე იოანე-ოქროპირი ზოგჯერ

მხოლოდ იოანედ წოდებულიყო? და საბოლოოდ ასკენის, რომ მელქისედეკის უშუალო მემკვიდრე მცხეთის საკათალიკოსო ტახტზე იყო იოანე კათოლიკოსი, რომელიც აგრეთვე ოქროპირადაც იწოდებოდა და ის ჩანს დაახლოებით 1033-1049 წწ-ში. იოვანე კათოლიკოსისა და ოქროპირის იდენტიფიცირებისას ჩვენ სრულიად საკმარისად მიგვაჩნია ნ. ბერძენიშვილისეული მოსაზრებების დამოწმება (ამ საკითხს თ. ჟორდანიაც დაუეჭვებია, როგორც ნ. ბერძენიშვილი ვარაუდობს, თ. ჟორდანიამ იცოდა, რომ „იოანე და ოქროპირი ერთი-და-იგივე სახელია“ [13.95; შენ. 4]).

ვეთანხმებით აღნიშნულ მოსაზრებებს და თამამად გამოვთქვამთ ვარაუდს, რომ ალავერდის ტაძრის აღმოსავლეთ ფასადზე შესრულებულ მეორე წარწერაში მოხსენიებული იოვანე, უნდა იყოს მელქისედეკ კათოლიკოსის შემდგომ მცხეთის საკათალიკოსო ტახტზე აღსაყდრებული იოვანე ოქროპირი, ხოლო მისი მოხსენიება იძლევა ტაძრის დათარიღების დაზუსტების კიდევ ერთ დამატებით არგუმენტს. კვლევის შედეგად მიღებულია შემდეგი დასკვნები:

ა) აღმოსავლეთ ფასადის დიდი წარწერის წაკითხვაში უპირატესობა უნდა მიენიჭოს აკ. შანიძისეულ წაკითხვას. XI ს-ის მოღვაწე ალავერდელის მთავარეპისკოპოსად მოხსენიება გამორიცხულია, შესაბამისად თ. ბარნაველის გაშიფვრით სიტყვა „აბაჲს“ „არქიეპისკოპოზით“ ჩანაცვლება არ არის მიზანშეწონილი;

ბ) ვინაიდან წარწერაში გიორგი ჯერ კიდევ მხოლოდ ამბად ანუ მონასტრის წინამძღვრად და არა

ეპისკოპოსად იხსენიება, ალავერდის ტაძრის აღმოსავლეთისა და სამხრეთის ფასადების თანადროული წარწერები შესრულებული უნდა იყოს ალავერდის ტაძრის საბოლოო განსრულება-სატფურებამდე;

გ) ალავერდის პირველი ეპისკოპოსი უნდა იყოს გოდერძი ერისთავთ-ერისთავის დისწული გიორგი აბაი, რომელიც ალავერდის ტაძრის კონქის მაშენებელია. ის მონასტრის წინამძღვარია და ტაძრის განსრულებისა და სატფურების შემდგომ ეპისკოპოსის რანგშიც იქნებოდა აყვანილი. მისგან უნდა მომდინარეობდეს საწინამძღვრო და საეპისკოპოსო ხარისხის შეთავსების ტრადიცია (ამბა ალავერდელი ეპისკოპოსი);

დ) ამბა გიორგის გარდა ალავერდის ერთ-ერთი ქტიტორი შესაძლოა იყოს მისი ბიძა - გოდერძი, მაჭისა და ტურის ჰერული საერისთავოების ერისთავთ-ერისთავი;

ე) აღმოსავლეთ ფასადის ჯვრის მარჯვნივ მცირე წარწერაში თ. ბარნაველის წაკითხვით მღვდელთმთავრის ნაცვლად ჩვენი აზრით უნდა იყოს კათოლიკოსი და უნდა იგულისხმებოდეს აღმოსავლეთისგე ფასადის თანადროულ წარწერაში მოხსენიებული, ამბა გიორგისა და გოდერძის თანამედროვე, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი იოვანე ოქროპირი (დაახლ. 1033-1049), ალავერდის ტაძრის განსრულება მისი ზეობის თანადროულია.

ვ) გოდერძი - XI ს-ის 40-იანი წლების დასაწყისისათვის ერისთავად, 1046 წლის მოვლენებთან დაკავშირებით და ალავერდის კონქის განსრულების დროისათვის უკვე ერი-

სთავთ-ერისთავად იხსენიება. ალავერდის წარწერაც შესაბამისად შესრულებული უნდა იყოს 40-იანი წლების შემდგომ.

ზ) ალავერდის ტაძრის მშენებლობის დასაწყისი კვირიკე დიდის ტყეეობიდან დაბრუნებიდან (1020) მოკლე ხანში, დაახლოებით 1025 წლისათვისაა საგარაუდო. კათედრალის მასშტაბისა და ტექნიკური შესაძლებლობების გათვალისწინებით, მშენებლობას სულ მცირე ოცი-ოცდახუთი წელი მაინც დასჭირდებოდა. ვფიქრობთ, ალავერდის ტაძრის მშენებლობა დაიწყო დაახლოებით 1025 წელს და განსრულდა XI საუკუნის 40-იანი წლების მიწურულს.

თ) აღმოსავლეთ ფასადის ჯვრის მარჯვნივ მცირე წარწერაში იოვანე ოქროპირის მოხსენიება, რომლის ზეობის ხანა დაახლოებით 1033-1049 წლებია, გვეხმარება ტაძრის განსრულების თარიღის დაზუსტებაში. ალავერდის ტაძრის მშენებლობის განსრულებაც გოდერძისთან დაკავშირებული ცნობებიდან გამომდინარე და იოანე ოქროპირის ზეობის გათვალისწინებით უნდა დათარიღდეს 1046-1049 წლებით (იოვანე ოქროპირის კათოლიკოსობის ზედა ზღვარიმეტად პირობითია).

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, შესაძლებელია ალავერდის ტაძრის მშენებლობის განსრულება-საბრუნებისა და ალავერდის საეპისკოპოსო კათედრის დაარსების თარიღად პირობითად 1050 წლის დადგენა, ხოლო პირველ მღვდელმთავრად ამა გიორგის აღიარება.

ბიბლიოგრაფია:

1. ასათიანი ნ., კახეთის სამეფო XV-XVI საუკუნეებში, (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 1989.
2. ბარნაველი თ., კახეთის ისტორიული ძეგლების წარწერები, თბ., 1962.
3. ბაქრაძე დ., ლაშთხვერის სახარების ანდერძი, Сборник материалов для описания мест. и племен Кавказа, XLIII.
4. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1966.
5. ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, IV, თბ., 1967.
6. გაგოშიძე გ., ალავერდის ტაძრის თავდაპირველი კანკელის ფრაგმენტები, ალავერდის ეპარქიის ისტორიის ფურცლები, 1, 2006-2007.
7. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973.
8. კაჭარავა ე., შიომღვიმის მონასტრის სენიორალური კუთვნილების საკითხისათვის შუა საუკუნეებში, თსუ შრომები, 349, 2003.
9. ლაპიდარული წარწერები, I, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო, შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1980.

10. ლომინაძე ბ., საქართველოს საპატრიარქო და მისი ავტოკეფალია, რელიგია, 1-2.
11. მუსხელიშვილი დ., კახეთ-ჰერეთის პოლიტიკური გეოგრაფიის საკითხები XII-XIII სს-ში, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, თბ., 1967.
12. პაპუაშვილი თ., ჰერეთის ისტორიის საკითხები, თბ., 1970.
13. ჟორდანია თ., ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, II, ტფ., 1897.
14. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, საქართველო XI-XV საუკუნეებში, ტ. III, თბ., 1979.
15. ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, I, თბ., 1955.
16. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1984.
17. Чубинашвили Г. Н., Архитектура Кахетии, исследование развития архитектуры в восточной провинции Грузии в IV-XVIII вв., Тб., 1959.
18. ცისკარიშვილი ვ. ჯავახეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959.

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

ფოტოები გადაღებულია გიორგი გაგოშიძის, გიორგი
ბაგრატიონისა და ნანა ალაპიშვილის მიერ.

დავით გაგოშიძე - დაიბადა თბილისში, 1991 წელს, დაამთავრა თბილისის მე-6 საჯარო სკოლა, ამჟამად თსუ-ს სტუდენტია, სწავლობს ბაკალავრიატის IV კურსზე. ეუფლება არქეოლოგიის სპეციალობას. მონაწილეობდა 20-მდე ქართულ და 9 საერთაშორისო არქეოლოგიურ ექსპედიციებში საქართველოსა და საზღვარგარეთ: კვიპროსზე (ღალიას მონასტრის გათხრები), აზერბაიჯანში (ყარაჯამირლის სასახლის გათხრები), გრაკლიანი გორის, არუხლოს (ქართულ-გერმანული ექსპედიცია), ხოვლეგორის (ქართულ-ავსტრიული ექსპედიცია) გათხრებში. გავლილი აქვს სტაჟირების სრული კურსი საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დიდი მცხეთის არქეოლოგიურ სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალში. მონაწილეა საერთაშორისო სტუდენტ-არქეოლოგთა პიტ რივერსის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამი კონფერენციის (ვარძია).

დედოფლის გორის ადრეული შუა საუკუნეების ნამოსახლარი

დედოფლის გორის შესწავლის ისტორია

დავით გაგოშიძე

დედოფლის გორა მდებარეობს ქარელის მუნიციპალიტეტის სოფელ დოღლაურთან, დედოფლის მინდვრის სამხრეთ კიდეზე, მტკვრის მარცხენა შენაკადის, ფცისწყლის შესართავის მახლობლად, მდინარის მარცხენა, მაღალ ნაპირზე. ფართო და ღრმა თხრილით, რომელიც ბრინჯაოს ხანაში უნდა იყოს გაჭრილი, გორა გამოყოფილია დედოფლის მინდვრისგან. გორის სიმაღლეა 34 მ მდინარის დონიდან.

დედოფლის გორა ე.წ. არადეთის ორგორის დასავლეთი გორაა. არადეთის ორგორას ზოგჯერ დოღლაურის ორგორასაც უწოდებენ, რადგან აქ 1920-იან წლებში დოღლაურის ველიდან (მდებარეობს აგარის გასწვრივ, მტკვრის პირას) გადმოსული ოსები დასახლებულან და არადეთის კუთვნილ მიწებზე სოფელი დოღლაური დაუარსებიათ. ორგორას, ადგილობრივი მცხოვრებლები ზოგჯერ ფოშტიგორასაც უწოდებენ, რადგან დედოფლის გორის ჩრდილოეთით, თხრილგაღმა, დედოფლის მინდვრის კიდეზე აღმართულ შედარებით დაბალ გორაზე XIX საუკუნეში ქართლიმერეთის სამხედრო გზის ერთ-ერთი საფოსტო სადგური იდგა

[გაგოშიძე 1986:13, გაგოშიძე, წონელია 1991:72]. ყველაზე მაღალი, დასავლეთის გორა თამარის გორის სახელითაც მოიხსენიება. ლეგენდა ამ გორის წარმოშობას თამარ მეფის ლაშქრობას უკავშირებს. ლეგენდის მიხედვით თამარის ლაშქარს დედოფლის მინდორი ნანვიმარზე გამოუვლია და მინდვრის ბოლოში, მდინარის პირას ფეხები ტალახისგან გაუნმენდავს და იმ ტალახს მაღალი გორა შეუქმნია.

დედოფლის გორით ჯერ კიდევ XX საუკუნის დასაწყისში დაინტერესდნენ. 1926 წელს თბილისის უნივერსიტეტის სტუდენტმა - გეოლოგმა, არადეთის მკვიდრმა ლ. ტიტვინიძემ დედოფლის გორის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში ჩაატარა მცირე გათხრები. განათხარი მასალა ინახება შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში და თარიღდება ქ.წ. I - ქ.შ. I საუკუნეებით (ბრინჯაოს 2 ბატილუმი, ძვლის პიქსიდა, ოქროს სამკაული და სხვ.) [გაგოშიძე 1973:77-82, სერია ანდ ლომე, 2008:98-99, 161, 170-175]. 1953-1963 წლებში არადეთის ორგორა არაერთხელ მოიხილა ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ურბნისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვანელები ნ. ბერძენიშვილი, გ. ლომთათიძე, პ. ზაქარაია). 1957 წელს ეს ადგილები არქეოლოგმა ო. ლამბაშიძემ დაზვერა. 1972 წლიდან ქარელის მუნიციპალიტეტში მუშაობა დაიწყო ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის შიდა ქართლის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, რომელმაც 1972 და 1976 წლებში დაზვერვითი გათხრები განახორციელა დედოფლის გორაზე. 1979 წელს შიდა ქართლის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ გათხარა დედოფლის გორის ჩრდილოეთით მდებარე გორა, სადაც საბოცვრე მეურნეობის მშენებლობის დროს

გამოჩნდა კულტურული ფენები. შესწავლილ იქნა გვიანბრინჯაოსა და ადრე რკინის ხანის სახლები და სამეურნეო ორმოები, რომლებიც შეიცავდა ადრეული ბრინჯაოს ხანის ინვენტარს. იმავე წელს საბოცვრე მეურნეობის ჩრდილოეთით, ე.წ. დედოფლის მინდვრის

სამხრეთ ბოლოში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლინდა სამაროვანი, სადაც გაითხარა III ათასწლეულის პირველი ნახევრის 13 სამარხი, II-I ათასწლეულის 41 ორმოსამარხი და გვიან ბრინჯაოს ხანის ერთი ყორღანი, რომელშიც ცხენებზემზული ეტლი აღმოჩნდა [გაგოშიძე, ქორიძე, გოგიჩაიშვილი, 1986. სერი-

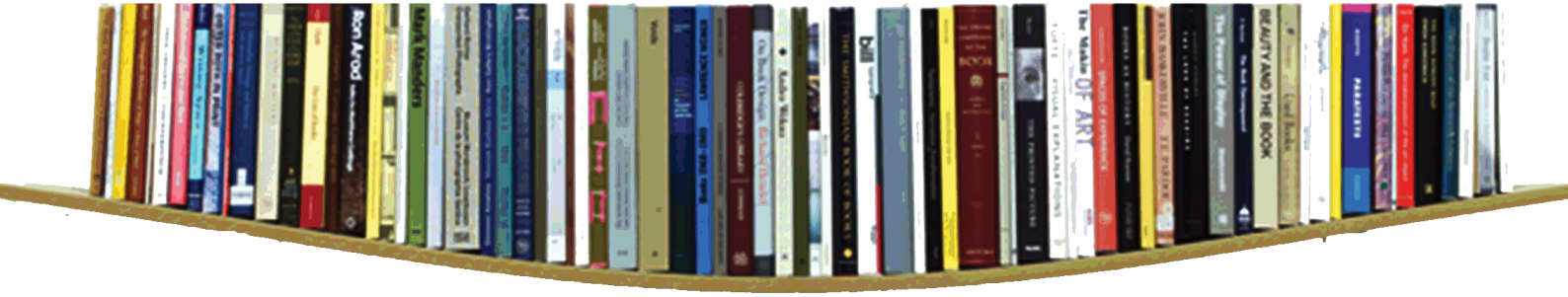

ანდლომე, 2008]. მაშინვე დადგინდა, რომ ეს სამაროვანი ჩრდილოეთით და დასავლეთით გრძელდებოდა. 2011 წელს ცნობილი გახდა, რომ ამ სამაროვანზე უნდა გაეწყო თბილისი-სენაკი-ლესელიძის მშენებარე ავტომაგისტრალს. 2012 წელს საქართველოს ეროვნულ-მა მუზეუმმა და არქეოლოგიურმა ასოციაციამ დაიწყო ამ ადგილის შესწავლა. გაითხარა 153 ადრე და გვიანბრინჯაოს ხანის სამარხი.

არადეთის ორგორის აღმოსავლეთ გორაზე მხოლოდ გვიანბრინჯაო - ადრერკინის პერიოდის კულტურული ფენები დაფიქსირდა.

1985 წლიდან დედოფლის გორაზე სტაციონარული გათხრები დაიწყო (ხელმძღვანელი ი. გაგოშიძე). გათხრები მიმდინარეობდა 1985-1990, 1992-1993 და 2004-2007 წლებში. არქეოლოგიური გათხრებით დადასტურდა, რომ დედოფლის გორა მრავალფენიანი ნამოსახლარია, სადაც კულტურულ შრეთა საერთო სიმაღლავრე 10-14 მეტრს აღწევს. პირველი სამოსახლო დედოფლის გორაზე, ქ.წ. IV ათასწლეულში გაჩენილა; მომდევნო კულტურულ ფენებში წარმოდგენილია მტკვარ-არაქსისა და ბედენის კულტურები, რომლებიც დაფარულია გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ფენით. მომდევნო ფენა ანტიკური ხანის სასახლის ნანგრევითაა წარმოქმნილი, ეს ნანგრევები კი თავისთავად დაფარულია ჩვენთვის საინტერესო, ადრეული შუა საუკუნეების ხანის კულტურული ფენის 4 სამშენებლო ჰორიზონტით, რომლებიც ქ.შ. IV-VI საუკუნეებით თარიღდება. VI საუკუნის შემდეგ გორაზე აღარავინ დასახლებულა [გაგოშიძე, წონელია 1991:47].

1985 წელს დაწყებული შიდა ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის ძირითად მიზანი იყო ქ.წ. I ს-ში აგებული სასახლის - იბერიის

(ქართლის) მეფეთა ერთ-ერთი რეზიდენციის შესწავლა [გაგოშიძე 1999:57]. ქ.ნ. I ს-ში, როდესაც გორაზე სასახლის შენება დაუწყიათ, გორის სიმაღლე დედოფლის მინდვრის დონიდან 10 მეტრს აღწევდა და იმასაც თუ გავითვალისწინებთ, რომ გორას მინდვრისგან თითქმის 10 მ სიღრმის თხრილიც ჰყოფს, უნდა ვაღიაროთ, რომ სტრატეგიული თვალსაზრისით საკმაოდ ხელსაყრელი ადგილი ყოფილა შერჩეული ციხე-დარბაზის ასაგებად. სასახლის თანამედროვეა გორიდან ჩრდილოეთით 3 კილომეტრის დაშორებით, დედოფლის მინდვრის ცენტრში, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილი გრანდიოზული სატაძრო კომპლექსი, რომელიც ქართლის (იბერიის) მეფეთა საგვარეულო სალოცავი იყო. საფიქრებელია, რომ სასახლეში ცხოვრობდა ხელისუფალი, რომელსაც ექვემდებარებოდა დედოფლის მინდვრის შემოგარენი, პერიოდულად კი, როდესაც დედოფლის მინდვრის ტაძრებს მისალოცავად აკითხავდა ხოლმე ქართლის მეფე და მისი ოჯახი, იგივე სასახლე იქცეოდა სამეფო რეზიდენციად [გაგოშიძე, წონელია, 1991:47-48].

არქეოლოგიური მონაცემების თანახმად სასახლე დანგრეულა ქ.შ. I საუკუნის ბოლოს, ალბათ, დედოფლის მინდვრის სატაძრო კომპლექსთან ერთად. როგორც ჩანს, სასახლე იმსხვერპლა ძლიერმა მიწისძვრამ და მისგან გამოწვეულმა ხანძარმა ქ.შ. I ს-ის ბოლოს და შემდგომში აღარ აღუდგენიათ. ქ.შ. I საუკუნის ბოლოდან - IV საუკუნემდე დედოფლის გორა დაუსახლებელი იყო. IV საუკუნიდან დედოფლის გორაზე ახალი მოსახლეები ჩნდებიან და აქ სიცოცხლე VI საუკუნემდე გაგრძელდა.

დედოფლის გორის პირველი კულტურული ფენის სისქე სხვადასხვა ადგილას მერყეობს 50 სმ-დან 3 მ-მდე. იგი დაფუძნებულია იმ დროისთვის უკვე დიდი ხნის მიტოვებულ სამეფო სასახლის ნანგრევებზე. ამ კულტურულ ფენაში გამოიყოფა სტრატиграფიულად თანმიმდევარი ოთხი სამშენებლო დონე, რომლებიც პირობითად დანომრილია ზემოდან ქვემოთ და დათარიღებულია შესაბამისად, ქ.შ. VI, V-VI, V და IV საუკუნეებით. თარიღები, ცხადია, მიახლოებითია და დამყარებულია არქეოლოგიურ მასალაზე (კერამიკა, სამკაული, საბეჭდავები და სხვ.), რომელიც მეტნაკლებად ერთგვაროვანია დედოფლის გორის პირველი კულტურული ფენის ოთხივე სამშენებლო ჰორიზონტზე და ზოგადად IV-VI საუკუნეებით თარიღდება. არსებობს ერთი რადიოკარბონული თარიღიც: მესამე სამშენებლო ჰორიზონტიდან აღებული ნახშირის ნიმუში შეისწავლეს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რადიონახშირბადის ლაბორატორიაში (ხელმძღვანელი ა. ბურჭულაძე). ნიმუშის შესწავლამ აჩვენა 485 ± 55 წ, რომელიც კალიბრირებით შესწორდა 522 ± 22 წლად. როგორც ი. გაგოშიძე აღნიშნავს, ორივე თარიღი თავსდება IV-VI საუკუნეთა ფარგლებში, თუმცა მესამე დონისთვის რამდენადმე მოულოდნელია [ი. გაგოშიძე 1999:57-58].

უკვე ითქვა, რომ შიდა ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის მთავარი მიზანი იყო სამეფო სასახლის შესწავლა. მიუხედავად იმისა, რომ დედოფლის გორის ადრეული შუა საუკუნეების მასალა მდიდარი და მრავალფეროვანია, პირველი ფენის არქეოლოგიური მასალა დღემდე არ არის დეტალურად შესწავლილი და გამოუქვეყნებელია. აქ წარმოდგენილია, როგორც არქიტექტურა - საცხოვრე-

ბელი და საკულტო ნაგებობები, ისე მდიდარი ნივთიერი მასალა - კერამიკული, მინა, ძვლის, ლითონის (ოქრო, ვერცხლი, ბრინჯაო, რკინა) ხის, ქსოვილისა და სხვა ნაწარმი. ეს ყველაფერი, როგორც ზემოთ აღინიშნა წარმოდგენილია ოთხ თანამიმდევარ სამშენებლო ჰორიზონტში და ამდენად ამ მასალის შესწავლა საშუალებას მოგვცემს შევიმუშაოთ უფრო დაზუსტებული ქრონოლოგია, როგორც ცალკეული არტეფაქტების ისე, კომპლექსებისთვის. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ნამოსახლარზე აღმოჩნდა ის მასალა, კერძოდ სამკაული (ფიბულები, საკინძები და სხვ.) და მინის ჭურჭელი, რაც ძირითადად მხოლოდ სამარხებიდან (მცხეთა-სამთავრო, რუსთავი, ურბნისი, ალევი, დილომი და სხვ.) იყო ცნობილი. წინამდებარე ნაშრომის მიზანი არ არის არქეოლოგიური მასალის დეტალური შესწავლა, ეს მომავლის საქმეა. მე მხოლოდ ვეცდები დედოფლის გორის ადრეული შუა საუკუნის ნამოსახლარის ზოგადი სურათის მონახაზი შემოგთავაზოთ. მონაცემები გამოყენებული მაქვს, როგორც პუბლიკაციებიდან ისე, დედოფლის გორის გათხრების ხელნაწერი ანგარიშებიდან.

დედოფლის გორის IV-VI საუკუნეების ნამოსახლარის ტოპოგრაფია და არქიტექტურა

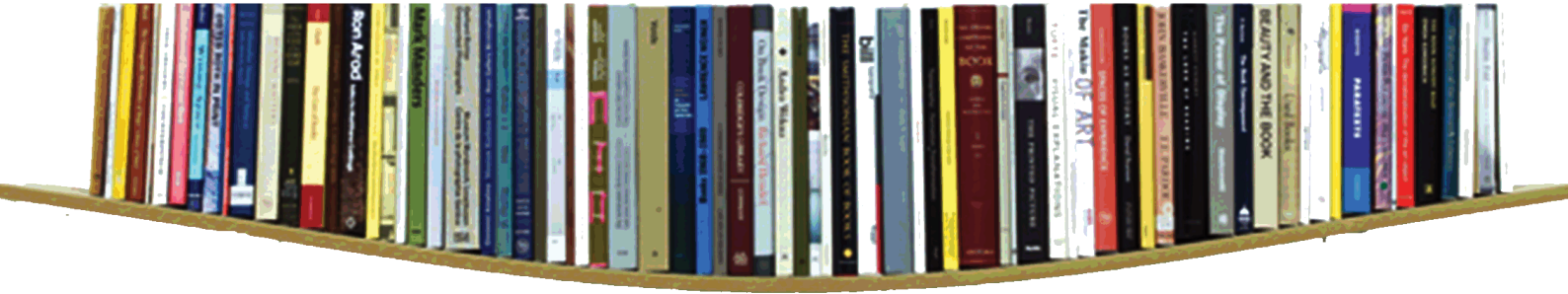
IV საუკუნეში, როდესაც დედოფლის გორაზე ახალი მოსახლეები მივიდნენ მინის ზედაპირი იყო ისეთი, როგორიც ის ანტიკური ხანის სასახლის ნგრევის შედეგად გახდა. თითქმის ოვალური მოყვანილობის გორის თხემის პერიმეტრს შემოუყვებოდა დაახ-

ლოებით 15-20 მეტრი სიგანის შემადგენლობა, რომელიც ფარავდა სასახლის ნანგრევებს. გორის თხემის შუა ნაწილი 3-4 მეტრით დაბლა იყო ხსენებულ შემადგენლობაზე. ახალმოსახლეებმა საცხოვრებელი სახლების ასაშენებლად გამოიყენეს სწორედ ეს შემადგენლობა და ამ სამოსახლოს არსებობის განმავლობაში მისი გეგმარება, როგორც ეს გათხრებმა დაადასტურა, არ შეცვლილა. ასეთი სურათი დადასტურდა გორის თხემის ამ შემადგენლობის ჩრდილო მონაკვეთზე, რომელიც უკვე არქეოლოგიურად შესწავლილია. შემადგენლობის აღმოსავლეთ ნაწილი ჯერ გათხრილი არ არის. გორის თხემის სამხრეთი და სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი აღარ არსებობს, მდინარემ გამორეცხა გორის ძირი და გორის თხემის ეს ნაწილი ჩანგრეულია [ი. გაგოშიძე 1986].

გორის თხემის შუა ნაწილში გათხრებით გამოვლინდა წარმართული სამლოცველო, რომელიც თითქმის უცვლელი გეგმარებით ოთხჯერ იყო განახლებული IV-VI საუკუნეებში. სამლოცველოს გარშემო ჩვილი ბავშვების სამარხები გაითხარა. ბავშვები სამარხში დასვენებულნი იყვნენ მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე ხელფეხმოკეცილ მდგომარეობაში. სამარხები უინვენტარო იყო. იმავე მიდამოებში აღმოჩნდა რამდენიმე მთლიანი გოჭის ჩონჩხი.

მართალია უმეტეს შემთხვევაში ვერ მოხერხდა მთლიანი შენობების გამოჩენა, მაგრამ გაირკვა, რომ საცხოვრებელი სახლების კედელი ნაგები იყო ალიზის აგურისგან, რიყის ქვის საფუძველზე. იატაკი თიხით იყო მოლესილი. სახლები შედგებოდა თითო გეგმაში კვადრატული თითო ოთახისაგან. ყველა გათხრილ სახლს კარი სამხრეთით ჰქონდა, რომელიც გადიოდა ოთახიდან მის წინ მოწყო-

ბილ დერეფანში. გადახურვა (როგორც ჩანს ბანური) ეყრდნობოდა ოთახის შუაგულში აღმართულ დედაბოძს. ბოძის წინ შუაგულში კერა იყო მოწყობილი, რომლისგანაც ნაცეცხლური ლაქები შემორჩენილა. მხოლოდ ერთი კერა გაითხარა უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში, რომელიც თიხის სქელი ფენით შელესილი ფილაქვებით იყო აგებული. კერის გვერდით ოთახში მიწაში ჩადგმული იყო ქვევრის მსგავსი, საგანგებო დანიშნულების თიხის ჭურჭელი, რომლის შესახებაც ქვემოთ ვისაუბრებ.

ყველა სახლს წინ ეზო ჰქონდა, სადაც სახლის მახლობლად მიწაში ერთი ან ორი საღვინე ქვევრი იყო ჩადგმული, საშუალოდ 250 ლიტრი ტევადობის. ქვევრები დახურული იყო ბაზალტის სარქველებით, რომლებსაც ცენტრში სადულარი ხვრელი ჰქონდა დატანებული. ეზოს ბოლოებში დაფიქსირდა საპირფარეშო (სანრეტი) ორმოები, რომლებშიც, უმეტეს შემთხვევაში, ჩადგმული იყო ძირმოტეხილი ქვევრი, ზოგჯერ პირქვე. იმის შესახებ, რომ ესენი სწორედ საპირფარეშოები იყო მეტყველებს მათ გარშემო ლურჯად შეღებილი ნიადაგის ფენა. ოთახებსა და ეზოებში მრავალი სხვადასხვა დანიშნულების ორმო გაითხარა - ზოგ მათგანს სამეურნეო დანიშნულება ჰქონდა, ზოგი კი სანაგვე იყო. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, პირველი ფენის მეოთხე სამშენებლო ჰორიზონტის ეზოებში მრავლად დადასტურებული ორმოები, რომლებიც აშკარად განძის მაძიებლების მიერ იყო გათხრილი. როგორც ჩანს, სასახლის ნანგრევებზე მოსული პირველი მოსახლეები მიწის თხრის დროს შემთხვევით ნააწყდნენ სასახლის დროინდელ ნივთებს და შემდეგ საგანგებოდ დაიწყეს ძიება. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ასეთი თხრილები, მხ-

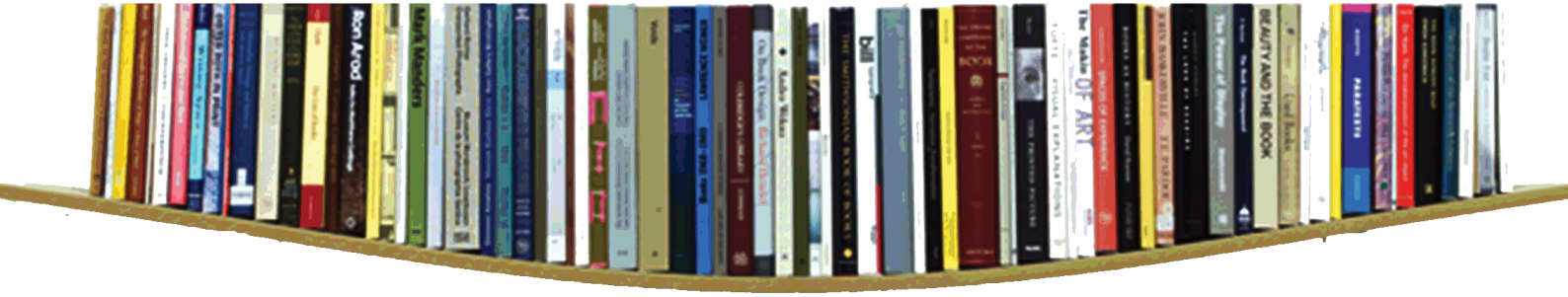
ოლოდ ეზოს ტერიტორიაზეა. როგორც ჩანს, ახალმოსახლეებმა სასახლის შენობების იატაკამდე ჩაღწევა ვერ მოახერხეს რამდენიმე მეტრიანი ნანგრევების გამო, რომელიც იატაკებს ფარავდა.

ურბნისში, რომელიც 10 კილომეტრითაა დაშორებული დედოფლის გორას არქეოლოგიური გათხრებით გამოვლინდა ამავე პერიოდის საცხოვრებელი სახლი, რომელიც ისე, როგორც დედოფლის გორის სახლები აშენებული იყო ალიზით, რიყის ქვის საფუძველზე. იატაკიც დედოფლის გორის სახლებივით თიხაგვანილი იყო და ბანური გადახურვა ჰქონდა. კედლების სისქეც

ერთი და იგივე გახლდათ - 90 სმ [ჭილაშვილი 1964:90-91].

როგორც აღინიშნა დედოფლის გორის თხემის დადაბლებულ ცენტრალურ ნაწილში სამლოცველო იყო მოწყობილი. სამლოცველოს

მშენებლობის ტექნიკა განსხვავებულია საცხოვრებელი შენობებისაგან. სამლოცველო განცალკევებით მდგარი სახლი იყო, თიხით შელესილი წნულის კედლებითა და როგორც ჩანს ბანური გადახურვით. მშენებლობის ასეთი წესი შიდა ქართლში ცნობილია ადრეული ბრინჯაოს ხანიდან [ჯავახიშვილი, ლლონტი 1962:44-45]. ოთახის (ფართობი დაახლოებით ათიოდე მე) უკანა მარცხენა კუთხეში იდგა საკურთხეველი, ნაგები თიხითა და რიყის ქვით. საკურთხევლის ზედაპირზე თიხაში ჩადგმულ-ჩალესილი იყო წინა მხარეს გახსნილი თიხის დიდი (60x50სმ) ოთხკუთხა კეცი. მისგან მარჯვნივ მოწყობილი იყო ვიწრო და ღრმა სანაცრე, ისიც გახსნილი წინა მხარეს. კეცის წინ და ოდნავ დაბლა საგანგებო საფეხურში პირამდე ჩადგმული იყო თიხის ქოთანის. კეცის ზედაპირი ცეცხლით შერუჯული, სანაცრე კი წმინდა ნაცრით იყო სავსე. საკურთხევლის მარჯვნივ მინაში ჩადგმული იყო მცირე ზომის ქვევრი. წარმართული საკურთხევლები დედოფლის გორაზე რამდენჯერმე არის განახლებული IV-VI საუკუნეების განმავლობაში, ხოლო დანგრეული სამლოცველოების ნაცვლად, დაახლოებით იმავე ადგილას, ახალს აშენებდნენ [გაგოშიძე 1999:58-59]. უკვე აღვნიშნე, რომ სამლოცველოების გარშემო ჩვილი ბავშვების სამარხები და დამარხული გოჭები გაითხარა. გარდა ამისა, აქვე გამოვლინდა ორმოები, რომლებსაც, როგორც ჩანს, საკულტო დანიშნულება უნდა ჰქონოდა, რადგან იმ ორმოებში აღმოჩნდა კვირისტავები და თიხის ჭურჭლის ნატეხებისგან გამოთლილი დისკოები, რომელთაგანაც ზოგიერთი გახვრეტილიც იყო. ასეთი დისკოების შეწირვის წესი საქართველოში ამ ბოლო დრომდე შემორჩა.

ვ.ბარდაველიძეს დამონმებული აქვს ქალების სალოცავი - ბარბოლ (სვანეთში, ფარის თემში, სოფელ ფარის პირდაპირ ეცერის მიმართულებით მდებარე გორაკზე). ექსპედიციამ მუშაობის დროს გორაზე აღმოაჩინა ერთად მიყრილი უამრავი ფიქალის, კირქვისა და ნაწილობრივ რკინის მრგვალი, შუაზე მრგვალადვე გახვრეტილი საგნები, რომელთაგანაც ზოგი კვირისტავი იყო. ადგილზე ეთნოგრაფიული კვლევა-ძიების ჩატარების შედეგად გაირკვა, რომ ამ სალოცავში კვირისტავები და მსგავსი საგნები ქალებს მიუტანიათ და ბარბოლის სახელზე შეუწირავთ. როდესაც სვანის ოჯახში უშობელი ძროხა მოიგებდა, ოჯახის მგშგალი (ძროხების მწველელი ქალი) გამონახავდა კვირისტავს (ჩერშდას), ან მის მსგავსად ფიქალისა, თუ კირქვის ნაჭერს გათლიდა, ამ საგანს ახლად მოგებულ ძროხას ჯიქანქვეშ შეუშვერდა და ცალი ხელით ძროხას ჩამოწველიდა ისე, რომ რძისცვარია აუცილებლად კვირისტავის ნახვრეტში გასულიყო. შემდეგ ამ კვირისტავს საგანგებოდ გამოცხოვრებულ ყველისგულიან კვერს მგშგალი სალოცავ ბარბოლში წაიღებდა და იქ ბარბალეს სახელზე შესწირავდა წველის ბარაქის, ძროხის სისალისა და გამრავლებისათვის ლოცვა-ვედრებით. შესანიშნავ კვერს იქვე შეექცეოდა, კვირისტავს კი ტოვებდა. ბარბოლის სალოცავში ასევე დადიოდნენ უშვილო ქალები და შვილს შესთხოვდნენ. მიჰქონდათ ცხიმოვანი შესანიშნავი და კვირისტავები ან მათი მსგავსი საგნები და სწირავდნენ [ბარდაველიძე 1941:19-21].

კვირისტავებსა და მსგავს საგნებს აღიქვამდნენ ქალის სასქესო ორგანოს სიმბოლოდ. ამგვარი მნიშვნელობის საგნების შეწირვა ბარბოლის სახელზე ამ უკანასკნელის ქალურ ბუნებასთან და ფუნ-

ქციებთან უნდა იყოს დაკავშირებული [ბარდაველიძე 1941:21-24].

ქართველი ტომების მზის ღვთაების ემბლემატ წრისა და დისკოს მოყვანილობის უნდა ყოფილიყო. მრგვალი, შუაზე გახვრეტილი ფიქალი და კვირისტავეები ბარბალეს სახელზე ეწირებოდა. შეიძლება ისინი ბარბალეს ასტრალურ ბუნებასთან იყო დაკავშირებული და მათი მსგავსი საგნები ბარბალეს, როგორც მზის ღვთაების ემბლემატ გახლდათ [ბარდაველიძე 1941:63-64; სურგულაძე 1977].

დედოფლის გორის ადრეული შუა საუკუნეების სავსებით მსგავსი წარმართული საკურთხეველი გათხარა 1988 წელს, საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ყათლანიხევის ამავე პერიოდის (ქ.შ. IV-VI სს.) ნამოსახლარზე უფლისციხის მახლობლად [გაგოშიძე, 1999:59]. ასეთივე საკურთხეველი აღმოჩნდა აწყურშიც, ადრე შუა საუკუნეების ეკლესიაში (ვ.ლიჩელი) [გაგოშიძე, 1999:60].

დედოფლის გორის პირველ ფენაში აქამდე შესწავლილ არც ერთ შენობაში არ დადასტურდა კრამიტის გამოყენება. თუმცა, გათხრების დროს ფენაში აქა-იქ ჩნდებოდა კრამიტის ნატეხები [გაგოშიძე, 1999:58].

დედოფლის გორის IV-VI საუკუნეების ნივთიერი მასალა

დედოფლის გორის პირველ კულტურულ ფენაში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლინდა მრავალფეროვანი და მდიდარი ნივთიერი მასალა. ეს არის საყოფაცხოვრებო, სამეურნეო დანიშნულების ნივთები, სამკაული, იარაღი, საკულტო დანიშნულების

ნივთები, რომლებიც ლითონისაგან (რკინა, ოქრო, სპილენძი), მინისაგან, თიხისაგან, ძვლისა და ქვისაგან არის დამზადებული. განსაკუთრებით მდიდარი და მრავალფეროვანია კერამიკული მასალა, რომელიც წარმოდგენილია როგორც საყოფაცხოვრებო ისე, სამეურნეო და საკულტო დანიშნულების ნივთებით. ქვემოთ განვიხილავთ დედოფლის გორის პირველ კულტურულ ფენაში მოპოვებული მასალების ძირითად ტიპებს, სამშენებლო ჰორიზონტებად მათი დიფერენცირების გარეშე. ეს შემდგომი კვლევის საგანია.

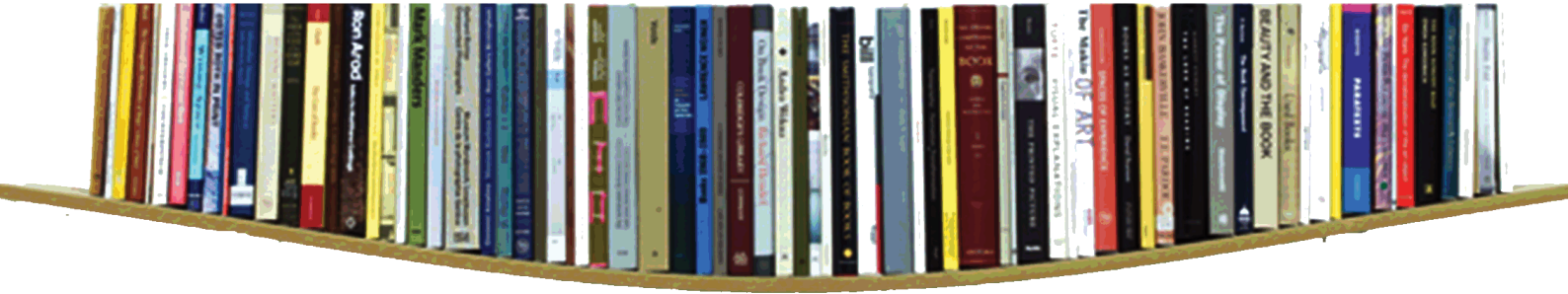
კერამიკული ნაწარმი - დედოფლის გორის პირველი ფენის კერამიკული ნაწარმი არის, როგორც ღია ფერის (მონიტალო, მო-

თეთრო) ისე, შავად და რუხად გამომწვარი. კერამიკული ნაწარმი მაღალხარისხიანია, თხელკედლიანი. ზედაპირი მოგლუვებულია, ზოგ შემთხვევაში ანგობირებული და გაპრიალებული. ორნა-

მენტული შემკულობა განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით არ გამოირჩევა და წარმოდგენილია თითქმის მხოლოდ წერტილოვანი ნაჭდევებით.

უკვე აღინიშნა, რომ ყოველი საცხოვრებელი კომპლექსის ეზოში ერთი ან ორი საღვინე ქვევრი აღმოჩნდა. უფრო მომცრო ზომის ასეთივე ქვევრები სამლოცველოებშიც იყო ჩაფლული. დედოფლის გორის ადრეული შუა საუკუნეების ქვევრებს აქვს მართკუთხა განიკვეთის ბრტყელი ბაკო, შედარებით ვიწრო, ცილინდრული ყელი,

კვერცხისებური ფორმის ძირისაკენ შევიწროებული ტანი და ვიწრო ბრტყელი ძირი. ტანი მხრებიდან ძირამდე შემკულია სადა, რელიეფური სარტყლებით. ქვევრები სხვადასხვა ზომისაა. მათი სიმაღლე მერყეობს 0,6-1,5 მეტრამდე. პირის დიამეტრია 30-40 სმ, ძირის-15 სმ. ქვევრები გამომწვარია კარგად განლექილი თიხისგან და თხელკედლიანია. კეცის სისქე 2 სმ-ს არ აღემატება. ქვევრები მონითალო ფერისაა.

ზუსტად ამავე პერიოდის ასეთივე ქვევრები გათხრილია ურბნისში. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ დედოფლის გორისგან განსხვავებით ასეთი ქვევრები ურბნისში მარნებშია გამოვლენილი. ურბნისის ერთ-ერთ მარანში 16 ქვევრია გათხრილი [ჭილაშვილი 1964:108].

დედოფლის გორაზე დაზიანებულ საღვინე ქვევრებს სხვა დანიშნულებითაც იყენებდნენ. როგორც აღვნიშნეთ, გამოვლენილია მინაში ჩაფლული ძირმოტეხილი ქვევრები, ზოგჯერ პირქვე. როგორც ჩანს ეს საპირფარეშო იყო.

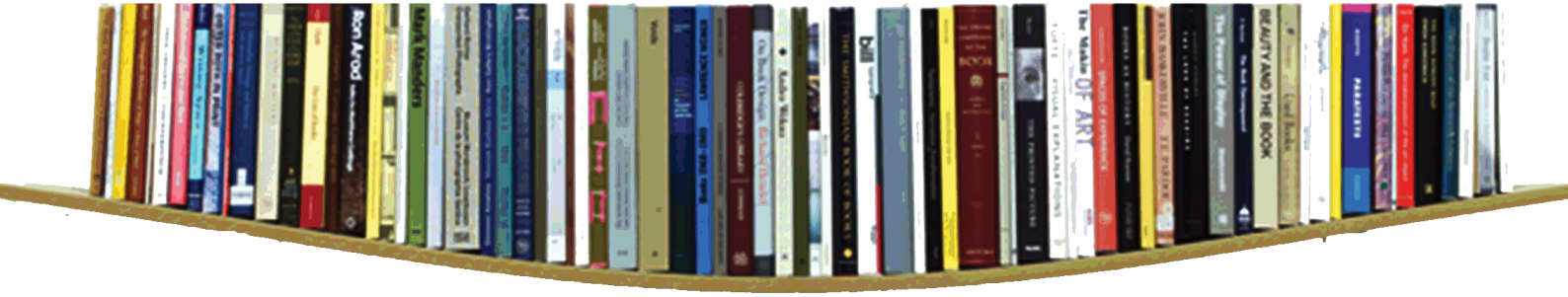
ზემოთ უკვე მოვიხსენიე საგანგებო დანიშნულების ქვევრის მსგავსი ჭურჭელი, რომელიც კერის გვერდით იყო ჩადგმული მინაში. ამ ჭურჭელს ადრეული შუა საუკუნეების ხანის ჩვეულებრივი ქვევრის ფორმა აქვს: ბრტყელი ბაკო, ცილინდრული ყელი და რელიეფური სარტყლებით შემკული კვერცხისებური ტანი და ვიწრო, ბრტყელი ძირი, მაგრამ ქვევრისგან განსხვავებით ძირთან გამოწვამდე საგანგებოდ გამოყვანილი ხვრელი აქვს დატანებული, რომელიც მილისებრი შვერილით გამოდის გარეთ. მეორე თავისებურებაა თაროსებრი შვერილი მოწყობილი შიდა პირზე, ქვევრის ყველაზე ფართო ნაწილში. ასეთი ჭურჭლის სიმაღლე 1 მეტრამდეა.

ზუსტად ასეთივე ქვევრის ნატეხები მიმოხეული ყოფილა ურბნისში გათხრილი აბანოს მესამე ოთახში. ლ. ჭილაშვილი ვარაუდობს, რომ ასეთი ქვევრები გამოიყენებოდა წყლის დასაგროვებლად და ნახვრეტი ძირში იმისათვის იყო, რომ ქვევრი მთლიანად დაცლილიყო [ჭილაშვილი 1964:109-110]. მაგრამ ქვევრის მუცლის შიდა პირზე მოწყობილი თარო, რომლის არსებობას ლ. ჭილაშვილს არ ახსენებს, ალბათ ქვევრის უფრო სხვა დანიშნულებაზე უნდა მიუთითებდეს.

სამეურნეო დანიშნულება უნდა ჰქონოდა აგრეთვე დიდი ზომის პირმოყრილ სამეურა დერგებს. მათ ორი ყური აქვს (ერთმანეთის საპირისპიროდ განლაგებული) მუცლის ზედა ნაწილში, ხოლო მესამე - ცალ მხარეს - მოთავსებულია მათ შორის, მათზე ოდნავ მაღლა. ზოგ დერგს ასეთი მესამე ყურის ნაცვლად თითისებრი შვერილი აქვს. დერგის კვერცხისებური სხეული ჰორიზონტალური სარტყლებითაა შემკული. ზოგ შემთხვევაში ძირითადი ყურების მიმაგრების ადგილას შეიმჩნევა ჭდეული ორნამენტები. დერგის ძირი ვიწრო და ბრტყელია.

ამ ტიპის პირმოყრილი ჭურჭელი საქართველოში პირველად ჩნდება ადრეელინისტურ ხანაში და განაგრძობს არსებობას ადრეულ შუა საუკუნეებამდე. აღმოჩენილია სამადლოში, უფლისციხესა და ღართისკარში [Гагошидзе 1979:89. ხახუტაიშვილი 1970:121. Iberia and Rome 2008:71]. დედოფლის გორის სასახლეში გამოვლენილი პირმოყრილი დერგი ფორმით საერთოდ არ განსხვავდება ადრეული შუა საუკუნეების დერგებისგან, თუმცა ამ უკანასკნელისგან განსხვავებით 4 ყური აქვს [Iberia and Rome 2008:70-71].

დედოფლის გორის პირველი ფენის თითქმის ყველა სათავსში იყო ბრტყელძირა, ამფორისებური ჭურჭელი. ეს არის დიდი ზომის (60 სმ-დე) ორყურა ჭურჭელი, ცილინდრულყელიანი, დაქანებული ჩაღარული ბაკოთი. “ლენტური” ყურები მიმაგრებულია ყელსა და მხარზე. მხრები დაქანებულია, მუცელი ოდნავ გამობერილი, ძირი ფართო და ბრტყელი. გვხვდება აგრეთვე ყელწიბოიანი ეგზემპლარებიც.

ამ ტიპის ჭურჭელი მრავლადაა აღმოჩენილი, როგორც აღმოსავლეთ ისე, დასავლეთ საქართველოს IV-VI საუკუნეების ძეგლებზე და ისინი პუბლიკაციებში მოიხსენიება, როგორც ჩაფი, კოკა ან ამფორა. რგანსა და ურბნისში აღმოჩენილი მსგავსი ჭურჭელი თითქმის არ განსხვავდება დედოფლის გორის ეგზემპლარებისგან [ჭილაშვილი 1964:92-93. ბრაგვაძე 2000:108-109]. ასევე ზუსტად მსგავსი ჭურჭელია აღმოჩენილი მოდინახეს სამაროვანზე [ნადირაძე 1975:47-48,57].

დედოფლის გორაზე დიდი რაოდენობითაა გამოვლენილი სხვადასხვა ფორმისა და ზომის ცალყურა დოქები. გვხვდება როგორც ყელწიბოიანი ისე, გლუვყელიანი დოქები. ყელწიბოიან დოქებს ყური მიმაგრებული აქვს ყელზე წიბოსთან და მხარზე. გლუვყელიანს კი, ხან ყელზე, ხან პირზე აქვს მიძერწილი ყურის ზედა ნაწილი. პირი გადაშლილი აქვს, ბაკო მომრგვალებული. ყური უმეტესად ოვალურგანიკვეთიანია. გვხვდება ასევე “ლენტური” ყურიც. ზოგიერთ დოქს ყურზე დაძერწილი აქვს კოპები. ტანის ფორმები სხვადასხვაგვარია. გამოირჩევა მსხლისებური, კვერცხისებური ფორმის დოქები. ძირი ფართო და ბრტყელია.

ცალკე ტიპად გამოიყოფა სამტურჩა დოქები - საღვინეები, რომლებიც აშკარად სუფრის ჭურჭელი უნდა ყოფილიყო. ყური თითქ-

მის ყოველთვის მრგვალგანიკვეთიანია და ზედა ნაწილი მიძერწილია ტუჩზე.

გამოსარჩევია აგრეთვე ვიწრო და მაღალყელიანი დოქები, რომლებსაც ზოგჯერ ნიბოც შემოუყვება. ყურის ზედა ნაწილი, როგორც წესი დაძერწილი აქვს ყელზე.

დედოფლის გორის დოქებს შორის აღსანიშნავია კარგად ნაპრიალები, დაახლოებით აგურის ფერი, ანგობირებული ცალყურა დოქები. კეცი თხელია. პირი ოდნავ გადაშლილი, ბრტყელი დაქანებული ბაკოთი. ყელი მაღალი აქვს. ოვალურგანიკვეთიანი ყური მიმაგრებული აქვს ყელზე და მხარზე. ზოგ შემთხვევაში, ყელის ქვემოთ მრავალ რიგად შემოუყვება ირიბი მარცვლოვანი ჭდეები.

როგორც სამტუჩა ისე, ყელნიბოიანი და გლუვყელიანი ცალყურა დოქები მრავლადაა აღმოჩენილი ურბნისის ადრეული შუა საუკუნეების ფენებში [ჭილაშვილი 1964:92-93, 110-113]. რგანის სამაროვანზე ნაპოვნია ამავე პერიოდის მსგავსი ტიპის დოქები [ბრაგვაძე 2000:112-113]. ისინი დადასტურებულია ასევე მოდინახეს ადრეული შუა საუკუნეების სამაროვანზე [ნადირაძე 1975:57-58]. ერწოსველზე აღმოჩენილი ამ ტიპის ჭურჭლის განხილვისას რ. რამიშვილი აღნიშნავს, რომ მსგავსი ჭურჭელი აღმოჩენილია მცხეთასა და ზღუდერში [რამიშვილი 1979:63-64].

აგურისფერ-ნარინჯისფერი კარგად ნაპრიალები მსგავსი ცალყურა დოქები ცნობილია მოდინახეს სამარხებში. ისინი ნაპოვნია მონეტებთან ერთად და ზუსტად თარიღდება IV საუკუნით [ნადირაძე 1975:47-48, 57].

დოქების გარდა სუფრის ჭურჭლიდან დედოფლის გორაზე რამდენიმე თევში, ჯამი და სამარილეა აღმოჩენილი.

საყოფაცხოვრებო თიხის ნაწარმიდან დედოფლის გორის ადრეული შუა საუკუნეების ფენებში მრავლადაა აღმოჩენილი ლუთერიუმები. ლუთერიუმები ლანგრის ან დიდი ზომის კონუსურად გაშლილი ჯამის ფორმისაა და პირზე დატანილი აქვს ტუჩი, ან ჩამოსასხმელი მილი. ლუთერიუმები ძირითადად გამომწვარია მოყავისფრო-მოწითლოდ. ბაკო ბრტყელი და შესქელებული აქვს, ძირი ფართო და ბრტყელი. ზოგ ლუთერიუმს ტუჩთან კოპებიც აქვს დასმული. ამ ჭურჭლის დანიშნულება ზუსტად არ არის განსაზღვრული, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ დედოფლის გორაზე ასეთი ჭურჭელი მრავლადაა აღმოჩენილი. ურბნისშიც ვხვდებით მსგავსი ტიპის ჭურჭელს და ლ. ჭილაშვილი მას ნისკარტიან ლანგარს უწოდებს [ჭილაშვილი 1964:111-112].

დედოფლის გორაზე სამზადი ქოთნები გვხვდება როგორც ყურიანი ისე, უყურო. ეს არის ღრმა, ფართოპირიანი, ბრტყელძირა ჭურჭელი, რომელიც მისი დანიშნულებისგან გამომდინარე, უმეტეს შემთხვევაში, შავად ან რუხადაა შეჭვარტლული, ღია ცეცხლის ზემოქმედების გამო. ქოთნები, როგორც წესი სადა ზედაპირიანია, თუმცა გვაქვს რამდენიმე ცალი, რომლებიც ჰორიზონტული, წვრილი ღარებითაა დაზოლილი. ურბნისში მსგავსი ტიპის ქოთნები ძირითადად კერებთან იყო დადასტურებული. ერთ შემთხვევაში მთელი ქოთანიცაა აღმოჩენილი, რომელიც მთლიანად ნაცარში იყო ჩაფლული [ლ. ჭილაშვილი 1964:112-113].

დედოფლის გორის ადრეული შუა საუკუნეების კერამიკული ჭურჭელი ადგილობრივი ნაწარმია და, როგორც ჩანს, იმავე საწარმოო ცენტრშია დამზადებული, რომელშიც ურბნისის თანადროული ნამო-

სახლარის კერამიკა. მაგრამ დედოფლის გორაზე აღმოჩნდა რამდენიმე იმპორტული ჭურჭელიც, რომლებიც ჭიქურითაა დაფარული.

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ დედოფლის გორაზე, როგორც სახლებში ისე, სამლოცველოებთან არსებულ საკულტო ორმოებში აღმოჩნდა თიხის ჭურჭლის ნატეხებისაგან გამოთლილი დისკოები, გახვრეტილი დისკოები, საგანგებოდ გამოძერწილი რგოლები და კერამიკული კვირისტავი. კვირისტავს, როგორც წესი კონუსური ფორმა აქვს და ამით განსხვავდება კერამიკული ბორბლებისაგან და გახვრეტილი დისკოებისაგან. თუმცა, მათი ერთად აღმოჩენა ადასტურებს, რომ კვირისტავებს გარდა საყოფაცხოვრებო დანიშნულებისა (თითისტარის დამამძიმებელი) საკულტო მნიშვნელობაც ჰქონდა. ამაზე მეტყველებს ასევე კვირისტავების ზედაპირზე დატანებული ორნამენტი. კვირისტავებისა და გახვრეტილი დისკოების კავშირი შვილიერებისა და ნაყოფიერების ქალღვთაებასთან, (როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ) აღწერილი აქვს ვ. ბარდაველიძეს, რომელიც ამ ქალღვთაების თაყვანისცემას მზის თაყვანისცემასაც უკავშირებს [ბარდაველიძე 1941:19-24,63-64].

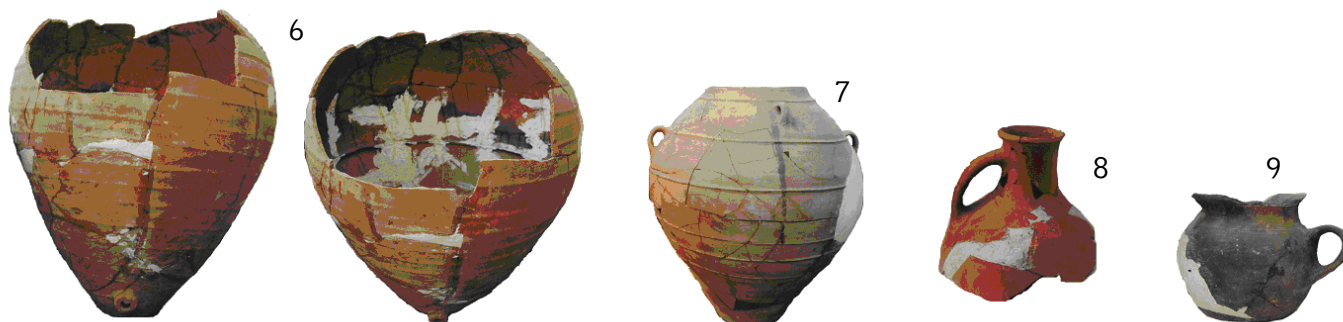
1. დოქი; 2. ყელნიბოიანი დოქი; 3. ამფორისებური ჭურჭლის ფრაგმენტი; 4. ყელნიბოიანი დოქი; 5. ტუჩიანი დოქის ფრაგმენტი.

დასასრულს, უნდა აღინიშნოს, რომ აქვე გამოვლენილია თიხის კონუსური და ნახევარსფერული ფორმის საბეჭდავები, რომლებზეც წარმოდგენილია სხვადასხვაგვარი კვეთილი ხაზები.

მინის ჭურჭელი - დედოფლის გორის ადრეული შუა საუკუნეების ფენებში ნაპოვნია მინის ჭურჭლის რამდენიმე ნატეხი. ეს არის თეთრი ფერის სქელკედლიანი მინის ჭურჭელი, რომლის ზედაპირი დაფარულია წრიული ამოხეხილი ღრმულებით. მსგავსი ჭურჭლის ფრაგმენტები აღმოჩენილია ურბნისის ნაქალაქარის VI-VII სს. ფენებში და ლ.ჭილაშვილს ვრცლად აქვს განხილული. მინის ჭურჭელი ნამდვილად იმპორტი უნდა იყოს, მაგრამ ძნელი დასადგენია კერძოდ საიდან არის შემოტანილი [ლ. ჭილაშვილი 1964:118-120].

ძვლის ნაწარმი - დედოფლის გორის ადრეული შუა საუკუნეების მოსახლეები ფართოდ იყენებდნენ ძვლისაგან დამზადებულ ნივთებს. ძვლისგან ამზადებდნენ: მახათს, საკინძს, სალამურს. საკინძების თავები მრავალფეროვანია. გვხვდება ფიგურულთავიანი საკინძები. აღსანიშნავია ერთი საკინძის ფრაგმენტის თავი რქოსანი ცხოველის სკულპტურული გამოსახულებით. გამოსახულება

6. ქვევრის მსგავსი მილიანი ჭურჭელი; 7. სამყურა პირმოყრილი დერგი;
8. ნაპრიალები დოქის ფრაგმენტი.; 9. ქოთან

მოთავსებულია ოთხკუთხა ბრტყელ სადგარზე. კუდი მოკლეა, ცხოველს კისრის არეში კი ფაფრისებური შვერილები აქვს. გვხვდება მახათები გახვრეტილი ყუნწით, აგრეთვე მრგვალგანიკვეთიანი მახათები მარყუჟისებური, დაბრტყელებული თავით. ძალიან საინტერესოა ძვლის ერთი სოლისებური ნივთი, რომელსაც ზედაპირზე ოთხი ღრმა კონცენტრული ნაჭდევი აქვს. ზედა ნაწილში კი ფართო ნახვრეტი. ეს ნივთი, ალბათ საკიდი უნდა იყოს. ყურადღებას იქცევს ძვლის კონუსური ფორმის მილი, რომელსაც ცალი მხრიდან ორი ნახვრეტი აქვს. სავარაუდოა, რომ ეს სალამურია. აგრეთვე, გვხვდება ძვლის რამდენიმე ნივთი, მაგრამ მათი დანიშნულების გარკვევა საკმაოდ რთულია. შეიძლება აქ საქმე გვექონდეს ასევე ძვლის საწერ იარაღთან - სტილოსთან.

ურბნისში ამ პერიოდის ძვლის რამდენიმე მსგავსი ნივთია ნაპოვნი, რომელთაგანაც ლ.ჭილაშვილი ერთ-ერთს სტილოსად მოიაზრებს. ასევე აღნიშნავს, რომ ძვლის იარაღი ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებიდან ჩანს საკმაოდ გავრცელებული [ჭილაშვილი 1964:122-124].

დედოფლის გორის სასახლეში ძვლის ნაწარმს მრავალი დანიშნულებით იყენებდნენ. ძვლისგან იყო დამზადებული - სტილოსები, საკიდები, საკინძები, პიქსიდები, კამათლები, მცირე ზომის ქანდაკებები, ავეჯის ნაწილები, გრავირებული ფირფიტები, სამკითხაო სათამაშოები, გასაღები [Iberia and Rome 2008:86-103].

ქვის ნაწარმი - დედოფლის გორაზე თითქმის ყველაზე დიდი რაოდენობით ნაპოვნია ფოროვანი ბაზალტისაგან დამზადებული მრგვალი ხელსაფქვავეები. ხელსაფქვავეების ზედა ქვას ცენტრში

ერთი ნახვრეტი აქვს ღერძისთვის. ერთი ნახვრეტი კი კიდესთან ჰქონდა სახელურისთვის, ცენტრის მახლობლად, ორი მოგრძო მორკალული ნახვრეტი მარცვლეულის ჩასაყრელად იყო გამიზნული. ქვედა ქვა ბრტყელი და სადა იყო და მხოლოდ ერთი ნახვრეტი ჰქონდა ცენტრში, რომელშიც ხის ღერძი იჭედებოდა. ქვედა ქვას ზოგჯერ ქვევრის სარქვლადაც იყენებდნენ ისე, როგორც ურბნისში [ჭილაშვილი 1964:109]. თუმცა, დედოფლის გორის ზოგიერთი სარქველი საგანგებოდ ქვევრისთვისაა გამოთლილი.

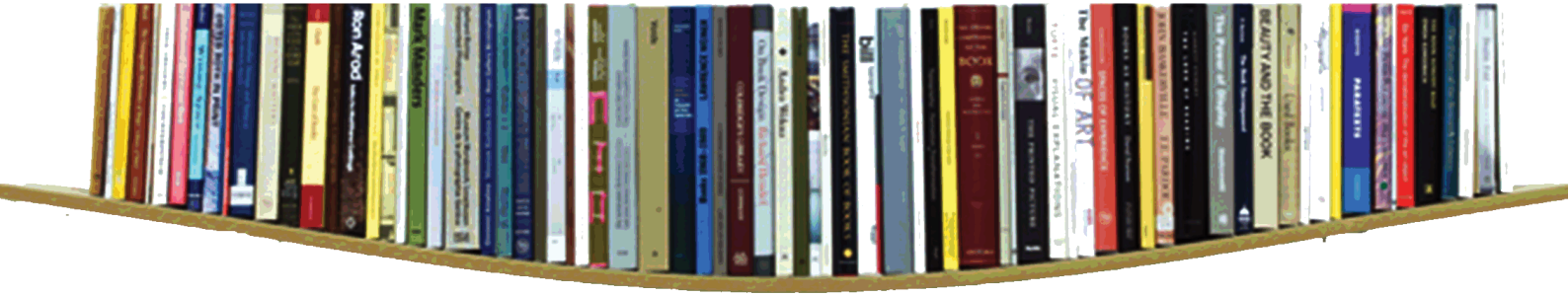
ბაზალტის ქვისაგანაა ასევე გამოთლილი რამდენიმე სფერული ნივთი, რომლებიც შესაძლებელია შურდულის ქვები ყოფილიყო. შერჩეული რიყის ქვები გამოიყენებოდა სანაყებად. შავი ფერის ფიქლისაგან გამოთლილია სალესი ქვები, რომელთაც ცალ ბოლოში ნახვრეტი აქვს დატანებული. სალესი ქვების სხვადასხვა ფორმისაა: ცილინდრული, ბრტყელი, ოთხნახნაგა. დაფიქსირებულია ქვის რამდენიმე გახვრეტილი დისკო და კვირისტავი.

ლითონის ნაწარმი - დედოფლის გორაზე აღმოჩენილ ნივთებს შორის ლითონისაგან იარაღი და სამკაულია დამზადებული. იარაღებიდან დედოფლის გორაზე ნაპოვნია ისრისპირები, დანები და ნემსკავი. რკინისაგან არის, აგრეთვე დამზადებული ჯაჭვი, ხოლო რკინის ფირფიტებისაგან გაურკვეველი დანიშნულების ნივთი. ყველა ისრისპირი ორფრთიანი და გრძელყუნწიანია. დანები მოხრილია, ცალპირლესული, სამანჭვლე ნახვრეტებით ტარის ნაწილში. ნემსკავი ოთხკუთხაგანი ვკვეთიანია და მისი სიგრძე 3 სმ-ია. მსგავსი ტიპის მოხრილი დანები ფართოდ არის გავრცელებული ადრერკინის ხანიდან და დღემდე გამოიყენება [რამიშვილი 1979:93, გაგოშიძე 1968:34, სერია ანდ ლომე 2008:145].

სამკაული - სამკაული გვხვდება ბრინჯაოსი და ოქროსი. ბრინჯაოს სამკაულიდან წარმოდგენილია: ბეჭდები, საყურეები, საკინძები და მშვილდსაკინძები. ბეჭდებში გამოირჩევა ერთი ბეჭედი: მრგვალგანიკვეთიანი მავთულით შექმნილია სპირალურად დახვეული, წრიული მოყვანილობის ფარაკი და ბეჭდის რკალი. ფარაკიდან რკალზე გადასვლის ადგილას ორივე მხარეს დახვეულია მავთულები. ფარაკის დიამეტრია 1-1,2 სმ, რკალის დიამეტრი 2 სმ. დედოფლის გორაზე არის ასევე ბრინჯაოს რამდენიმე საკინძი. გამოირჩევა ერთი საკინძი - მრგვალგანიკვეთიანი ღეროთი და ასტრაგალის ფორმის თავით. საკინძები ადრეული შუა საუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს არქეოლოგიურ კომპლექსთა ტიპური ნაწილია [აფხაზავა 1979:85]. ასევე ნაპოვნია რამდენი მესაყურე რგოლი, რომლებსაც თავები ერთმანეთზე აქვს გადადებული. დედოფლის გორაზე გვხვდება რკინის რამდენიმე მშვილდსაკინძიც. ასეთი სამკაული აღმოსავლეთ საქართველოში IV საუკუნეში ვრცელდება [აფხაზავა 1979:6]. დედოფლის გორის მშვილდსაკინძების ანალოგიურია ურბნისში აღმოჩენილი მშვილდ საკინძები [ჭილაშვილი 1964:127-128].

დედოფლის გორაზე ჯერჯერობით ოქროს მხოლოდ ერთი ექვსფურცელა ვარდულის ფორმის სამკაულია აღმოჩენილი. ოქროს ფირფიტაზე დარჩილულია 7 ბუდე - ერთი ცენტრში, ექვსი კი ვარდულის ფურცლებზე. ბუდეებში მუქი წითელი ფერის გრანატის თვლები არის ჩასმული. ბუდეებში ჩასმული თვლები სხვადასხვა ფორმისაა: მრგვალი, ოვალური და წვეთის. ორი თვალბუდე ცარიელია. მაგრამ ცალკე ნაპოვნია გრანატის ასეთივე რამდენიმე თვალბუდე. აგრეთვე, აღმოჩენილია სხვადასხვა ფორმის მინის თვლები.

არადეთის ორგორის დედოფლის გორაზე ადრეული შუა საუკუნეების ნამოსახლარი წარმოდგენილია ერთი კულტურული ფენით, რომელშიც 4 სამშენებლო ჰორიზონტი გამოიყოფა. ფენა ზოგადად თარიღდება IV-VI საუკუნეებით და სამოსახლოს არსებობის მთელი პერიოდის განმავლობაში მისი გეგმარება არ შეცვლილა, მიუხედავად იმისა, რომ ის მინიმუმ ოთხჯერ დაინგრა.

ყველა საცხოვრებელი ერთნაირი იყო: ქვის საფუძველზე ამოყვანილი ალიზის კედლებითა და ბანური გადახურვით. ყველა გათხრილი სახლი დაახლოებით ერთი ზომისა და ერთნაირი იყო. სახლები ეზოებითურთ განლაგებული იყო გორის თხემის პერიმეტრზედა, შესაძლებელია, შეკრულ წრეს ქმნიდა, რომლის შუაში იდგა სამლოცველო.

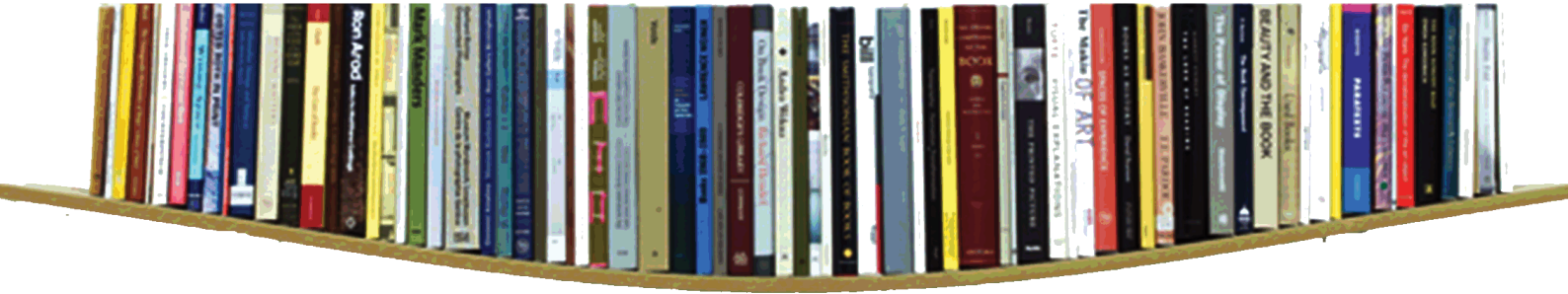
ნამოსახლარის გათხრებმა მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი მასალა მოგვცა, რომელიც ასახავს ადრეული შუა საუკუნეების ქართლის რიგითი მოსახლეობის ყოფის თითქმის ყველა ასპექტს. განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩევა კერამიკული ჭურჭელი. არქეოლოგიური მასალა სამოსახლოს მთელი არსებობის განმავლობაში მეტ-ნაკლებად ერთგვაროვანია. მაგრამ აქ ჩვენ სტრატეგიფიცირებულ ძეგლთან გვაქვს საქმე და ამ მასალის დეტალური განხილვა სამშენებლო ჰორიზონტების მიხედვით საშუალებას მოგვცემს შევიმუშაოთ არქეოლოგიური მასალის უფრო დეტალური ქრონოლოგია.

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ დედოფლის გორაზე IV-VI საუკუნეებში ცხოვრობდნენ წარმართები, მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდში ქრისტიანობა ქართლის სამეფოში სახელმწიფო რელიგიად იყო გამოცხადებული. დედოფლის

გორის თხემის ცენტრში მდებარე წარმართულ სამლოცველო-ში არსებული საკურთხეველი (ისე, როგორც მისი ანალოგიური საკურთხეველები ყათლანიხევში და აწყურში) თავისი კონსტრუქციით მსგავსია ბრინჯაოს ხანის საკურთხევლებისა, რომლებიც მახლობლად მდებარე ბერიკლდეების ნამოსახლარზეა გათხრილი. თვით სამლოცველოს კედლებიც უძველესი სამშენებლო ტექნიკით, ე.წ. სარლასტისთაა ნაგები. ყოველივე ეს მიუთითებს იმაზე, რომ შიდა ქართლის დასავლეთ ნაწილში IV-VI საუკუნეებში ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო ძველი ადგილობრივი წარმართული რელიგია. დედოფლის გორის სამლოცველო, შესაძლებელია, ნაყოფიერების მომნიჭებელი, მზის ქალღვთაებისადმი იყო მიძღვნილი. რამდენადაც შიდა ქართლის დასავლეთ ნაწილში, სადაც დედოფლის გორა მდებარეობს VI საუკუნეზე ადრეული ქრისტიანული ეკლესია არ ჩანს, შემთხვევითი არ უნდა იყოს წარმართთა სამოსახლოს არსებობა დედოფლის გორაზე.

ქრისტიანობის დამკვიდრება ქართლის ამ ნაწილში, როგორც ჩანს, დაკავშირებულია ცამეტ ასურელ მამათა მოღვაწეობასთან.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აფხაზავა 1979 - ნ. აფხაზავა. ადრეული შუა საუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა. თბილისი, 1979.
2. ბარდაველიძე 1941 - ვ. ბარდაველიძე, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარ-ბარ-ბაბარ), თბილისი, 1941.
3. ბრაგვაძე 2000 - ზ. ბრაგვაძე. რგანის სამაროვანი, არქეოლოგიური ჟურნალი I, თბილისი, 2000, გვ. 107-151.
4. გაგოშიძე 1968 - ი. გაგოშიძე. ითხვისის სამარხი. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, 25-ბ, თბილისი, 1968, გვ. 31-45.
5. გაგოშიძე 1973 - ი. გაგოშიძე. ბატილუმები არადეთიდან. ძეგლის მეგობარი 33, თბილისი, 1973, გვ. 73-82, 104-105.
6. გაგოშიძე 1986 — ი. გაგოშიძე. შიდა ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1985 წლის ანგარიში (ხელნაწერი).
7. გაგოშიძე 1987 — ი. გაგოშიძე. შიდა ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1986 წლის საველე ანგარიში (ხელნაწერი).
8. გაგოშიძე 1999 - ი. გაგოშიძე. ქართლში ქრისტიანობის დამკვიდრების შესახებ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, 43-ბ, თბილისი, 1999, გვ. 57-68.

9. გაგოშიძე, ქორიძე, გოგიჩაიშვილი 1986 დ ი. გაგოშიძე, ე. ქორიძე, ა. გოგიჩაიშვილი. შიდა ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1979-1981 წლების საველე მუშაობის ანგარიში. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები, VIII, თბილისი, 1986, გვ. 56-67.
10. გაგოშიძე, წონელია 1991. ი. გაგოშიძე, მ. წონელია. არამეულნარნერიანი ფირფიტები დედოფლის გორიდან. ამიერკავკასიის ისტორიის პრობლემები, თბილისი, 1991, გვ. 47-78.
11. ნადირაძე 1975 - ჯ. ნადირაძე, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი, 1975.
12. რამიშვილი 1979 - რ. რამიშვილი, ერწოს ველი გვიანარმაზულ ხანაში, თბილისი, 1979.
13. სურგულაძე 1977 - ი. სურგულაძე, ბარბაროზა. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია 2, თბილისი, 1977, გვ. 203.
14. ჭილაშვილი 1964 - ლ. ჭილაშვილი. ნაქალაქარი ურბნისი. თბილისი, 1964.
15. ხახუტაიშვილი 1970 - დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე, თბილისი, 1970.
16. ჯავახიშვილი, ლლონტი 1962 - ალ. ჯავახიშვილი, ლ. ლლონტი. ურბნისი, თბილისი, 1962.
17. Gagoschidze 2000. Neuer archaologischer Befundim Bezirk

- Kareli, Schida Kartli. in: Archaologische Mitteilungen AusIran und Turan. Band 32, Berlin, 2000, pp. 51-58.*
18. *Gagoshidze 1992. The Temples at Dedoplistskaya Gora. East and West, Vol. 42, No. 1, 1992, Rome, pp. 27-48.*
19. *Gagoshidze 2001. A Royal Palace in First Century Iberia. According to the Archaeological Material from Dedoplistskaya Gora, Georgia. In The Royal Palace Institution in the First Millennium BC, Monographs of the Danish Institute at Athens, 2001, Vol. 4, pp. 259-284.*
20. *Gagoshidze 2004. The Royal Palace of the First Century BC – First Century AD at Dedoplistskaya Gora. Journal of Georgian Archaeology. The Journal of the Otari Lordkipanidze Centre for Archaeological Studies, No. 1, 2004, pp. 170-185.*
21. *Iberia and Rome 2008: Iberia and Rome. The Excavations of the Palace at Dedoplistskaya Gora and the Roman Influence in the Caucasian Kingdom of Iberia. Edited by A. Furtsch, I. Gagoshidze, H. Lohr, N. Ludwig. Berlin, 2008.*
22. *Гагошидзе 1979 - Ю.М. Гагошидзе, Самадло, Тбилиси, 1979.*

“ონლაინ არქეოლოგია” მკითხველს ახალ რუბრიკას სთავაზობს - მუზეუმები და არტეფაქტები. რუბრიკა გაგაცნობთ საყოველთაოდ ცნობილ და ნაკლებად ცნობილ მუზეუმების ნაცნობ თუ უცნობ, ახალ აღმოჩენილ თუ დიდი ხნის წინ ნაპოვნ არტეფაქტების ისტორიას, დახასიათებას, მათ ადგილს ქართული კულტურისა და ზოგადად, მსოფლიო კულტურული მემკვიდრეობის სივრცეში.

რუბრიკის პირველ ნაბიჯს — ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული სანაწილე ჯვრის ატრიბუციის საკითხისათვის – გთავაზობთ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მუზეუმ-ნაკრძლებისა და სამუზეუმო კოლექციების მართვის სამსახურის მენეჯერი, ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი ირმა დოლიძე.

ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული სანაწილე ჯვრის ატრიბუციის საკითხისათვის

საქართველოს მუზეუმებში, რომელთა რიცხვი ორასს აღემატება, ქვეყნის კულტურული მემკვიდრეობის უდიდესი და უმნიშვნელოვანესი ნაწილია თავმოყრილი. საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო, რომელიც პასუხისმგებელია ქვეყნის მასშტაბით არსებულ უძრავ კულტურულ მემკვიდრეობაზე 15 მუზეუმ-ნაკრძალს, მუზეუმსა და არქიტექტურულ საიტს აერთიანებს (სტეფანწმინდის ისტორიული მუზეუმი, დიდი მცხეთის არქეოლოგიური სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალი, ვარძიის, უფლისციხის, ქსნის ხეობის, კლდეკარის, ქუთაისის ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალები, პარმენ ზაქარაიას სახელობის ნოქალაქევის არქიტექტურულ-არქეოლოგიური მუზეუმ-ნაკრძალი, ექვთიმე თაყაიშვილის სახელობის გურიის მხარის არქეოლოგიური მუზეუმ-ნაკრძალი, დიდი ლიახვის ხეობის სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალი, სამშვილდისა და უჯარმის არქიტექტურული ანსამბლები, ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ნიკო ფიროსმანაშვილის სახელმწიფო მუზეუმი, გრემის მუზეუმი). არქიტექტურულ და არქეოლოგიურ მემკვიდრეობასთან ერთად (მუზეუმ-ნაკრძალებისა და მუზეუმების სამუზეუმო შენობათა დიდი ნაწილი თავად არის კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლი. აქ ათეულ ათასობით არტეფაქტია დაცული. მრავალფეროვნებით

გამორჩეული ეს კოლექციები ჩვენი ისტორიის ნაწილია და, იმავდროულად, მრავალმხრივ საინტერესო ინფორმაციის მომცველი. ვფიქრობთ, მნიშვნელოვანია მათი სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანა მკვლევარებისა და ფართო საზოგადოებისთვის წარდგენა.

მუზეუმ-ნაკრძალებისა და მუზეუმების გაცნობას სააგენტოს მუზეუმებს შორის ყველაზე ადრეული, თითქმის საუკუნოვანი ისტორიის ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმით დავიწყებთ. აქ 38 ათასზე მეტი ექსპონატია დაცული. 1926 წელს მუზეუმი სატყეო მუზეუმად დაფუძნდა და ერთ წელიწადში დამთვალიერებლებიც მიიღო. 1934 წელს მას დაემატა ეთნოგრაფიული განყოფილება, სახელწოდება შეეცვალა და ბორჯომის მუზეუმი ეწოდა, 1938 წელს კი, იქ მხარის ისტორიის განყოფილებაც გაიხსნა და ბორ-

ჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი დაერქვა. ისტორიულია მუზეუმის შენობაც. ის განთავსებულია რუსეთის საიმპერატორო ოჯახის, რომანოვების, კანცელარიის შენობაში. ფსევდოგოთური სტილის არქიტექტურული ნაგებობა გერმანელმა ინჟინერ-არქიტექტორმა ვლადიმერ შვეიერმა 1890 წელს ააგო. შენობას მინიჭებული აქვს კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლის სტატუსი.

სანაწილე ჯვარი ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმიდან

ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცულია: არქეოლოგიური (ქ.წ. II-I ათასწლეულების ბრინჯაოს დისკოები, ბალთები, მინისა და თიხის ჭურჭელი, საბრძოლო იარაღი, მცირე პლასტიკის ნიმუშები და სხვ.), ფერწერის, გრაფიკის, ქანდაკების, გამოყენებითი ხელოვნებისა (მათ შორის რომანოვების სამეფო დინასტიის კუთვნილი ევროპული და აღმოსავლური წარმოების ჭურჭელი და სხვ.) და ეთნოგრაფიის, ნუმიზმატიკის (კოლხური თეთრის კოლექცია, მონღოლური დრამა, რომაული დინარი, ბიზანტიური, ქართული, თურქული, რუსული მონეტები და სხვ.), ძვირფასი ლითონების კოლექციები, საბუნებისმეტყველო მასალები, წერილობითი ძეგლები, მემორიალური ნივთები, კინო და ფოტომასალები.

ამჯერად ყურადღებას გავამახვილებთ მუზეუმში დაცულ ერთ ექსპონატზე (საინ. №1085), რომელიც პროფ. პ. ვინოგრადოვ-ნიკიტინს 1938 წლის 25 სექტემბერს, ათეულობით სხვა ნივთთან ერთად, გადაუცია მუზეუმისთვის. ძირითად შემოსულობათა წიგნში ექსპონატის ღირებულებად მითითებულია 10 მანეთი. ეს არის ბრინჯაოს სანაწილე ჯვარი, კერძოდ, მისი ერთი ფირფიტა (8X4,8 სმ) ფიგურით ორანტის პოზაში. ჯვარი დაზიანებულია. გატეხილია მისი მარჯვენა ჰორიზონტალური ქიმი. დაზიანებულია გამოსახულებაც, კერძოდ, ცხვირი, მარჯვენა ხელის მტევანი, თვალი. ფიგურა მცირე სიღრმითაა ჩაკვეთილი და თითქმის მთლიანად ავსებს ჯვრის სიბრტყეს. იგი ვერტიკალურად და ჰორიზონტალურად დაშტრიხული გრაფიკული დეკორით შემკულ გრძელ სამოს-

შია წარმოდგენილი. თავს, ასევე, დეკორატიულად გადანწყვეტილი შარავანდედი ამკობს, რომლის ზემოთაც ნაწილობრივ იკითხება ბერძნული წარწერა „... NIA“ ან „... NTA“ (საწყისი ასოები ნაშლილია). გავრცელებული ტრადიციით წარწერა გამოსახული წმინდანის სახელს აღნიშნავს. სამწუხაროდ, დაზიანების გამო ვერ ხერხდება კონკრეტულ წმინდანთან მისი იდენტიფიცირება.

ფიგურა წვეროსანია. პირობითადაა გადმოცემული სახის ნაკვთები – თვალები, პირი. ხელები მხრების სიმაღლეზეა გაშლილი, როგორც ეს ორანტის (მლოცველი) პოზისთვისაა დამახასიათებელი. ჯვრის ზედაპირი ნაწილობრივ მწვანე პატინითაა დაფარული.

სტილისტურ-გამომსახველობითი თვალსაზრისით ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული სანაწილე ჯვარი შუა საუკუნეების ბიზანტიასა და ქრისტიანულ სამყაროში ფართოდ გავრცელებულ ბრინჯაოს სანაწილე ჯვრების ჯგუფს განეკუთვნება.

ჯვარ-რელიქვარიუმი, სანაწილე ჯვარი, ენკოლპიონი — წმინდა ნაწილების შენახვისთვის გამიზნული გულსაკიდი სამკაულია. წმინდა ნაწილებისადმი თაყვანისცემის ტრადიცია ქრისტიანობის დამკვიდრების ადრეული პერიოდიდანვე მომდინარეობს. ასეთი ჯვრების ტიპური ნიმუშები შემკულია სხვადასხვა კომპოზიციითა და გამოსახულებით. ყველაზე გავრცელებული სქემაა - ერთ ფირფიტაზე ღვთისმშობლის, მეორეზე კი ჯვარცმის გამოსახულება, რასაც ხშირად ჯვრისებრ კომპოზიციასაც უწოდებენ. მრავლადაა შემორჩენილი, ასევე, სხვადასხვა წმინდანთა გამოსახულებებით

(წმ. გიორგი, წმ. ირინე, წმ. ნიკოლოზი, წმ. სტეფანე და სხვ.) შემკული სანაწილეებიც. მცირერიცხოვანია ანიკონური (მცენარეული, გეომეტრიული მოტივები) დეკორის ჯვრები. სანაწილეები გვხვდება ერთ მხარეს წმინდანის, მეორეზე კი ჯვრის დეკორატიული გამოსახულებებითაც.

ეს „სირიული“, „სირია-პალესტინური“, „ახლო აღმოსავლური“ ენკოლპიონები და „წმინდა მიწის ჯვრები“ — უკვე ას წელზე მეტია მკვლევარების მიერ ბიზანტიური (ფართო გაგებით) ჯვარ-რელიქვარიუმების ძალიან დიდი და არასისტემატიზებული ჯგუფის

აღმნიშვნელად გამოიყენება“ (Пескова А.А., Строкова Л. В. Христианские древности Византии в «Сирийской коллекции» Б.И.и В.Н. Ханенко. СПб.: Петербургское Востоковедение, 2012).

ხოფურის სანაწილე ჯვარი

სანაწილე გულსაკიდი ჯვრების წარმოების მასიურ ხასიათზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილი ჯვრების სიმრავლის გარდა, მათი მრავალფეროვნებაც მეტყველებს.

განსაკუთრებით იზრდება მათი წარმოება ხატმებრძოლეობის პერიოდის შემდეგ (IX საუკუნის შუა ხანებიდან).

მართალია, ისინი განსხვავდება ტექნიკით, სტილითა და ზოგჯერ მასალითაც, მაგრამ მსგავსია იკონოგრაფიული თვალსაზრისით. როგორც ნ. პოკროვსკი შენიშნავს, აქ არ იყო ფართო ჩანაფიქრისა და ორიგინალური შემოქმედების დრო. მით უმეტეს, რომ ეს საკულტო-სარიტუალო ნივთები

გამიზნული იყო არა მხოლოდ დამკვეთთათვის, არამედ, საზოგადოდ მრავალრიცხოვან მორწმუნეთათვის. ამიტომ ხშირად ჯვრები მზადდებოდა არა იმდენად მხატვრების, რამდენადაც ხელოსნების მიერ — საზოგადოდ მიღებული შაბლონების შესაბამისად (Покровский Н. Евангелие въ памятниках иконографии, преимущественно византийских и русских, 1892 г. стр. 337).

ჯერ კიდევ გასული საუკუნის I ნახევარში გ. ჩუბინაშვილი ყურადღებას ამახვილებდა ენკოლპიონთა შესწავლის აუცილებლობაზე, რამდენადაც საუკუნეების განმავლობაში ისინი მნიშვნელოვანი ტექნიკური ევოლუციის სურათს წარმოაჩენს (გ. ჩუბინაშვილი, „სირიის ბარძიმი უშგულში“, საქართველოს მუზეუმის მოამბე XI-, თბილისი, 1941 წ.). ნ. კონდაკოვის აზრით კი, ეს ნივთები ცალკე უნდა იქნას შესწავლილი, არქე-

ოლოგიურ მასალაში ისინი XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან ჩნდება, რამდენიმე ასეულს აღწევს და აქედან გამომდინარე, სისტემატიზაციას საჭიროებს. ენკოლპიონთა დანიშნულების შესახებ მკვლევარი აღნიშნავს, რომ სანაწილე ჯვრები უმთავრესად გამოიყენებოდა არა გულსაკიდად, არამედ საცეცხლურის თავსართის ჩამოსაკიდებლად, რითიც აიხსნება ასეთი ძეგლების ეკლესიათა ნანგრევებში აღმოჩენის ხშირი ფაქტები. ზემოაღნიშნულის დასტურს მეცნიერი ჯვრების წყვილ „ყურებში“ ხედავს, რომლებიც ზემოდან და ქვემოდან ეკვრის ძირითად კორპუსს. ნ. კონდაკოვის აზრით, ამ ყურებში ეყრებოდა საშუალო ზომის ჯაჭვი, რომელზეც მაგრდებოდა საცეცხლურის სახურავი და იხსნებოდა მოძრაობის შესაბამისად. მკვლევარი აქვე განსაზღვრავს სანაწილე ჯვრების ტიპოლოგიას და მათი გავრცელების პერიოდს – VI-XIV საუკუნეებს. მისი დაკვირვებით, უძველესია ბრტყელი, კვეთის ტექნიკით შესრულებული ჯვრები დათარიღებული IX საუკუნემდე პერიოდით, შემდეგ ჩნდება ინკრუსტირებული და ბოლოს, ყველაზე გვიან – რელიეფურგამოსახულებებიანი ჯვრები. დაახლოებით XI საუკუნიდან კვეთა იცვლება ჩამოსხმული გამოსახულებებით, რომლებიც XII-XIII საუკუნეებში ენკოლპიონთა შემკულობის თითქმის ერთადერთი ხერხია. ამ დროს მოიხაზა მსგავსი ჯვრების აღმოჩენის არეალიც — ხმელთაშუა ზღვის სანაპირო, განსაკუთრებით მისი აღმოსავლეთ ნაწილი (Кондаков Н.П.

Иконография Богоматери, т. I. С-Петербург, 1914 г. стр. 258-260).

ვ.ზალესსკაია ბიზანტიის გამოყენებით ხელოვნებაში სირიის როლის განსაზღვრისას ყურადღებას ამახვილებს ენკოლპიონებზეც. მისი აზრით, ენკოლპიონთა წარმოება ჯერ კიდევ ადრეული შუა საუკუნეებიდან მომდინარეობს. მოგვიანებით კი, მათ ძველი ნიმუშების (ადრეული იკონოგრაფიული ტიპებისა და სტილისტური ხერხების) მიბაძვით, თითქმის XII საუკუნემდე ამზადებდნენ. მკვლევარი გამოყოფს, აგრეთვე, ჯვარ-ენკოლპიონებს გრავირებული გამოსახულებებითა და ვერცხლის ინკრუსტაციით, რომელთაც X-XI საუკუნეებით ათარიღებს და თვლის, რომ ისინი VI-VII საუკუნეთა იმ პროტოტიპების მიხედვითაა შექმნილი, რომელთაც ჩვენამდე არ მოუღწევია (Залесская В.Н. Сирийский художественный металл византийского времени и его историческое значение (вопрос о роли Сирии в прикладном искусстве Византии), Ленинград, 1970г. стр.8-12). მკვლევარი, ასევე, აღნიშნავს, რომ „საზოგადოდ მიღებული თვალსაზრისით, ასეთი ჯვრების წარმოების ცენტრები იყო სირია და პალესტინა, საიდანაც მომლოცველები მათ ავრცელებდნენ მთელს ქრისტიანულ სამყაროში, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ X-XI საუკუნეებში ეს ტერიტორიები არ შედიოდა ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში, იმ მცირე პერიოდის გამოკლებით, როცა რომან II-ის დროს სირიის რიგი ოლქები გაათავისუფლეს არაბებისაგან, გამორ-

ვანის სანაწილე ღვთისმშობლის გამოსახულებით

იცხული არ არის რომ ისინი მზად-
დებოდა კონსტანტინეპოლში, მა-
გრამ აღმოსავლური ტრადიციის
მიმდევრობით“ (Залеская В.Н.
Часть бронзового креста-складня из
Херсонесса, ВВ. Т. XXV.. стр.173-
174).

მნიშვნელოვანია, რომ ამ ლიტ-
ურგიკული ნივთების დამზადება
მხოლოდ გარკვეულ პერიოდებს
არ მოიცავს. ეს პროცესი გრძელ-
დება საუკუნეების განმავლობა-

ში. თავად ჯვრის ფორმის, დეკორატიული მორთულობისა
და იკონოგრაფიული პროგრამების უმნიშვნელო ცვლილებე-
ბით. ამასთან, ხშირად საქმე გვაქვს არქაული იკონოგრაფიის
გამეორებასთან. რაც, თავის მხრივ, ართულებს ენკოლპი-
ონთა დათარიღებას და ხშირად მათ ვრცელ ქრონოლოგიურ
ჩარჩოებში აქცევს. მნიშვნელოვანია, რომ არქეოლოგიური
გათხრების ან შემთხვევითი აღმოჩენებისას სანაწილე ჯვრები
გამოვლენილია როგორც საცხოვრებლებში, ისე სამარხებში,
თუმცა ეს უკანასკნელი უმნიშვნელო რაოდენობისაა და რაიმე
სახის ტენდენციაზე არ უნდა მიუთითებდეს.

დანყებული XIX-XX საუკუნეთა მიჯნიდან, ყოფილი ბიზან-

ტიის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში დამზადებული ჯვრები, მსოფლიოს მსხვილი მუზეუმების მიერ გამოცემული კატალოგების საშუალებით თანდათან ცნობილი და ხელმისაწვდომი ხდება. ასე მაგალითად, ბ. პიტარაკის ბრინჯაოს გულსაკიდი ჯვარ-რელიქვარიუმებისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიაში (2006წ.) წარმოდგენილია შვიდასამდე ნიმუში ანატოლიის, საბერძნეთის, დასავლეთ ევროპის, ამერიკის მუზეუმებიდან და კერძო კოლექციებიდან (Brigitte Pitarakis. *Les croix-reliquaires pectorales byzantines en bronze*. Paris, éd. A. et J. Picard, 2006 (Bibliothèque des Cahiers Archéologiques. XVI). აქ „განხილული ჯვრების 20%-ს არქეოლოგიური კონტექსტი აქვს, რაც აზუსტებს მათ თარიღს. ძირითადად, ისინი XI საუკუნით თარიღდება...“ (Пескова А.А., Строкова Л. В. დასახ. ნაშრ.).

სამწუხაროდ, დაუდგენელია ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული სანაწილე ჯვრის აღმოჩენის გარემოება და, შესაბამისად, არქეოლოგიური კონტექსტი, რაც ძეგლის შესახებ დამატებით ინფორმაციას მოგვანვდიდა. ამიტომ ენკოლპიონის შესწავლის საფუძველი თავად ჯვრის იკონოგრაფიულ-სტილისტური თავისებურებების ანალიზია.

ჩვენამდე მოღწეული სანაწილე ჯვრების იკონოგრაფიაში წამყვანი ადგილი ეთმობა წმინდანთა ორანტის პოზაში გადმოცემას. ასეთი გადაწყვეტა ტიპურია ზოგადად სანაწილე ჯვრების დეკორატიული შემკულობისთვის და განსაკუთრებით გრავირებულგამოსახულებიანი ენკოლპიონებისთვის.

ორანტა გავრცელებულია როგორც ცალკეული წმინდანის გამოსახვისას, ისე ერთ მხარეს ჯვარცმის, მეორეზე კი, ღვთისმშობლის გამოსახულებათა წარმოდენისას. ამის თვალსაჩინო ნიმუშები საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცული ენკოლპიონების მაგალითზეც შეგვიძლია განვიხილოთ. ორანტის გარდა, ისინი საერთო სტილისტურ ნიშნებზე, იკონოგრაფიულ სქემებსა და მათი გავრცელების ქრონოლოგიაზეც დაგვაფიქრებს, რაც ბორჯომის მუზეუმში დაცულ სანაწილესთან მსგავსების გამო უფრო მეტად მნიშვნელოვანია. ესენია: შ. ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში დაცული ხოფურის სანაწილე ჯვარი (საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის საგანძურის ფონდი, №11296. ბრინჯაო, ზომა 7X4 სმ), რომელიც გასული საუკუნის 70-იან წლებში მოიძია და საქართველოს ხელოვნების მუზეუმს უსასყიდლოდ გადასცა გურგენ ქურასბედიანმა (სახელწოდება ჯვრის აღმოჩენის ადგილიდან მომდინარეობს - ლენტეხის რაიონის სოფ. ხოფური) და ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს ისტორიის მუზეუმში დაცული ვანის სანაწილე ჯვარი (საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს ისტორიის მუზეუმი. „ა“ ფონდი, ინვ.№1480. სპილენძი, 10X5 სმ (საკიდების გარეშე 6,8X5 სმ). „მოტანილია ე.ვ. ტერ-ავეტისიანის მიერ ვანის ვილაიეთში მოწყობილი ექსპედიციის შედეგად. აღმოჩენის ადგილი ვანის ვილაიეთი“ (მუზეუმის საინვენტარო წიგნი) დღევანდელი თურქეთის ტერიტორია).

IX-X საუკუნეებით დათარიღებული ეს ჯვრები (ი. დოლიძე, ხოფურისა და ვანის სანაწილე ჯვრები, სტილისტურ-ქრონოლოგიური საკითხები, ხელოვნება, №5-6, 1993 წ. გვ.87-99) დამზადებულია ჩამოსხმის წესით, ჩაკვეთილ-გრავირებული

ვანის სანაწილე ჯვარი

გამოსახულებებით. მათთვის დამახასიათებელია ბერძნულენოვანი წარწერები. ბორჯომის მუზეუმის სანაწილე ჯვრისგან განსხვავებით ხოფურისა და ვანის ჯვრები სრული სახითაა დაცული. ერთ ფირფიტაზე ჯვარცმის, მეორეზე კი ორანტის პოზაში გადმოცემული ღვთისმშობლის გამოსახულებებით. თვალის ფართო ჭრილებითა და წერტილებით აღნიშნული გუგებით, განსხვავებით ბორჯომის სანაწილის ფიგურისგან, სადაც თვალის ფართო ოვალე შედარებით მკვეთრადაა ჩაკვეთილი და გუგის გარეშეა.

ჯვარცმა, რომელიც ერთ-ერთი ყველაზე მეტად გავრცელებული კომპოზიციაა, განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს. ქრისტიანულ იკონოგრაფიაში ჯვარცმის ორ ტიპს ვადევნებთ თვალს. ჯვარცმა ცოცხალი მაცხოვრის წარმოჩენით, როგორც ეს ვანის ენკოლპიონზეა და ჯვარცმა გარდაცვლილი (ან მომაკვდავი) ქრისტეს გამოსახულებით, როგორც ეს ხოფურის ჯვარზეა. „პირველი ჯვარცმის თეოლოგიური, დოგმატური ინტერპრეტაციაა: ქრისტე ტრიუმფატორი, ქრისტე გამარჯვებული, „ქრისტე სიკვდილისა სიკვდილითა დამთრგუნველი“. ჯვარცმის მეორე ტიპი ამ თემის „რეალისტური“ ასახვაა. ქრისტე ჩვეულებრივი ადამიანია, ჩვეულებრივი მომაკვდავია და დოგმატური სურათის ნაცვლად აქ „ადამიანური დრამა“ - ტანჯვა-ვაება და სიკვდილია წარმოდგენილი“ (თ. საყვარელიძე, XII საუკუნის ქართული ჭედური ხელოვნების ისტორიიდან, თბილისი, 1980 წ. გვ.31). ხოფურის ჯვარზე მაცხოვარი გარდაცვლილია - თვალები დახუჭული აქვს. ტანთ უსახელო კოლობიუმი მოსავს. თავს კი ჯვრული შარავანდედი უმშვენებს. ქრისტეს მონოგრამა IC XC სანაწილე ჯვრის ჰორიზონტალურ მკლავზე, მაცხოვრის ხელების ქვემოთაა განაწილებული. ხოფურისგან განსხვავებით, ვანის სანაწილეზე მაცხოვარი ცოცხალია, ღია თვალებით, ნაკანრი წვერით, სახის დაგრძელებული ოვალითა და თვალებისა და ცხვირ-პირის შემაერთებელი ნახატი. მის თავს ჯვრული შარავანდედი

ამკობს. კისერი პატარა და მოკლეა. ტანთ უსახელო, გრძელი კოლობიუმი მოსავს, რომელზეც ქვემოთ დაშვებული ხაზებით მითითებულია კლავი. ტერფები აქაც ფერხთსაყრდენზეა განთავსებული. ქრისტეს მონოგრამა (IC XC) წარმოდგენილია ჰორიზონტალური ღერძის მარცხენა ნაწილზე. მეორე მხარეს — ბერძნული წარწერა NIKΑ (გამარჯვება). სიგრძივი ღერძის ზედა ნაწილი, რომელზეც წარწერებიანი ფიცარი უნდა იყოს მიკრული, სამი სამკუთხედისგან შემდგარი ჯვრის ფორმის მოტივითაა აქცენტირებული, ის ხოფურის ჯვრის ჯვარცმის კომპოზიციის მსგავსად, შებრუნებული სახითაა მოცემული. ამდენად, ენკოლპიონების წინა პირზე ჩვენ ჯვარზე გაკრულ მაცხოვარს ვხედავთ, მეორე მხარეს - ღვთისმშობლის გამოსახულებას პალმის ტოტებით. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ თავად სანაწილე ჯვრის მხატვრული გაფორმების იდეა სიკვდილის დათრგუნვისა და მასზე გამარჯვების სიმბოლური აზრითაა გაჯერებული. ჩვენ მიერ განხილულ ორივე ჯვარზე მაცხოვარი სიკვდილზე გამარჯვებულია. როგორც ჩანს, ამ დროისათვის გარდაცვლილი ქრისტეს მხატვრული სახე, რომელიც ცოცხალი მაცხოვრის გამოსახულების პარალელურად ჩნდება, ჯერ კიდევ არ წარმოაჩენს ტკივილებით სახეშეჭმუხნილსა და ტანგაქზნეჟილ ქრისტეს ფიგურას, ადამიანური სანყისით წინა პლანზე.

ბორჯომის სანაწილე ჯვრისგან განსხვავებით, ვანის ჯვარზე ღვთისმშობლის სახე ნიკაპთან მკვეთრად დაგრძელებულ-დავინროებული ოვალით, ხოფურის ჯვრის გამოსახულებას ენათესავება. ამ უკანასკნელისგან განსხვავებით ვანის ჯვარზე დეკორატიულად და, იმავდროულად, სქემატურადაა ნაჩვენები თმა, რაც მას ბორჯომის ჯვარს ამსგავსებს. ხოფურის ჯვარზე თმა არ ისახება. ღვთისმშობელს მაფორიუმის თავსაბურავი ხურავს, რომელიც, იმავდროულად, შარავანდის ფუნქციასაც ასრულებს. დეკორატიულად ნიშნითაა შემკული ბორჯომის ჯვრის გამოსახულებაც, რომელიც სავარაუდოდ მამაკაცს უნდა ასახავდეს, ამაზე მიუთითებს წვერიც.

ხოფურისა და ვანის სანაწილე ჯვრების გამოსახულებათა თავზე ჯვრებია მოცემული, რაც მათ წმინდანობას აღნიშნავს. ვანის ჯვრის შემთხვევაში ბერძნული წარწერით – ΙΥΗΤΡΧΡ. თ. ყაუხჩიშვილი წიგნში „ბერძნული წარწერები საქართველოში“ (თბილისი, 1951 წ.გვ. 271-272) საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ „საქართველოს მუზეუმის ისტორიის განყოფილებაში არის სპილენძის ჯვარი ვანიდან, ზედ ორივე მხარეს ამოკანრულია ადამიანები შარავნდით. ერთ მხარეს თითქოს არის ჯვარცმა. მის ხელეპქვეშ წერია ... იესუ ქრისტე, ძლევა. მეორე მხარეს ადამიანის თავზე წერია: Ι...ΤΡΧΡ. ნივთი XVI-XVII საუკუნეებზე ადრინდელი არ უნდა იყოს.“ ამჟამად წარწერის ყველა ასო იკითხება. ვფიქრობთ იგი სანაწილე ჯვრის დამზადების

თანადროული უნდა იყოს. წარწერის ადგილი საერთო კომპოზიციაში თავიდანვე ჩანს განსაზღვრული. შესაბამისად, მისი გვიანი შუა საუკუნეებით დათარიღება უმართებულოდ გვეჩვენება. მით უფრო თუ გავითვალისწინებთ, რომ სანაწილე ჯვრები ამ დროისათვის უკვე აღარ გვხვდება. ფიგურებს ორივე ჯვარზე გრძელი სტოლა მოსავს, წელამდე გადმოფენილი მაფორიუმის კალთებით. ისე როგორც ეს ბორჯომის მუზეუმის სანაწილეზეა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჯვარ-რელიქვარიუმების გამოსახულებათა მნიშვნელოვანი შინაარსობრივი და იკონოგრაფიული თავისებურება ორანტის გამოსახულებაა. როგორც მორწმუნეთა სულის გამოხატულება იგი უძველესი დროიდანაა ცნობილი. ჯერ კიდევ ქრისტიანობის გავრცელების პირველ ხანებში მიცვალებულთა სულს ორანტის სახით გამოსახვდნენ. ასეა კატაკომბების მხატვრობაში,

სანაწილე ჯვარი სოფ. ძეგრიდან

მაგალითად, რომის პრისცილას კატაკომბის ველატოს კუბიკულის მოხატულობაში. გასათვალისწინებელია, ასევე, რომ გავრცელებული ვარაუდით, ორანტა, როგორც ეს ძველქრისტიანულ პერიოდში იყო, იერუსალიმის ტაძრის მსახური წმინდა ქალწულის ან ღვთისმშობლის, როგორც პირველი დიაკონი ქალის სახეს წარმოაჩენს (Кондаков Н.П. Иконография Богоматери, т. II. Петроград, 1915 г. стр. 69).

საქართველოში მრავლად შემოდიოდა ისეთი ლიტურგიკული და საკულტო ნივთები, როგორებიცაა სირია-პალესტინური ბრინჯაოს საცეცხლურები და ბიზანტიური გულსაკიდი ჯვრები — ენკოლპიონები. მათი „საქართველოში გავრცელება, უფრო ზუსტად კი აღმოსავლურ-ქრისტიანულ ცენტრებში შექმნილი ლიტურგიკული ნივთების არსებობა სავსებით კანონზომიერად ჩანს, თუ გავითვალისწინებთ ქართული ქრისტიანობის აღმოსავლურ წარმომავლობას“ (კ. მაჩაბელი, ბრინჯაოს საცეცხლურები საქართველოში, ხელოვნება, 6, 1991 წ. გვ.43).

სანაწილე ჯვრებზე კვეთით შესრულებულ პირობით გამოსახულებებში წამყვანია პრიმიტიული, სქემატური ნახატი. გამომსახველობითი ენის მკაფიოდ გამოვლენილი სიბრტყობრივ-გრაფიკული მანერითა და დეკორატიულობისადმი მისწრაფებით, რაზეც თვალნათლივ მეტყველებს ფიგურათა სამოსისა და ნიშნის დამუშავების პრინციპი ფორმების გამოკვეთილი გეომეტრიზაციითა და დანაწევრებით.

აღსანიშნავი და სახასიათოა, ასევე, ის უზუსტობანი, რომლებიც გამოსახულებათა ამოკვეთა-დამუშავებაში იჩენს თავს. აცდენილი, კონტურს გადასული, ზოგ ადგილას გაორმაგებული ხაზებით, ხელებზე არაზუსტი რაოდენობის თითებითა და ზოგადი მინიშნებებით.

სანაწილე ჯვრების გამომსახველობითი, მხატვრული ენა უკიდურესად გამარტივებული და სქემატურია, გადმოცემის ხაზობრივ-გრაფიკული მანერით, რაც ბუნებრივად და ლოგიკურად აღიქმება ხატმებრძოლეობის (VIII ს. და IX ს. I ნახ.) დასრულების შემდეგ. იმდენად დიდია სიმბოლიზმის მნიშვნელობა საზოგადოდ ამ პერიოდის ხელოვნებაში, რომ გამოსახულება გარკვეული ნიშან-სიმბოლო ხდება.

სახვითი ენის პარალელურად მნიშვნელოვანია, თავად ჯვრის ფორმაც. ჩვენ მიერ განხილული სანაწილეები მკლავებგაფართოებული ჯვრებია (ბორჯომის მუზეუმის სანაწილე ჯვარს თანაბარი სიგანის ქიმები აქვს). ქრონოლოგიურად ისინი XI საუკუნემდე გვხვდება. შემდეგი პერიოდიდან ვრცელდება უფრო რთული ფორმის — ქიმებმომრგვალებული ან სამნაწილედ დაბოლოების ჯვრები. იცვლება მათი შემკობის ხერხიც. ჭარბობს ჩამოსხმის წესით შესრულებული ჯვრები (Залесская В.Н. Часть бронзового креста складня из Херсонеса, ВВ. 1964 г. стр.173).

მრავლადაა მსგავსი ფორმის ჯვრები აღმოჩენილი ჩრდილოეთ კავკასიისა და რუსეთის ტერიტორიებზე. ისინი ფართოდ

ყოფილა აქ გავრცელებული XI-XIII საუკუნეებში. ს.ჯანაშიას სახელობის საქართველოს ისტორიის სახელმწიფო მუზეუმში დაცულია რუსული წარმომავლობის ჯვარცმის გამოსახულებიანი ენკოლპიონის ერთი ნაწილი („ა“ ფონდი, „16“ მდ. მალკის ნაპირებიდან. ზომებია 7,3 X 5,3 სმ). მისი ოთხივე ქიმი მომრგვალებულია და შემკულია მედალიონში ჩასმულ წმინდანთა ბიუსტური გამოსახულებებით, რაც საზოგადოდ დამახასიათებელია ამ პერიოდის რუსული წარმოების ჯვრებისათვის.

ჩამოსხმის წესითაა, ასევე, შესრულებული ამავე მუზეუმში დაცული ენკოლპიონი (საინვენტარო №22. ბრინჯაო, 6X4,5 სმ ენკოლპიონი, ნაპოვნია ყოფილი ქუთაისის მაზრაში, სოფ. ძეგრში, მდ. ძირულასთან ტარიელის ხეობაში. შემოწირა მეთოდე ქათამაძემ ჩხარიდან, 1891 წელს). ერთ მხარეს ჯვარცმული მაცხოვრისა და ავაზაკების, მეორეზე — ნიკოპეას ტიპის ღვთისმშობლისა და მთავარანგელოზთა გამოსახულებებით. ამ უკანასკნელისგან განსხვავებით, ბორჯომის, ვანისა და ხოფურის ჯვრები ერთი სტილისტური მიმართულების — ბრტყელ, გრავირებულგამოსახულებიანი ჯვარ-რელიქვარიუმების — ჯგუფს განეკუთვნება და ქრონოლოგიურადაც უფრო არქაულია.მათი საერთო ნიშნებია: ფიგურათა მკაცრი ფრონტალობა, პირობითად გააზრებული გარემოს წარმოჩენით, გამოკვეთილი სიბრტყობრივ-გრაფიკული მანერა, რომელიც თავს იჩენს არა მარტო სამოსის, არამედ საზოგადოდ ფიგურა-

თა გადანყვეტაში. ასევე, ნიშანდობლივია ამ ტიპის ძეგლები-სთვის მეტყველი, გამომსახველი სახეები, რაც ჟესტებისა და პროპორციების ან სხეულის რომელიმე ნაწილის მკაფიო უტრირებით მიიღწევა. ეს სტილისტური ნიშნები მჭიდროდ აკავშირებს ერთმანეთთან არა მარტო ბორჯომის მუზეუმის, ვანისა და ხოფურის სანაწილე ჯვრებს, არამედ ქრისტიანული აღმოსავლეთიდან მომდინარე ამავე ჯგუფის ძეგლებს. ასე მაგალითად, ნათელია, რომ ერთი პროტოტიპის მიხედვით არის შექმნილი ხოფურისა და ვანის სანაწილე ჯვრები. მსგავსი კომპოზიციურ-დეკორატიული გადანყვეტის მაგალითი რამდენადმე გართულებული იკონოგრაფიული სქემით (ღვთისმშობლის გამოსახულებასთან დამატებული მთავარანგელოზთა ფიგურები) წარმოდგენილია გეორგიოს ცოლოზიდის კატალოგში „კოლექციონერის თვალთ დანახული ბიზანტია“ (საბერძნეთის კულტურის სამინისტრო, ათენი, 2001 წ. ბერძნულ ენაზე) №32 სანაწილე ჯვარზე (სპილენძი, 8,5 X 4,7 სმ). თუმცა აღსანიშნავია ამ უკანასკნელის დამუშავების უკიდურესად სქემატური ხასიათი. აქ წარმოდგენილი სპილენძის ჩამოსხმული სანაწილე ჯვრები ჯვარცმის, ორანტის პოზაში გადმოცემული ღვთისმშობლისა და სხვადასხვა წმინდანის (წმ. ნიკოლოზი, წმ. გიორგი) გრავირებული გამოსახულებებით XI-XII საუკუნეებითაა დათარიღებული, რაც ადასტურებს ჯვარ-რელიქვარიუმების იკონოგრაფიული სქემებისა და დეკორა-

ტიული შემკობისთვის მზა ნიმუშების ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში გამოყენების ფაქტს.

საინტერესოა, რომ იკონოგრაფიულ სქემათა მსგავსების პარალელურად გვხვდება იდენტური ნიმუშებიც. ასეთია, ხოფურის სანაწილე ჯვრის ზუსტი ანალოგი დაცული ბიზანტიური კულტურის მუზეუმში (საბერძნეთი, თესალონიკი). IX საუკუნით დათარიღებული ამ ნიმუშის მიხედვითაა შესრულებული სანაწილე ჯვრის რეპლიკა უკვე XX საუკუნის II ნახევარში (http://www.greekjewelryshop.com/byzantine_crosses.html), რაც თავისთავად საინტერესო ფაქტია. გვხვდება, ასევე, ვანის ჯვარ-რელიქვარიუმის იკონოგრაფიული სქემის სანაწილეებიც დათარიღებული VIII-XI საუკუნეებით (http://www.ancienttouch.com/crosses_and_enkolpia.htm <http://www.ancientcoinage.org/judea-capta--jewish-war-coin-types.html>). IX-XII საუკუნეებს ეკუთვნის თესალონიკის ბიზანტიური კულტურის მუზეუმში ექსპონირებული ათეულობით გრავირებული თუ ჩამოსხმის წესით დამზადებული ჯვარ-რელიქვარიუმი ტიპური იკონოგრაფიული კომპოზიციებითა და შესრულების ტექნიკით.

ბრინჯაოს საცეცხლურებისა და ტყვიის ამბულების მსგავსად, გულსაკიდი ჯვრებიც წმინდა ადგილებში ჩასული მთელი საქრისტიანოს მომლოცველთათვის სამახსოვრო ნივთებად ითვლებოდა და ფართოდ ვრცელდებოდა მთელ მსოფლიოში. სხვადასხვა ქვეყანაში ჩატანილი ეს წმინდა საგნები იქცეოდა იმ სასურველ ნიმუშებად, რომელთაც საუკუნეთა განმავლობაში

ბაძავდნენ ქრისტიანული სამყაროს სხვადასხვა კუთხეში (კ.მაჩაბელი, ბრინჯაოს საცეცხლურები საქართველოში, ხელოვნება, №6, 1991 წ. გვ. 43).

რა თქმა უნდა, დღეს ძნელია მსჯელობა ადგილობრივადაა დამზადებული სანაწილე ჯვრების ჩვენ მიერ განხილული ნიმუშები უკვე შემუშავებული მზა იკონგრაფიული სქემების საფუძველზე თუ შემოტანილი, ვი-

სანაწილე ჯვარი, ცოლოზიდის კატალოგი, N34

ნაიდან სირიული იკონოგრაფიული და სტილისტური ნიშნები თავს იჩენს როგორც ბიზანტიის დედაქალაქიდან მომდინარე, ისე ამიერკავკასიაში, ყირიმსა და ეგვიპტეში გამოვლენილ ძეგლებზეც (Залеская В.Н. Сирийский художественный металл византийского времени и его историческое значение (вопрос о роли Сирии в прикладном искусстве Византии), Ленинград, 1970 г. стр.18), რაც ვფიქრობთ თვალსაჩინოდ გამოიხატა ჩვენ მიერ განხილული ნიმუშების მაგალითზეც. მართალია, სანაწილე ჯვრების ფორმასა და დეკორში ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მყარად შენარჩუნებული არქაული იკონოგრაფიული სქემები და გამოსახვის ხერხები, ხშირად არ იძლევა მათი ზუსტად დათარიღების შესაძლებლობას, მაგრამ მხატვრული ამოცანისადმი მიდგომის, დამუშავების, იკონოგრაფიული ტიპებისა და სტილისტური თავისებურებების გათვალისწინებით, ბორჯომის მუზეუმის სანაწილე ჯვარი IX-XI საუკუნეების ტიპური ნიმუში და საერთო სულისკვეთებითაც ამ ეპოქის მხატვრული გემოვნების თანაზიარია.

ხერთვისის ციხე

მერაბ ბოჭორიძე

ხერთვისის ციხე-დარბაზი ერთ-ერთი კარგად შემონახული საფორტიფიკაციო ნაგებობაა საქართველოში, მდებარეობს ასპინძის მუნიციპალიტეტში, ქვემო ჯავახეთში, ისტორიულად ორი მტკვრის - მდინარე მტკვრისა და ჯავახეთის მტკვრის შესართავთან. ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვებით: “სად ერთ-ვის მტკუარს ჯავახეთის მტკუარი, ამ ორ მდინარეს შორის არს ხერთვისი, მტკურის აღმოსავლეთ კიდეზე და ჯავახეთის მტკურის სამხრით. და შენი არს აქა ციხე ფრიად მაგარი”. მისი სახელწოდებაც ადგილმდებარეობას უკავშირდება. ხერთვისი ხანმეტობის პერიოდის სიტყვაა და ძველქართულად შესართავს ნიშნავს.

ხერთვისში უძველესი პერიოდის ნაშთებია, რაც იმის მიმანიშნებელია, რომ ის დასახლებული იყო მანამ, სანამ აქ ციხე აშენდებოდა, ანუ ჯერ კიდევ ძველი, ადრეული ხანიდან. ხერთვისის აგების თარიღის შესახებ საისტორიო წყაროებში ცნობები არ მოიპოვება. გადმოცემით ცნობილია, რომ ხერთვისის ციხე-დარბაზის ეკლესიას დათარიღებული (985 წ.) ნარწერა ჰქონდა. ციხე-დარბაზი X საუკუნეში უნდა იყოს აგებული. მომდევნო პერიოდში ნაგებობა არაერთხელ განაახლეს. საუკუნეთა განმავლობაში იცვლებოდნენ მისი მფლობელებიც.

თავდაპირველად ხერთვისი სამეფო ციხე იყო. XIV საუკუნეში მის მფლობელად გვევლინება მეფის მოლარეთუხუცესი ზა-

ქარია ქამქამიშვილი, რომელსაც 1354-1356 წლებში აქ აუგია კოშკი და გალავანი. ამის მაუწყებელია ციხის შესასვლელის კარზე, ამჟამად უკვე დაკარგული წარწერა, მაგრამ წარწერის ტექსტი ცნობილია: “სახელითა ღვთისათა, ოხითა და შეწევნითა წმიდისა მშობლისა ღვთისათა, მინდობითა წმიდისა იოანე მახარობლისათა, ვინცე მეფეთ-მეფისა მოლარეთუხუცესმა ზაქარია, ძემან ქამქამიშვილისმან, ოფელმან კოშკი და გალავანი ესე ქრონიკონსა მზ გავათავეთ მდ. გულხინე, ამინ”.

გვიან შუა საუკუნეებში ხერთვისის მეპატრონეებად ამატაკისშვილები გვევლინებიან. 1578 წელს ხერთვისს ოსმალები დაეპატრონნენ, რომლებმაც იგი ლივისა და სანჯაყის ცენტრად აქციეს.

1624 წელს გიორგი სააკაძემ, ხოლო 1771 წელს მეფე ერეკლემ აიღო ხერთვისის ციხე, მაგრამ მისი შენარჩუნება ვერც ერთმა შეძლო. ისტორიკოს ომან ხერხეულიძის გადმოცემით: ერეკლემ “ხერთვისის ციხიდან მცველნი გამოიყვანა. იქიდან ჯარმა ტყვე და საქონელი მრავალი გამოატანეს. ხერთვისი ქალაქი იყო. იქ სულ მდიდარი ხალხი ესახლნენ”.

ხერთვისი ოსმალებისაგან გათავისუფლდა 1829 წელს, როდესაც ადრიანოპოლის ხელშეკრულების მიხედვით თურქებმა ხერთვისის ციხე რუსეთს გადასცეს.

ხერთვისის ციხე შედგება ციტადელისა და გალავნისაგან. ციტადელი კლდის ვიწრო თხემს მიუყვება. ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან იგი მიუწვდომელია. ბურჯებიანი ზღუდით შემოსაზღვრული ციტადელის შიდა ტერიტორია რამდენიმე მონაკვეთადაა დაყოფილი. აქ არის მცირე დარბაზული ტიპის

ეკლესია და სხვანაგებობათა ნაშთები. სამხრეთიდან და ნაწილობრივ აღმოსავლეთიდან მას აკრავს გალავანი; ციხის ჩრდილო-დასავლეთით წყალზე ჩასასვლელი გვირაბია. ხერთვისთან ახლოსაა ტე-

რასები, განთქმული ხილის ბაღებით.

ხერთვისის ციხის დასავლეთის კოშკი მრგვალნახნაგოვანია, მე-10 საუკუნისა, აღმოსავლეთის კი - ხუთნახნაგა, ის ციტადელში ყველაზე ამაღლებულ ადგილზე დგას და გამორჩეულად მაღალია, გარდა ამისა, არსებობს გვიანდელი სამხრეთის კოშკიც.

დასავლეთ და აღმოსავლეთ კოშკებთან დაკავშირებით, ზეპირსიტყვიერებაში შემორჩენილია ლეგენდა ოსტატისა და მისი შეგირდის შესახებ. ლეგენდის სიზუსტე სადავოა, რადგან მეორე კოშკი გაცილებით გვიანდელი პერიოდისაა პირველზე, მაგრამ ხალხში ამბობენ, რომ აღმოსავლეთის კოშკი დასავლეთის კოშკის აღმშენებლის შეგირდს აუგია. ეს ხუთნახნაგა

კოშკი სწორედ იმით არის უნიკალური, რომ საქართველოში ანალოგი თითქმის არ ეძებნება. მის მეხუთე წახნაგში ასასვლელი კიბეა განთავსებული.

ხერთვისი ტიპური ციხე-ქალაქია. ციტადელში გამაგრებული გახლდნენ ფეოდალები, ანუ მაღალი იერარქები, ქვედა ციხეში კი დაბანაკებულნი იყვნენ მეომრები, გარნიზონი და ა.შ.

ომიანობის დროს პირველ დარტყმას ქვედა ციხე იგერიებდა, შესაბამისად, ციტადელში შესვლა მტრისთვის საკმაოდ რთული ხდებოდა. ორივე - ზედა და ქვედა ციხეებს მტკვრისკენ ჩამავალი საიდუმლო გვირაბები აქვს. გვირაბების საშუალებით

შესაძლებელი იყო საიდუმლოდ გასვლა ციხეებიდან, გარდა ამისა, იქ მყოფთა წყლით მომარაგება. ამ ჩაკეტილი გვირაბების კონსტრუქცია საკმაოდ საინტერესოა და რთული არქიტექტურით გამოირჩევა. დასავლეთის ვერტიკალური გვირაბი შესანიშნავად მორგებულია კლდეს და ქვემოთ, იმ მრგვალზურგიანი კოშკებისკენ მიემართება, რომელშიც მოწყობილი იყო ჭა.

შედარებით ჰორიზონტალურად დაგეგმარებულია უფრო აღმოსავლეთით მდებარე ზედა ციხის გვირაბი. ის, სავარაუდოდ, ზედა ციხეს ამარაგებდა წყლით.

წარსულში ნებისმიერი საფორტიფიკაციო ნაგებობა მუდმივად მოითხოვდა აღდგენა-განახლებას. სხვაგვარად მისი შენარჩუნებაშეუძლებელი იყო. ხერთვისსაც ეტყობა სხვადასხვა პერიოდის სააღმშენებლო ფენები. რომ არაფერი ვიცოდეთ მისი ისტორიის შესახებ, მხოლოდ არქიტექტურის მიხედვით შეიძლება გარკვეული დასკვნების გამოტანა.

საბრძოლო ხერხებისა და იარაღის განვითარებაც მოითხოვდა ცვლილებების შეტანას ადრე აგებულ საფორტიფიკაციო ნაგებობაში. როგორც ცნობილია, XV საუკუნემდე ცეცხლსასროლი იარაღი საქართველოში არ არსებობდა. შესაბამისად, ამ დრომდე არც ამბრაზურები გვხვდება. ასეა ხერთვისშიც. მისი ადრეული ფენები სათოფურებსა და საზარბაზნებს არ შეიცავს.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ხერთვისი არა მარტო სიმაგრე, არამედ ფეოდალის რეზიდენციაც იყო. აქედან გამომდინარე, ცხოვრების წესის ცვლა და საცხოვრებლის განვითარებაც მოქმედებდა ნაგებობაზე. ამ მხრივ ხერთვისის ციხე-დარბაზზე ყველა მფლობელმა შეიტანა გარკვეული ცვლილებები. დამკვეთები მაღალი წრის საერო პირები და აქ ხანგრძლივად ჩასახლებული დამპყრობლები იყვნენ.

სტრატეგიულად მეტად მნიშვნელოვანი მდებარეობის გამო ხერთვისის ციხე-დარბაზს მთელ ფეოდალური ხანის განმავლობაში არ დაუკარგავს ფუნქცია. შესაბამისად, მის აღდგენა-განახლებებსაც დიდი ხნის ისტორია აქვს.

მშვიდობიანი პერიოდის დადგომის შემდეგ ხერთვისმა ფუნქცია დაკარგა და მხოლოდ 1980-1988 წწ. ჩატარებული სარესტავრაციო სამუშაოების დროს (პროექტის ავტორი მერაბ ბოჭორიძე) გამოცოცხლდა ციხე-დარბაზი და მისი შემოგარენი. სწორედ ამ პერიოდშია აღდგენილი კედლების დიდი ნაწილი. 2014 წლიდან საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო ხერთვისის ციხის განახლებას - დასავლეთ კოშკის, სასახლისა და სხვა ავარიული ნაწილების რეაბილიტაციას გეგმავს.

ხერთვისი მუდამ მოიაზრებოდა საინტერესო ტურისტულ ობიექტად. ვარძიისკენ მიმავალი საზოგადოება გულგრილი არასდროს დაუტოვებია ხერთვისის ციხის მშვენიერებას. მას უზარმაზარი პოტენციალი აქვს და დამსახურებულად შეიძლება დაიკავოს ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი ტურიზმის განვითარების სეგმენტში.

ფოტოები გადაღებულია მერაბ ბოჭორიძის მიერ.

ხევსურეთი

გორშელმა ხევი

კახა ხიმშიაშვილი

ვინ აღარ ყოფილა ხევსურეთში... უმრავლესობა პირიქითა ხევსურეთს მიდის და არც თუ უსაფუძვლოდ, რადგან სწორედ იქ ელის მნახველს ხევსურეთის ძირითადი ღირსშესანიშნაობანი - შატილი, მუცო, არდოტი. თუმცა, ამ ბოლო დროს პირაქეთა ხევსურეთში, აბდელაურის ტბებზე ამსვლელთა რაოდენობამაც იმატა, გასაგები მიზეზის გამო - ჭაუხების ძირს მიბჯენილი სამი პატარა, სამივე სხვადასხვა ფერის - მწვანე, ლურჯი და თეთრი ტბა, მართლაც საუცხოო სანახავია.

ხევსურეთში ნაკლებად პოპულარული ადგილებიც არსებობს, თუმცა ისინიც საოცარია... საოცარი - სილამაზით, საოცარი - ის-

ბაცალიგო

გორშეგმის ხევი

ტორიით, საოცარი - ანდრეზებით.¹ სწორედ ასეთი საოცარი ადგილია გორშელმა, ხევსურეთის არაგვის სათავე, ნაწილი ბუდე ხევსურეთისა. ამ ხეობაში სამანქანო გზა გუდანიდან შედის. გორშელმა რამდენიმე სოფელს აერთიანებს - წინხადუსა და უკანხადუს, ატაბეს, ჩხუბას, ზეისტეჩოს, ბაცალიგოს. სოფლები დაცარიელებულია, ზაფხულში თითო-ოროლა ოჯახი თუ სტუმრობს, ზამთარში კი (როგორც მითხრეს), მხოლოდ ერთი კაციღა რჩება.

გუდანიდან სულ რამდენიმე კილომეტრში, ჯერ სოფელ ჩხუბას გაივლით, შემდეგ მიაღგებით ბაცალიგოს, სწორედ იმ ბაცალიგოს, სადაც თინიბეკა ცხოვრობდა, რომლის კოშკის საძირკველი ახლაც

შეიძლება იხილოთ და რომელიც ასე ბრწყინვალედ შემოგვინახა
ფოლკლორმა:

“ზენ ბაცალიგოს თოვლსა თოვს,
ქვენ ბაცალიგოს შრებისა,
თინიბეჟაურთ ციხესა
კუთხე მარჯვენა სკდებისა.
ზედა ზის შავი ყორანი,
ლიბოში გველი ძვრებისა,
შიგა წევს თინიბეჟაი,
გულსუნადინოდ კვდებისა,
გვერდს უზის ცოლი ლამაზი,
სანთელივითა დნებისა.“

აბუდელაური თეთრი ტბა

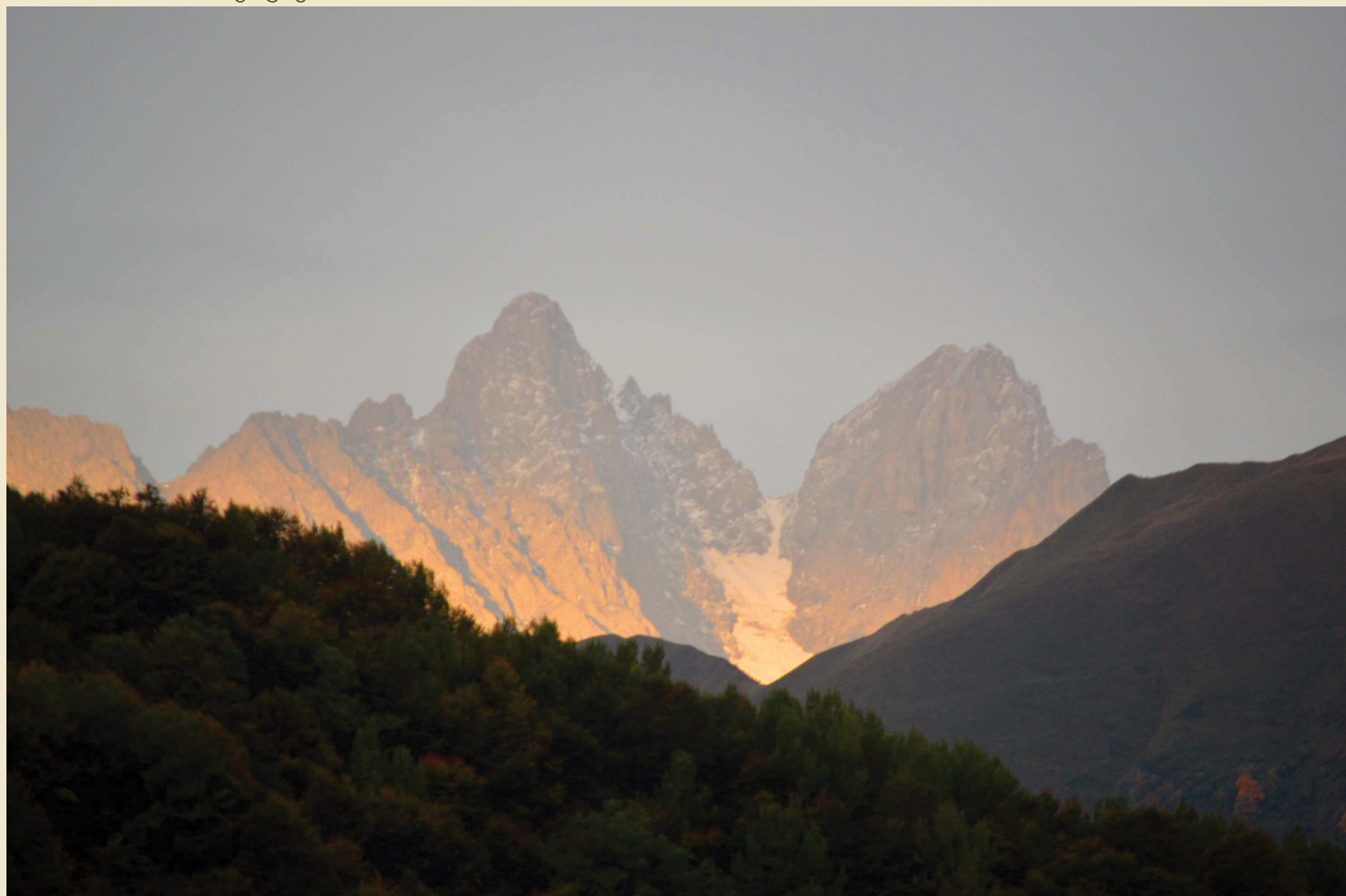

შემდეგ შემოგხვდებათ სოფელი ატაბე, გზად კი დაინახავთ მოპირდაპირე ფერდზე გადაფენილ წინხადუს. გორშელმას ხეობიდან, შესაძლებელია გადასვლა არხოტის თემში, ტანიეს ტბასთან, ხოლო ანატორის ღელეს გავლით, გუროთი პირიქითაში, გიორგი წმინდასთან, ასევე სოფელ როშკაში.

გორშელმას ხეობას მედიდურად დაჰყურებს ცროლის მთა. ეს ის მთაა, რომელიც ქართლის ცხოვრების მიხედვით, ალექსანდრე მაკედონელმა მის მიერ ქართლის მმართველად დადგენილ აზოს ქართლის სამეფოს ჩრდილოეთის საზღვრად დაუდო.

ცროლის მთა ერთ-ერთი ყველაზე მისტიკური ადგილია ხევსურეთში. ხევსურებს სჯერათ, რომ სწორედ ცროლის მთა იყო

აისი - ჭაუხები

მუცო

დედამიწის შუა სამანი (ანუ ნიშნის ქვა). ცროლის მთაზე გახლდათ სანების (სამების) მთავარი სალოცავი, რომელსაც მისი ყმანი მოიხსენიებენ, როგორც "მფრინაო ანგელოზი, ბატონო სანებაჟ ცროლისწვერისაო". ანდრეზების მიხედვით, ცროლის სანების ყმებმა იცოდნენ, რომ სანებაჟ ცროლის მთის წვერზე იყო და, მიუხედავად ამისა, ხევსრუნი მხოლოდ გარკვეულ ადგილამდე ადიოდნენ ცროლის მთაზე და იქ სწირავდნენ შეთქმულ საკლავს. უპირატესობა საკლავით ასულთა შორის ენიჭებოდათ წულ-მახვენურთ, ანუ მათ, ვინც ვაჟიშვილის შეძენას სთხოვდა სანებაჟს. საკლავის შეწირვის წინ ხუცესი გაიკითხავდა, ვინ იყო წულ-მახვენური და პირველ რიგში მათ საკლავს სწირავდა, მხ-

მუცო

ოლოდ შემდეგ - დანარჩენებისას.

მიჯნა, რომლის იქითაც ხევსურები აღარ შედიოდნენ, დაახლოებით იმ ადგილიდან იწყება, სადაც ბალახი მთავრდება, რომლის ზემოთაც ნაშალია, თითქმის ქვიშად ქცეული სიპი. ასეთ ტაბუირებულ ადგილს, სადაც ადამიანის შესვლა არ შეიძლებოდა, ხევსურები მკვრივს უწოდებენ. ცროლის მთის წვერიც მკვრივია. მასში შემთხვევით მოხვედრილი მონადირე თავს მოვალედ თვლიდა, ყოველ წელს საკლავი შეეწირა და პატიება ეთხოვა ცროლის სანებისთვის იმისთვის, რომ მკვრივში ავიდა.

ანდრეზის მიხედვით, მთის წვერზე, სწორედ მკვრივში იყო დარბაზი(დარბასი)დასაქვაბე.ანდრეზი იმასაც მოგვითხრობს,

რომ ამ უტყეო ადგილას საკლავი ქვაბში უცეცხლოდ იხარშებოდა და ზამთარში ასულ ხალხს იქ არ სციოდა.

2013 წელს ანდრეზში ნახსენები დარბაზის ნაშთების სანახავად მცირე ექსპედიცია მოეწყო. ცხადია, ექსპედიციის წევრები ცროლის მთის წვერამდე უნდა ავსულიყავით. ცროლის მთაზე ასვლის ნება ხუცესმა დაგვრთო და ავუყევით აღმართს. აღმართი საკმაოდ კარგად გატკეპნილი ბილიკით იწყება, დაახლოებით მთის შუაწელზე ნიშია გამართული. მივუახლოვდით მიჯნას, რომლის იქითაც მკვრივი იწყება და, ბუნებრივია, ბილიკიც დაიკარგა. მივალწიეთ თხემს, სადაც წესით უნდა ყოფილიყო ანდრეზებში ნახსენები ნაგებობათა ნაშთები, თუმცა, სამწუხაროდ, არაფერი აღმოჩნდა.

აი, ხედები კი მართლაც გასაოცარი გახლავთ. სადღაც შორს ვხედავდით ჟინვალის წყალსაცავს, სხვა მხარეს - ჭაუხებს. განსაკუთრებულ ხიბლს იქაურობას მატებდა შეგრძნებაც იმისა, რომ ისეთ ადგილას ვიყავით, სადაც ადამიანს დიდი ხანია ფეხი არ დაუდგამს... გორშელმაში მასპინძელიც განსაკუთრებული დაგვხვდა - ატაბელი ხუცესი პეტრე გოგოჭური.

ვინც ცროლის მთაზე ასვლას გადაწყვეტს, პატივი უნდა სცეს ხევსურთა რწმენასა და ტრადიციებს და მკვირვში არ უნდა ავიდეს, ან კი ასვლის ნებართვა ითხოვოს ხუცესისაგან.

¹ანდრეზი - ხევსურულ ზეპირსიტყვიერებაში სამაგალითოდ შემონახული ამბავი ლაშქრობა-მესისხლეობის, გამირობისა და ლაჩრობის, თემის ან ბჭეების გადაწყვეტილებისა და სხვა შემთხვევათა შესახებ, ერთგვარი მორალურ-იურიდიული შეგონება. თაობიდან თაობას გადაეცემოდა ზეპირი მოთხრობის ან ლექ-

სის სახით. ხშირად მას პრეცედენტის ძალა ჰქონდა; მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ჩვეულებითი სამართლის შექმნაში და მისი ერთ-ერთი ძირითადი წყარო იყო. ბჭეების გადაწყვეტილების განსამტკიცებლად და ანდრეზის დასამახსოვრებლად მესისხლეთა შემრიგებლებისაგან სპეციალურ პირებს ნიშნავდნენ, რომელთაც “ანდრეზის შესანახი” გასამრჯელო ეძლეოდათ (ვიკიპედია).

შატილი

ფოტოები გადაღებულია კახა ხიმშიაშვილის მიერ.

ბაგრატის არქეოლოგია

ომარ ლანჩავა, როლანდ ისაკაძე, შალვა ბუაძე

ბაგრატის ტაძრის მეცნიერულ კვლევას საფუძველი დიუბუა დე მონპერემ (XIX ს-ის 30-იანი წლები) ჩაუყარა.

ქუთაისის სიძველეების არქეოლოგიური შესწავლის საკითხი, ჯერ კიდევ კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარული საზოგადოების გახსნისას, ა. ბერჟემ წამოჭრა. 1880 წლის 18 ნოემბერს რუსეთის V არქეოლოგიური ყრილობის მოსამზადებელ კომიტეტს გიორგი წერეთელმა წარუდგინა მოხსენება ქუთაისში არქეოლოგიური აღმოჩენების შესახებ.

იმავე ხანებში ბაგრატის ტაძარში არქეოლოგიური სამუშაოები ჩაუტარებია ქუთაისის გიმნაზიის დირექტორს ე. სტოიანოვს.

1951 წელს პროფ. ვახტანგ ცინცაძის ხელმძღვანელობით ნანგრევებისგან გაიწმინდა ტაძრის ინტერიერი და ფასადები. სამუშაოებში მონაწილეობდა არქეოლოგი ალექსანდრე რამიშვილი. იმავე წელს ტაძარში გაჭრილ 20-დე სადაზვერვო თხრილში თავი იჩინა ტაძრამდელი ფენების ნაშთებმა.

არქეოლოგიური კვლევის ახალი ეტაპი იწყება 1984 წლიდან. ქუთაისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (პროფ. ოთარ ლორთქიფანიძე, პროფ. ომარ ლანჩავა) ტაძრის გარშემო აღმოაჩინა გალავნის, კარიბჭის, სასულიერო პირთა სენაკების,

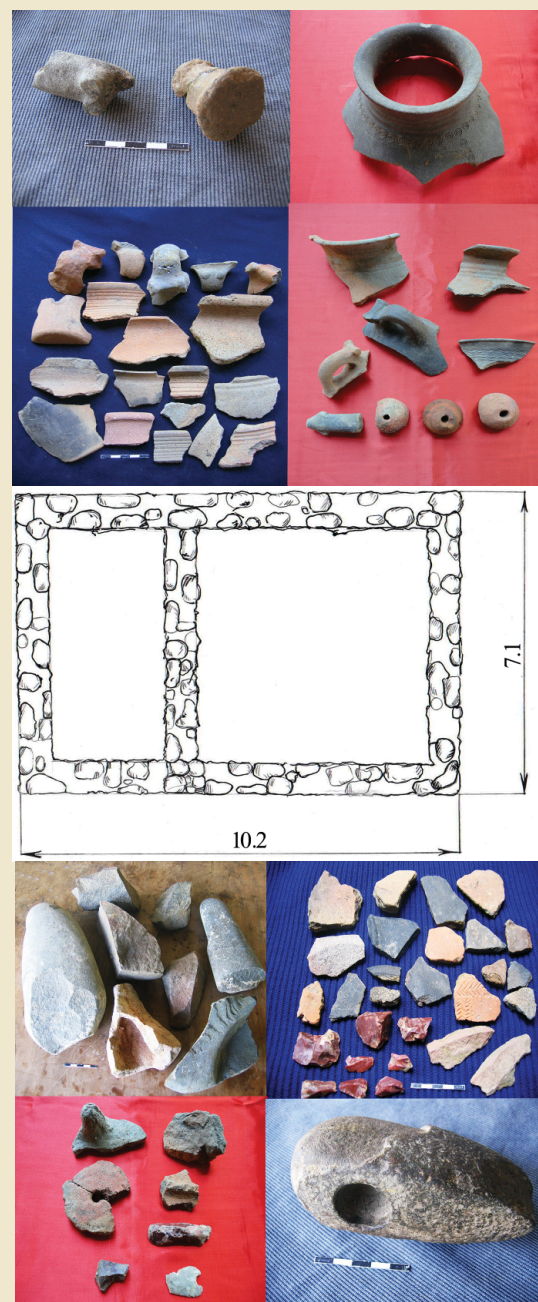
ლია და დახურული მარნების, საწნახელისა და სხვა ნაგებობათა ნაშთები.

2005-2012 წლებში ტაძრის რეაბილიტაციის პროცესის პარალელურად ინტერიერსა და ეზოში ჩატარებულმა სამუშაოებმა გამოავლინა სხვადასხვა ეპოქისა და დანიშნულების პირველხარისხოვანი ძეგლები.

არქეოლოგიური კვლევის შედეგად დადგინდა, ბაგრატის ტაძრის ეზოსა და მიმდებარე ტერიტორიაზე („არქიელის გორა“) უძველესი დასახლების ნაშთები ქ. ნ. II ათასწლეულის შუახანებიდან ჩნდება [ლანჩავა ო., ისაკაძე რ. 2007: 15-19., ლანჩავა 2007: 34-42., ლანჩავა ო., ისაკაძე რ., ბერძენიშვილი დ., ჭუმბურიძე მ., ქარციძე ნ. 2010: 68; ლანჩავა ო., ისაკაძე რ. 2010ა: 4-13; ლანჩავა ო., ისაკაძე რ., ბერძენიშვილი დ., ბუაძე შ. 2012: 11-12]. ჯერჯერობით

მცირე მონაკვეთზე შესწავლილ კულტურულ ფენაში გამოვლენილია რიყის ქვისა და კაჟის იარაღები, შავად და მოვარდისფროდ გამომწვარი კერამიკის ფრაგმენტები.

მომდევნო ეპოქა წარმოდგენილია ქ.ნ. VIII-VII სს-ის იმ ვრცელი ნამოსახლარით, რომელიც თავის დროზე თითქმის მთლიანად ფარ-

სურათი 1, 2, 3

ავდა ქუთაისის გორაკ-ბორცვიანი ზოლის ცენტრალურ ნაწილს „გაბაშვილის გორიდან“ - „არქიელის გორამდე“.

ტაძრის ინტერიერსა და ეზოში დადასტურებულია 3 მეტრამდე სიმძლავრის კულტურული ფენა ხის ნაგებობების ნაშთებით. გაირჩევა ორი სტილის შენობა:

1. ერთ მეტრამდე სიმაღლის მომრგვალებული ფორმის ორმოს გარშემო აღმართული, თიხით შელესილი ძელური ან წნული
2. იმავე ტექნიკით ქვის ერთრიგა ფუნდამენტებზე აგებული შენობები, მათ შორის ერთი ორსათავსიანიც .

გამოვლენილია ადრერკინის ხანის მრავალრიცხოვანი კოლხური კერამიკა, თიხით ნაძერწი ადამიანისა და ცხვრის ქანდაკებები, სადაზედაპირიანი საბეჭდავები და კვირისთავები ([ლანჩავა ო., ისაკაძე რ. 2007: 15-19., ლანჩავა ო. 2007: 34-42., ლანჩავა ო., ისაკაძე რ., ბერძენიშვილი დ., ჭუმბურიძე მ., ქარციძე ნ. 2010: 68; ლანჩავა ო., ისაკაძე რ. 2010ა: 4-13; ლანჩავა ო., ისაკაძე რ., ბერძენიშვილი დ., ბუაძე შ. 2012: 11-12]).

სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა ტაძრის ინტერიერის გათხრებისას გამოვლენილი ადრექრისტიანული არქიტექტურის ძეგლები.

ქ.შ. IV ს-ში ორ ეტაპად აგებული ციხე-ქალაქის [ლანჩავა ო. 1996: 80-91., ლანჩავა ო. 2007: 109-111] ცენტრალურ ნაწილში იქ, სადაც დღეს ბაგრატის ტაძარი დგას, აუგიათ დიდი ზომის სამნავიანი ბაზილიკა [ლანჩავა 2007: 112-113., ისაკაძე 2009: 138-153., ლანჩავა ო., ისაკაძე რ. 2010ა: 4-13; ლანჩავა ო. 2012: 11-15]. მიუხედავად იმისა, რომ მისი ადრევე დაზიანებული კედლების ქსოვილი მომ-

დევნო ეპოქების სამშენებლო ფენებითაა გადაფარული, მოხერხდა ნაგრძელებული მართკუთხედის ფორმის (გარე ზომები ნართექსისა და მინაშენების ჩათვლით 38X29 მ) ნაგებობის გეგმისა და ინტერიერის მოწყობის ცალკეული ელემენტების დადგენა. (ბაგრატის ტაძრის არქეოლოგიური კვლევის პროცესში გამოვლენილი ძეგლები სხვადასხვა დროს აზომეს: გ. გრძელიძემ, მ. ყარაშვილმა, ივ. გრემელაშვილმა, მ. გელაშვილმა, ნ. ინწკირველმა, ე. ნაროშვილმა, მ. კვიციანმა, თ. ვახტანგაძემ, მ. ჭლიკაძემ, შ. ბუაძემ, რ. ისაკაძემ).

ამ ბაზილიკის ნაოსნის (ინტერიერში 26,7X12 მ) ორივე მხარეზე დაფიქსირებულია მისი თანადროული სწორკუთხა მინაშენები. ჩრდილოეთის მინაშენი ორნაწილიანია: არასწორი ოთხკუთხედის ფორმის სანათლავი (ინტერიერში დაახლ. 8,9X5,7 მ სურ. 5-9) და მასზე დასავლეთიდან მიდგმული დამხმარე სათავსი (ინტერიერში დაახლ. 5,3X4 მ). სანათლავის აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთის

სურათი 4

კედლებს შიგნიდან გასდევს აგურით ნაშენი არხი, რომელიც სანათლავის დასავლეთ ნაწილში ჰიდრავლიკური ხსნარით მოპირკეთებულ აუზში იხსნება. სამხრეთის სათავსის (ინტერიერში დაახლ. 7,1X6,1 მ) ფუნქციის გარკვევა კვლევის ამ ეტაპზე არ ხერხდება.

გამოვლენილია ბაზილიკის ნართექსიც (ინტერიერში დაახლ. 12X6,4მ). მისი დასავლეთის კედლის ცენტრში კირხსნარით მოლესილი 2 მეტრამდე სიგანის კარის ზღურბლი და ხის ჩარჩოს ჩასადგმელი ცილინდრული ფოსო დადასტურდა. ნართექსის კარი შიგნით იღებოდა. იმავე ზომის, ალბათ ორფრთიანი კარის ნაშთი დაფიქსირდა ნაოსის დასავლეთის კედლის შუაში. კიდევ ერთი კარი ჩრდილოეთის კედლის დასავლეთ ნაწილში ყოფილა, რომლის მეშვეობითაც დამხმარე სათავსის გავლით ნაოსიდან სანათლავში შეიძლებოდა მოხვედრა.

ბაზილიკის ცენტრალური ნავის აღმოსავლეთ ნაწილში

სურათი 5

გამოიკვეთა მართკუთხა ფორმის საკურთხეველი (ინტერიერში 8X5,4 მ), რომლის ორივე მხარეს, გვერდითა ნაგებობის გაყოლებაზე ასევე მართკუთხა მოხაზულობის ვინრო (ინტერიერში 8X2 მ) სათავსების (პირობითად პასტოფორიუმები) გეგმა იკითხება.

ანალოგიურადაა მოწყობილი ნეკრესის ნაქალაქარის ჭაბუკაურის ბაზილიკის (IV ს.) საკურთხევლის მონაკვეთი [ბახტაძე 2010: 210]. საკურთხევლის მონაკვეთის ასეთი მოწყობა არც თუ იშვიათად დასტურდება ჩრდილოეთ სირიისა და პალესტინის, მესოპოტამიისა და ეგვიპტის ადრინდელ ბაზილიკებზე [ბახტაძე 2010: 210. იქვე ლიტერატურა].

ნაოსის კარის ჩრდილოეთის ჩარჩოსა და საკურთხევლის ცენტრალური და ჩრდილოეთის სათავსების გამყოფი კედლის წინ ერთ ხაზზე განლაგებული კუთხეებმომრგვალებული ორი ორმოს (ზომები დაახლ. 0,45X0,45 მ, $\varnothing=0,4-0,5$

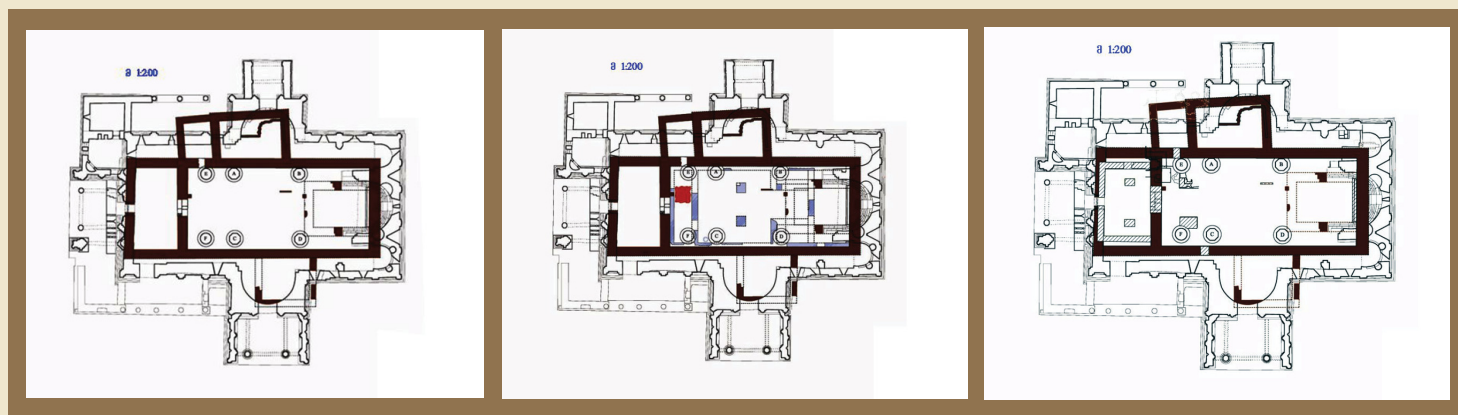
სურათი 6

მ) ნაშთი გაიწმინდა. ერთი მათგანის ფსკერში უფორმო ქვის ფილა იდო. შედარებით მცირე ზომის ნატეხი ქვები ორმოში სხვადასხვა სიმაღლეზეც დაფიქსირდა. საკურთხევის მონაკვეთში გამოვლენილი ორმო ნაოსის ჰიდრავლიკურხსნარიან იატაკში კუთხეებმომრგვალებულ სივარელეს აჩენს, სტრატეგრაფიულადაც თანხვედრა და ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, რომ იატაკი ორმოში ჩასმულ ხის სვეტზე იყო მიღესილი.

ქვის სვეტებზე დაყრდნობილი სახურავის ხის კონსტრუქციები იგულისხმება ჭაბუკაურის IV ს-ის ბაზილიკაზეც, რომელიც გეგმით, ზომებითა და საკურთხევის მოწყობის პრინციპით ქუთაისის ბაზილიკის ანალოგიურია. „როგორც ქრისტიანულ დასავლეთში, ისე რომის აღმოსავლურ-ქრისტიანულ პროვინციებში, ანტიკურ-რომაული ტრადიციებიდან გამომდინარე, უძველესი ბაზილიკების ორფერდა სახურავები უმთავრესად ხის მზიდ კონსტრუქციებს ეყრდნობოდა...“ (ბახტაძე ნ. 2010 : 211; იხ. აგრეთვე ჯაბუა ნ. 2009: 151).

საკურთხევის მონაკვეთის გეგმა, აღნიშნული ორმოების აღმოჩენა და ის გარემოება, რომ გათხრების შედეგად IV ს-ის ბაზილიკის კუთვნილი ქვიტკირის სვეტები არ გამოვლენილა, საფუძველს

სურათი 7, 8, 9

გვაძლევს ხის სვეტების ორი რიგით გაყოფილი ორფერდასახურავიანი სამნავიანი ნაოსი წარმოვიდგინოთ.

ბაზილიკის ფუნდამენტები ჩაშვებულია წინარეანტიკური ხანის კულტურულ ფენაში. მათი სიმაღლე მერყეობს რელიეფის ფორმისა და გრუნტის სიმკვრივის შესაბამისად და ნაგებია რიყის ქვითა და ჭარბკირიანი, მაღალი ხარისხის დუღაბით. ფასადები ამოყვანილია მყიფე ჯიშის თეთრი კირქვის მცირე ზომის, შუბლგამოყვანილი ქვებით, შიდა სივრცე კი შევსებულია ნატეხი ქვითა და ჭარბკირიანი დუღაბით. კედლების სიგანე 1,4 მ-ია, წყობაში „შეძლებისდაგვარად დაცულია რიგების ჰორიზონტალობა, რითიც იგი წააგავს რომაულ ხუროთმოძღვრებაში კარგად ცნობილ „პუს ინცერტუმ-ს.“

ანალოგიური ტექნიკითაა ნაგები ქ.შ. IV ს-ით დათარიღებული არა მარტო ქუთაისის, არამედ ვარდციხის, ნოქალაქევისა და შორაპნის საფორტიფიკაციო და საერო ნაგებობები [ლანჩავა ო. 1996: 79-98, სურ. 5-6-11-12; ლანჩავა ო. 2007: 109-115, სურ. 95-97-98-100-101; ჯაფარიძე ვ. 1989: 112 და შემდეგ; ჯაფარიძე ვ. 1990; ზაქარაია პ., კაპანაძე თ. 1991: 17 და შემდეგ].

ბაზილიკის ნაოსში და სანათლავში დაფიქსირდა სამშენებლო ანატკეცებზე დაფენილი ჰიდრავლიკურხსნარიანი იატაკის თხელი (10 სმ-დე) შრე (ნაოსის იატაკი საგრძნობლადაა დახრილი აღმოსავლეთიდან დასავლეთით. ანალოგიურადაა მოწყობილი მომდევნო ბაზილიკების იატაკებიც. ასევე შეინიშნება, რომ გვერდითა ნაგებში იატაკის დონე ოდნავ შემაღლებულია).

მომდევნო ეტაპზე ბაზილიკა საფუძვლიანად გადაუკეთებიათ, მანამდე კი დროის რალაც მონაკვეთში, როგორც ჩანს მისი ფუნ-

ქციონირება შეჩერებულია, რისი დასტურიცაა თავდაპირველ იატაკზე დაფენილი 0,4 მ-დე სიმძლავრის მიწის ფენა, რომელშიც იკითხება ნგრევისა და ხანძრის კვალი.

მიუხედავად იმისა, რომ გადაკეთების კვალი მომდევნო ეტაპების მშენებლობების დროს უკიდურესად დაზიანებულია, მაინც მოხერხდა ახალი ნაგებობის გეგმის წარმოსახვა, რომლის გარე კონტური ძველი ბაზილიკის ნაოსის ინტერიერშია ჩასმული. სახელდახელოდ ამოყვანილი კედლები (სიგანე 0,4 მ-დე) ნაგებია ბაზილიკის დანგრეული კონსტრუქციებიდან აცლილი ქვებით, დუღაბისა და აგურების ნატეხებით. ორ შემთხვევაში წყობის გასამაგრებლად ჰორიზონტალურად დაწყობილი ხის სწორკუთხა ძელების ბუდეებიც დაფიქსირდა. პრაქტიკულად ფუნდამენტების დონეზე შემორჩენილი ფრაგმენტების მიხედვით გამოიკვეთა

სურათი 10

დასავლეთ-აღმოსავლეთ ხაზზე ერთმანეთის პარალელურად განლაგებული სხვადასხვა ზომის 5 სათავსის გეგმა.

დასავლეთის მცირე ზომის (ინტერიერში 10,8X2,6 მ) სათავსში დაფიქსირებულია ლოკალური, ხანგრძლივი ცეცხლის ნთებისგან გადანითლებული თიხატკეპნილი იატაკის დონე. მომდევნო, დიდი ზომის, ორსვეტიანი სათავსის (ინტერიერში 10,8X10,8 მ) სამხრეთ-დასავლეთ კედელთან, სავარაუდო იატაკის დონეზე აღმოჩნდა ფართო, ბრტყელძირიანი (ადრეული შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი) სადაზედაპირიანი ქვევრი. მესამე და მეოთხე სათავსები პირველის მსგავსად მართკუთხა ფორმისაა, თუმცა მათი გეგმა ნათლად არ იკითხება.

არც ნაგებობის გეგმა, არც ხანგრძლივი ცეცხლის კვალი და ქვევრი კანონიკურ ქრისტიანულ მსახურებას არ უკავშირდება. სავარაუდოდ ეს ყველაფერი V ს-ის 70-80-იანი წლებიდან 523 წლამდე ეგრისში განვითარებულ მოვლენებს (ირანის გააქტიურება, წათეს გაქრისტიანება და პოლიტიკური ორიენტაციის შეცვლა) უნდა დაუკავშიროთ და შესაძლოა ცეცხლის კულტის ან სულაც ირანისგან მხარდაჭერილი ქრისტიანული ერესის (სავარაუდოდ ნესტორიანობის) არსებობის გამოძახილიც იყოს [დანვრ. იხ. ლანჩავა ო., ისაკაძე რ. 2010ბ: 10-12; ისაკაძე 2009: 139-140]. ამავე კონტექსტში (ირანის გაბატონება ეგრისში) უნდა განვიხილოთ თერჯოლის რაიონის სოფ. ღვანკითში აღგილ „დედაღვთისაზე“ გათხრილი ეკლესია, რომლის მშენებლობაც ფუნდამენტის დონეზეა შეწყვეტილი [ბრაგვაძე 2009: 5-13].

სადღეისოდ ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემებით, დაახლოებით VI ს-ის II მეოთხედში ბაზილიკა საფუძვლიანად ჩანს განახლებული:

ზემოხსენებული გადაკეთების კვალი მთლიანად გადაფარულია, აღდგენილია ჩრდილოეთის კედლის ნაწილი., შენდება ახალი, შ ხა-
ზზე რამდენადმე დავიწროებული (ინტერიერში 9,2X6,4 მ) ნართე-
ქსი და მისი თაღების გადასაყვანად ცენტრში გაჩენილია ორი
სწორკუთხა ბურჯი. ნაოსში ფიქსირებულია კარგად დამუშავებ-
ული ქვებით ამოყვანილი ნაგების გამყოფი სწორკუთხა ბურჯები,
რომელთა ბაზების ქვედა საფეხურები VIII საუკუნეში ახალი ბაზი-
ლიკის ჯვრის ფორმის ბურჯების საყრდენებად გამოუყენებიათ.

ნართექსში და ნაოსის დასავლეთის ნაწილში იატაკი მოპირ-
კეთებულია საგანგებოდ მომზადებულ საფუძველზე დაფენილი
მაღალი ხარისხის ჰიდრავლიკური ხსნარით, რომელიც ცენტრიდან
აღმოსავლეთით კირხსნარში შეზავებული ხრეშით შედგენილ იატ-
აკში გადადის. ორივე მათგანი ცალკეული შეკეთებებით მომდევნო
ეტაპებზეცაა გამოყენებული.

სანათლავის იატაკსა და არხში ჩალექილ ნგრევის ფენაში ინ სიტუ
ფიქსირებული სამშენებლო (მაღალბორტიანი [ჰ=7 სმ] კრამიტები
და სხვადასხვა ზომის აგურები) და საყოფაცხოვრებო (პირქედი-
ანი, ფართოძირიანი დერგები, თხელკედლიანი, მოჩალისფროკე-
ციანი, ვიწროდ ტანდალარული ამფორა) კერამიკის ფრაგმენტები
VI ს-ით თარიღდება. ბაზილიკის მეორე და საბოლოო ნგრევა VI ს-ის
შუახანებში ეგრისში „დიდ ომიანობას“ უნდა დავუკავშიროთ.

VII ს-ში, სავარაუდოდ ჰერაკლე კეისრის ლაშქრობებიდან (VII ს.
20-იანი წლები) სერგი ბარნუკის ძის აჯანყებამდე (697 წ.), ამავე
ადგილზე ახალი ეკლესია აუგიათ (28,3X15,8 მ სურ. 13).

კედლების (შემორჩენილი $\approx 0,5$ მ) სისქე 1,4 მ-ია და ნაგებია საშუალო ზომის ზედაპირდაკეჭნილი, უხეშად დამუშავებული კვადრებით. სამხრეთის კედლის დასავლეთის ფასადზე ერთსაფეხურიანი ცოკოლია. ნაოსში, დასავლეთის კარის წინ საგანგებოდ გათლილი ქვის ფილებით შედგენილი იატაკის ნაშთი დაფიქსირდა, რომელიც ცენტრისკენ ძველ, ჰიდრავლიკურ ხსნარიან (VI ს-ის) იატაკს ებმის. ნაგების გამყოფი სწორკუთხა ბურჯების ნაშთები იმდენად ცუდადაა დაცული, რომ არა მარტო ზომების, დასავლეთ-აღმოსავლეთ ხაზზე მათი განლაგების ინტერვალების აღდგენაც კი ვერ ხერხდება.

სურათი 11

შემორჩენილი ნაშთების მიხედვით, სავარაუდოდ ოთხი წყვილი სწორკუთხა სვეტით სამ ნაგად გაყოფილი მართკუთხედს მიახლოებული ნაოსი (ინტერიერში $17,4 \times 13,2$ მ) ერთი შვერილი აფ-

სიდიდით ბოლოვდებოდა, რომლის გარე კონტურის კვალი მთლიანად ნაშლილია. აფსიდის ინტერიერის ნაწილი მხოლოდ ფუნდამენტის დონეზე ჩანს, თუმცა გეგმის აღდგენის საშუალებას იძლევა.

საკურთხევლის ორივე მხარეს იკვეთება სხვადასხვა ზომის სამკვეთლო და სადიაკვნე. სადიაკვნეს (ინტერიერში 5,9X2,7 მ, კედლების სიგანე 0,7-0,8 მ) ჩრდილოეთის კედელში ფუნდამენტის დონეზე შემორჩენილი სვეტით (1,3X0,7-0,8 მ) ორად გაყოფილი საკარე ღიობი (სიგანე საშუალოდ 1,2 მ) ჩანს. სიმეტრიის პრინციპით აღდგენილ სამკვეთლოს (ინტერიერში 5,9X5,2 მ) სამხრეთის კედელშიც ანალოგიურად მოწყობილი საკარე ღიობი უნდა ვივარაუდოთ. საკურთხევლის მონაკვეთის თითქმის მსგავსი გადანწყვეტა ჩანს ოპიზის ტაძარზე [ჯობაძე 2006: 24, სურ. 1; ხომტარია დ. 2009: 80-92, სურ. 12].

საკურთხევლის აფსიდის წინ, ცენტრში ქვის ფილებითა და დულაბით ნაგები, დამოუკიდებლად მდგარი სწორკუთხა სტრუქტურა (დახლ. 1,5X1,5 მ) იკითხება, რომელიც ტრაპეზის საფუძველი უნდა იყოს. წყობის პირველ რიგზე მილესილი, ერთმანეთისგან 5-10 სმ-ით დაშორებული კირხსნარის იატაკის ორი შრე უჩვენებს, რომ იგი ფუნქციას გვიანაც (VIII ს-ში) ინარჩუნებდა.

თარიღისა და ისტორიული რეალიების გათვალისწინებით ვფიქრობთ, რომ სწორედ ეს არის ქართულ წყაროებში მოხსენიებული „ქუთათისის საყდარი“ რომელშიც უნდა დაეკრძალათ ქართლის ერისთავი სტეფანოზი (ქართლის ცხოვრება 1955: 241).

სტრატეგრაფიულად ამავე კონტექსტში უნდა განვიხილოთ „საყდრის“ სამხრეთით 2 მ-ის დაშორებით განცალკევებით მდგარი

კოშკისებრი ნაგებობა (5,7X5,7 მ) კარით (1,2 მ) დასავლეთის კედლის ცენტრში. მისი ინტერიერის გახსნა და დეტალებზე მსჯელობა შეუძლებელია. სავარაუდოდ ესაა მარტირიუმი, შესაძლოა სწორედ სტეფანოზ ერისთავის განსასვენებელი და თუ ეს ასეა, მაშინ იგი არჩილის ქუთაისში მოღვაწეობის ხანით შეიძლება დავათარილოთ. სამსაფეხურიან ცოკოლზე ამოყვანილი კოშკურის ჩრდილოეთის კედელი VIII ს-ის ბაზილიკის სტრუქტურაშია ჩართული და 2-3 მეტრის სიმაღლეზე დღესაც კარგად იკითხება.

მურვან-ყრუს ლაშქრობის შედეგად დაზიანებული „საყდარი“ საფუძვლიანადაა გადაკეთებული ლეონ II მიერ VIII ს-ის მეორე ნახევარში: გაფართოებულია ინტერიერი, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის მხარეს ჩნდება სწორკუთხა მკლავები, სამხრეთის სწორკუთხა მკლავში სანათლაგია მოწყობილი, რისი დასტურიცაა ღარიანი კრამიტებით შედგენილი არხები; დასავლეთიდან მიშენებულია შესანიშნავად დამუშავებული საფასადო ქვებით აგებული ნართექსი. ნართექსის ცენტრში ორ, დამატებით პარალელურ საყრდენ კედელზე ფიქსირებულ ჯვრის ფორმის სვეტებზე გადაყვანილი თალებით სივრცე სამ არათანაბარ ნაწილად ყოფილა გაყოფილი, ნაოსის დასავლეთის კედელში კვლავ ფუნქციონირებს ძველი (VII ს.) კარი. ამავე ზომის კარი უნდა ყოფილიყო ნართექსის დასავლეთის კედლის ცენტრშიც.

VIII ს-ის განახლება-გადაკეთების კვალი „საყდრის“ ინტერიერშიც კარგად ჩანს. გათხრილ მონაკვეთებში აღმოჩნდა ერთმანეთისაგან თითქმის თანაბარი ინტერვალებით (საშუალოდ 2,5 მ) დაშორებული ჩრდილოეთისა და ცენტრალური ნაგებობის გამყოფი ჯვრის

ფორმის 6 ბურჯის ნაშთი. ერთი მათგანის საფეხურებრივი ბაზა თითქმის მთლიანადაა გადარჩენილი, დანარჩენები კი მომდევნო მშენებლობების დროსაა დაზიანებული ან გადაფარული.

არსებული მონაცემებით ექვსი წყვილი სვეტით სამ ნავად გაყოფილი ბაზილიკის ნაოსი გარე სწორკუთხედში ჩანერილი სამი ნალისებური აბსიდით მთავრდებოდა. ეს მონაკვეთი მომდევნო ორი სამშენებლო ფენითა და გასული საუკუნის რესტავრაციის შრიტაა გადაფარული, თუმცა ბაგრატის ტაძრის სამკვეთლოსა და სადიაკვნეში ფუნდამენტის დონეზე მკრთალად, მაგრამ მაინც იკითხება ძველი აფსიდების რკალის ნაშთები, რაც გეგმის სრულად აღდგენის საშუალებას არ იძლევა.

ამ კონტექსტში უნდა განვიხილოთ კულტურული ფენიდან მომ-

სურათი:12

დინარე ასომთავრულწარწერიანი ანტეფიქსიც, რომელზეც ქარაგმის გახსნით იკითხება „გაბრიელი,“ წარწერა პალეოგრაფიულულად VIII—IX სს-ით თარიღდება [სილოგავა 2009: 75-79]. ანალოგიური ანტეფიქსი ცნობილია გუდაუთიდან, სადაც იკითხება „მიქაელი.“

2009-2010 წლებში ჩატარებული სამუშაოების შედეგად კიდევ ერთი სამშენებლო ფენა გამოიყო. მშენებლობის ამ ეტაპზე განუახლებიათ საკურთხევლის აფსიდები. განახლების კვალი ჩრდილოეთის სწორკუთხა მკლავის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხის ინტერიერსა და ექსტერიერში სართულნახევრის სიმაღლეზე თვალნათლივ იკითხება. ამავე ფენის კუთვნილია საკურთხევლისწინა ნახევარწრიული ბურჯები (ერთი მათგანი შესანიშნავადაა ორნამენტირებული სურ. 16) და ბაგრატის ტაძრის დასავლეთის კედლის ამოყვანისას გაუქმებული ძველი კარიბჭის თალი ,ძეგლის სტრატეგრაფიის გათვალისწინებით ეს ფენა ზოგადად IX-X სს-ით უნდა დათარიღდეს.

ფაქტობრივი მასალისა და წერილობითი წყაროების უკიდურესი სიმწირის გამო ახლა ძნელია თქმა რითი იყო განპირობებული VIII ს-ის ბოლოს აგებულ ბაზილიკაზე ამ მასშტაბის განახლებითი სამუშაოების ჩატარება. ამ ფენის უფრო მკაფიოდ გამოსაკვეთად და ბაგრატ III დროინდელი მშენებლობისგან გასამიჯნად დამატებითი ხუროთმოძღვრული კვლევაა საჭირო.

ორი უკანასკნელი სამშენებლო ეპოქის კედლების, სარკმლების, სართულების გამყოფი თალების, ნალისებური სამი აფსიდის, აფსიდისწინა მრგვალი სვეტების ნაშთები ქსოვილი ორგანულადაა

ჩართული ბაგრატის ტაძრის სტრუქტურაში და სართულნახევრის სიმაღლეზე დღემდე კარგად იკითხება, ინტერიერის ელემენტები კი იატაკის დონეზეა ნიველირებული.

არქეოლოგიური მასალით დასტურდება ბაგრატისა და წინამორბედი ტაძრების ღვარსადენებისა და საკანალიზაციო სისტემების არსებობა.

თურქთა მარბიელი ლაშქრის მიერ 1510 წელს გადამწვარი ტაძ-

სურათი 13

არი, როგორც ჩანს გელათთან ერთად განუახლებია იმერეთის მეფე ბაგრატ III (1510-1565). კერძოდ: საკურთხეველის განახლებული იატაკისა და კანკელის კირხსნარის სტრუქტურა დასავლეთის

მხრიდან „შეჭრილია“ ამბიონის „მოზაიკურ“ იატაკში. განახლების კვალი „მოზაიკაზეც“ კარგად იკითხება.

გვიანი შუა საუკუნეებით თარიღდება სამხრეთის კარიბჭეში შემორჩენილი ფრესკებიც.

საარქივო მასალებსა და არქეოლოგიური კვლევის შედეგებზე დაყრდნობით აღდგენილია 1698 წლის [ისაკაძე რ. 2006: 91-98] „ივარქმნას“ (ვახუშტი ბაგრატიონი) გადარჩენილ ტაძრის სამხრეთის კარიბჭეში XVIII ს-ის ბოლოს გამართულ ეკლესიაზე 1830-იან წლებში ჩატარებული სარემონტო სამუშაოების კვალი [ლანჩავა ო., ისაკაძე რ. 2007: 8-14;].

1985 წლიდან დღემდე ტაძრის ინტერიერისა და ეზოს გათხრებისას 100-ზე მეტი სამარხი აღმოჩნდა. მათი ქრონოლოგიური ჩარჩო V-XIX სს-ით იფარგლება. სამარხთა ძირითადი ტიპებია: ორმოსამარხები, ქვაყუთები, აგურით ამოშენებული სამარხები, კირხსნარითა და ნატეხი ქვებით ამოშენებული სამარხები, აკლდამები, კირხსნარიანი სამარხები, სარკოფაგი. ადრეული შუა საუკუნეების სამარხებში ორი ქრონოლოგიური ჯგუფი გამოიყოფა:

1. უინვენტარო ორმოსამარხები, რომელთაც ფარავს VI ს-ის დასაწყისის ჰიდრავლიკურხსნარიანი იატაკი. ამ ორმოსამარხებს ჩაჭრილი აქვს IV ს-ის ბაზილიკის იატაკის დონე.

2. VIII ს-ის მეორე ნახევრით დათარიღებული ორმოსამარხები და კირხსნარიანი სამარხები. ამ უკანასკნელთა შორის გამოირჩევა 50 მდიდრული სამარხი, რომლის კამერა მოწყობილი იყო VIII ს-ის ბაზილიკის ნართექსში. კირხსნარით დაფარული მიცვალებულის დამხრობა კანონიკურია, ხელებისა და ფეხების პოზა (მარ-

ნის; სავარაუდოდ დაიბადა ზამთარში, დღენაკლული, იკვებებოდა სხვისი რძით, ჰქონდა სასუნთქი ორგანოების დაავადება და ბავშვობაში რაქიტით იყო ავად, რაც მისი გარდაცვალების მიზეზი არ გამხდარა.

სამარხიდან აღებულ სინჯებში აღმოჩენილია 50-ზე მეტი სახეობის მცენარის მტვერი, სელის, ბამბისა და შალის ბოჭკოები, ბევრია ზოოლოგიური მასალა. ირკვევა, რომ მიკროგარემო რბილი ჰავით ხასიათდებოდა, სადაც თბილი ქვეყნებიდან შემოტანილი მცენარეებიც ხარობდა.

მიცვალებული დაკრძალეს შემოდგომაზე, ტანთ ეცვა მოძველებული, ცისფერი, საყელოიანი კაბა და გადაფარებული ჰქონდა ბამბის თეთრი სუდარა [დანვრილებით იხ. ბითაძე ლ., ყვავაძე ე., ლანჩავა ო., ისაკაძე რ., ლალიაშვილი შ., ვაჩიშვილი ნ., გაფრინდაშვილი პ., დობროვოლსკაია მ. 2010: 280-310].

ასევე განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ტაძრის სამხრეთის ნაღში აღმოჩენილი 24-ე სამარხი. შიდა მხრიდან შესანიშნავად დამუშავებული ფილებით შეკრულ ქვაყუთში ორი მიცვალებული ესვენა. ქრისტიანული კანონიკით დაკრძალულ ძირითად მიცვალებულს (ქალი) მარჯვენა ბეჭის ორივე მხარეზე გადაფენილი ჰქონია წვრილი ძაფებით ნაქსოვი ოქრომკედი, ხოლო ბავშვის (გოგონა) თავთან აღმოჩნდა ოქროს მრგვალგანივკვეთიანი მავთულისგან დამზადებული წყვილი საყურე. სტრატეგრაფიის გათვალისწინებით 24 სამარხი IX-X სს-ით შეიძლება დათარიღდეს.

ტაძრის ინტერიერის არქეოლოგიური კვლევა პრაქტიკულად დასრულებულია. ეზოსა და მიმდებარე ტერიტორიის სამომავლო შესწავლა კი ბაგრატის ტაძართან და ძველ ბაზილიკებთან დაკავშირებული ინფრასტრუქტურის გამოვლენის საშუალებას მოგვცემს.

ლიტერატურა:

1. ბახტაძე ნ. 2010: ნეკრესის ნაქალაქარზე გამოვლენილი ჭაბუკაურის ეკლესიის
2. დათარიღებისათვის, ძიებანი, 19. თბილისი.
3. ბითაძე ლ., ყვავაძე ე., ლანჩავა ო., ისაკაძე რ., ლალიაშვილი შ., ვაჩიშვილი ნ, გაფრინდაშვილი პ., დობროვოლსკაია მ. 2010: ბაგრატის ტაძარში აღმოჩენილი „მდიდარი ქალბატონის“ სამარხის კომპლექსური კვლევის წინასწარი შედეგები, ანალები, 6, თბილისი.
4. ბრაგვაძე ზ. 2009: არქეოლოგიური გათხრები სოფელ ღვანკითში, იბერია-კოლხეთი, 5, თბილისი.
5. ზაქარაია პ., კაპანაძე თ. 1991: ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი, ხუროთმოძღვრება, თბილისი.
6. ისაკაძე რ. 2006: ქუთაისი XV-XVIII სს-ში (ისტორიული წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალების მიხედვით), საკანდიდატო დისერტაცია, ხელნაბეჭდი, ქუთაისი.

7. ისაკაძე რ. 2009: ქუთაისის ადრექრისტიანული ეკლესიები, ქართველური მემკვიდრეობა, XIII, ქუთაისი.
8. ლანჩავა ო. 1996: ქუთაისი ეგრის-ლაზიკის ციხე-ქალაქთა სისტემაში, ქუთაისი.
9. ლანჩავა ო. 2007: ქუთაისის არქეოლოგია, ქუთაისი.
10. ლანჩავა ო., ისაკაძე რ. 2007: საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ცენტრისა და აკაკი წერეთლის უნივერსიტეტის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ქუთაისში, ბაგრატის ტაძრის ექსტერიერში 2007 წელს (15 ივნისი—30 აგვისტო) ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში, ხელნაბეჭდი, ქუთაისი.
11. ლანჩავა ო. 2012: ქუთაისის „დიდი ბაზილიკა“, ქუთაისის სახელმწიფო-ისტორიული მუზეუმის შრომები, კრებული XXII, ქუთაისი.
12. ლანჩავა ო., ისაკაძე რ., ქარციძე ნ. 2009: ქალის მდიდრული სამარხი „ქუთათისის საყდრიდან“ (ახალი აღმოჩენა), ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის შრომები, კრებული XIX. ქუთაისი.
13. ლანჩავა ო., ისაკაძე რ., ბერძენიშვილი დ., ჭუმბურიძე მ., ქარციძე ნ. 2010: გათხრები ქუთაისსა და გელათში, ძიებანი, 19, თბილისი.
14. ლანჩავა ო., ისაკაძე რ. 2010ა: არქეოლოგიური კვლევები ბაგრატის ტაძარში, ძველი ხელოვნება დღეს, 1, თბილისი.
15. ლანჩავა ო.; ისაკაძე რ. 2010ბ: 2009 წელს ბაგრატის ტაძრის ფუნდამენტების გამაგრებასთან დაკავშირებულ სამუშ-

აოებზე არქეოლოგიური მეთვალყურეობის ანგარიში, ხელნაბეჭდი, ქუთაისი.

16. ლანჩავა ო., ისაკაძე, რ., ბერძენიშვილი დ., ბუაძე შ. 2012: ბაგრატის ტაძრის გალავნის ჩრდილოეთის ექსტერიერში 2012 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების წინასწარი ანგარიში, ხელნაბეჭდი, ქუთაისი.
17. სილოგავა ვ. 2009: „ქუთაისის საყდრის“ ანტეფიქსი და მისი წარწერა, გულანი, 3(7), ახალციხე.
18. ქართლის ცხოვრება 1955: ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, ტ. I., თბილისი.
19. ჯაბუა. ნ. 2009: სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურული ტიპი საქართველოში, თბილისი.
20. ჯაფარიძე ვ. 1989: ვარდციხის ნაქალაქარი, თბილისი.
21. ჯაფარიძე ვ. 1990: ანტიკური ხანის შორაპნის (სარაპანისი) ახალი არქეოლოგიური მონაცემები (პრეპრინტი). თბილისი.
22. ჯობაძე ვ. 2006: ადრეული შუასაუკუნეების ქართული მონასტრები ისტორიულ ტაოში, კლარჯეთსა და შავშეთში. თბილისი.
23. ხოშტარია დ. 2009: კლარჯეთის ეკლესიები და მონასტრები, თბილისი.

სურათების აღწერილობა:

1. არქეოლოგიური მასალა ძვ. წ. II ათასწლეულის შუა ხანების კულტურული ფენიდან.
2. ძვ. წ. VIII-VII სს-ის ორსათავსიანი ნაგებობის გეგმა.
3. არქეოლოგიური მასალა ძვ. წ. VIII-VII სს-ის კულტურული ფენიდან.
4. IV ს-ის სანათლავის გათხრების ხედი ტაძრის ჩრდილოეთის მკლავში.
5. ტაძრის დასავლეთი ნაწილის გათხრები რეაბილიტაციის პროცესში.
6. ტაძრის ინტერიერის ცენტრალური ნავის 2010 წლის გათხრების ხედი.
7. IV ს-ის ბაზილიკის გეგმა.
8. V ს-ის ნაგებობის გეგმა
9. VI განახლების კვალი IV ს-ის ბაზილიკაზე.
10. ხრე
11. IX-X სს-ის კარიბჭის თალი.
12. ბაგრატის ტაძრის ამბიონის „მოზაიკა“.
13. 50 სამარხის ინვენტარი.
14. გათხრებით გამოვლენილი არქიტექტურული ფენები. გეგმა.

ზემო სვანეთი

გიორგი პატაშური

სვანეთი - საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი ისტორიულ-გეოგრაფიული მხარე, დასავლეთ საქართველოს მთიანი ნაწილი მდებარეობს კავკასიონის მთავარი ქედის სამხრეთ კალთებზე, მდინარეების ენგურის, ცხენისწყლისა და კოდორის სათავეებსა და შუა წელში.

იგი ძნელად გასავლელი ბუნებრივი საზღვრებითაა შემოფარგლული. ჩრდილოეთიდან — კავკასიონის მთავარი ქედით, აღმოსავლეთიდან რაჭის ქედით, ხოლო სამხრეთ-დასავლეთიდან ეგრისისა და აფხაზეთის ქედებით.

მულახის თემი და უშბა

ისტორიულ წარსულში სვანეთი გარე სამყაროს საუღელტეხილო გზებით უკავშირდებოდა. სვანეთის ფარგლებში კავკასიონის ყველა უღელტეხილი ზღვის დონიდან 3000 მ-ზე მაღლაა და წლის ხაგრძლივ მონაკვეთში თოვლითა და ყინულითაა დაფარული. უღელტეხილების გარკვეული ნაწილი რთული ტექნიკური პირობების გამო ამჟამად მხოლოდ ალპინისტური და სამთო-ტურისტული მოძრაობისთვისაა გამოყენებული. არის შედარებით ადვილად სავალი უღელტეხილები, რომლებითაც ადგილობრივი მოსახლეობა ახლაც სარგებლობს.

სვანეთის გეოფიზიკური პირობებისა და მოსახლეობის სამეურნეო და სულიერი ცხოვრების სხვადასხვა თავისებურებათა შესახებ საინტერესო ცნობებია შემონახული, როგორც ქართულ საისტორიო თხზულებებში ისე, ბერძნულ-რომაულ

იელი

წერილობით წყაროებში. სვანთა ყოფის შესახებ მრავალ საინტერესო ინფორმაციას ვიგებთ გვიანდელი შუა საუკუნეების მკვლევარ-მოგზაურთა ჩანაწერებიდანაც.

ანტიკურ ხანაში სვანეთი კოლხეთის სამეფოს შემადგენელი ნაწილი იყო; ადრეულ შუა საუკუნეებში - ეგრისის სამეფოსი, ხოლო განვითარებულ შუა საუკუნეებში კი, საქართველოს ფეოდალური სახელმწიფოს ერთ-ერთი საერისთავო გახლდათ.

გეოგრაფიული მდებარეობისა და ბუნებრივი პირობების გამო

იფხის რელიეფები

სვანეთს საუკუნეთა განმავლობაში არ ეხებოდა მეზობელ რეგიონებში მიმდინარე ისტორიული კატაკლიზმები, მაგრამ სვანეთი - მუდმივი მოზიარე, მონაწილე ქვეყნის სახელმწიფო-ბრივი ცხოვრებისა ძნელბედობის ჟამს ძვირფასი ნივთების სა-

განძურ-საცავი იყო მთელი საქართველოსთვის. ამან განაპირობა მის ტერიტორიასა და ეკლესიებში ქართული და უცხოური წარმომავლობის ხელოვნების მრავალი ძეგლის არსებობა. გარდა ამისა, სვანეთი შუა საუკუნეების ქართული კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კერა იყო - აქ არსებობდა ადგილობრივი, თვითმყოფადი მხატვრული სკოლა, საოქრომჭედლო სახელოსნოები და ა.შ. სვანეთი განსაკუთრებულად მდიდარია გამორჩეული საეკლესიო თუ საერო ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობით. მკვლევარები ყოველთვის დაინტერესებულნი იყვნენ სვანეთის წარსულით. XIX ს-ის შუა წლებიდან კი, მეცნიერები უკვე ინტენსიურად იკვლევდნენ სვანეთს, ხოლო XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან დაიწყო სვანეთის კულტურული მემკვიდრეობის სისტემატური მეცნიერული კვლევა.

სვანეთის მატერიალური და სულიერი კულტურის ძეგლები ამჟამად საკმაოდ კარგადაა შესწავლილი. სვანეთი - საქართველოს განუყოფელი ნაწილი - სხვა კუთხეებისგან განსხვავებული თავისებურებებით ხასიათდება. შუა საუკუნეების სვანეთის ცხოვრების ზოგიერთი სპეციფიკა ახლაც ბუნდოვნად აღიქმება. ჯერ კიდევ არ არსებობს ერთიანი აზრი რეგიონის სოციალურ-ეკონომი-

წმ. გიორგის ჭედური ხატი ნაკიფარის ეკლესიიდან

კური, პოლიტიკური და კულტურული განვითარების მთელ რიგ არსებით საკითხებთან დაკავშირებით. საეკლესიო კრებათა მატრიანეები და საერო სახის სხვადასხვა ხელნაწერი, მაღალმხატვრული ოქრომჭედლობა, დახვეწილი არქიტექტურა, „ფერწერის სვანური მხატვრული სკოლა,“ ეკლესიებში დაცული დიდძალი განძეულობა და ქრისტიანული კულტურის მრავალი სხვა კომპონენტი სვანეთში ქრისტიანული იდეოლოგიის ყოვლისმომცველ ხასიათსა და საეკლესიო ცხოვრების მაღალ დონეზე მეტყველებს. სვანეთის ქრისტიანული მონუმენტური ფერწერისა და ლითონმქანდაკეობის შესწავლის შედეგად დადგინდა, რომ მან სტილისტური ევოლუციის იგივე ეტაპები გაიარა, რომლებიც სრულიად საქართველოს ხელოვნებაში.

ფხოტრერის კარი, XI საუკუნე

სვანეთში ქრისტიანული ხელოვნების განვითარება, მრავალი თავისებურებით გამოირჩევა. ის საერთო ქართული ხელოვნების განვითარების სინქრონულად მიმდინარეობდა და მისი ნაწილი იყო.

მართალია, სვანეთის ადრეული შუა საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლების კვლევა დღემდე შემთხვევით აღმოჩენებასა და არქეოლოგიურ დაზვერვებზეა დაფუძნებული, მაგრამ გამოვლენილი მასალა კონკრეტული ეპოქის სოციალურ-ეკონომიკური და საზოგადოებრივი წყო-

ბის მრავალ საკითხს
ჰფენს შუქს.

ადრეული შუა საუკუნეების სვანეთში ქრისტიანული იდეოლოგიის ხასიათსა და საეკლესიო ცხოვრების დონეზე მეტყველებს ენგურისა და ცხენისწყალის ზემო წელზე გამოვლენილი სამაროვნები და ეკლესიები - სოლში, ხოფურში, ფხუტრერსა და ნესგუნში.

ადრეული შუა საუკუნეების სვანეთში ქრისტიანული თემების არსებობაზე მეტყველებს ქვედა მარლისა და ხოფურის სამაროვნები.

ხოფურში აღმოჩენილ სამარხეული ინვენტარიდან განსაკუთრებულად საყურადღებოა ადრეული შუა საუკუნეების ე.წ. „ნებელდური ცულები“, რომელთა ანალოგიური, VI საუკუნით დათარიღებული ცულე-

ლაშთხვერის მხატვრობა

ნაკიფარის ინტერიერი

ბი, მრავლადაა აღმოჩენილი წებელდის სამაროვნებზე.

ზემო სვანეთის საეკლესიო ხუროთმოძღვრული ტიპი ძირითადად ერთგვარია — საშუალო და მცირე ზომის დარბაზული ნაგებობები, თანადროული ან გვიანი მინაშენებით სამ მხარეს. მიუხედავად ტიპობრივი სიმწირისა, გეგმის მიხედვით სვანური ძეგლები შეიძლება ორ ჯგუფად დავყოთ: ჩვეულებრივი, სწორკუთხედში ჩანერილი ნაგებობები და შვერილაფსიდიანი ეკლესიები.

შვერილაფსიდიანი ეკლესიები ძირითადად ერთმანეთის მსგავსია. სამნახნაგიანი აფსიდის წიბოს ხშირ შემთხვევაში “გადატეხილი” პილასტრი, ზოგჯერ კი, ლილვების კონა აუყვება. არის ასევე სრულიად სადა შვერილები და ორი შემთხვევაა, როდესაც აფსიდი ხუთნახნაგა შვერილში თავსდება. ამ ტიპის ეკლესიები სახურავის მოწყობის პრინციპის მიხედვით შეი-

ძლება ორ ნაწილად დავყოთ. პირველი - ეკლესიები, რომელთაც შვერილი აფსიდისა და ნავის გადახურვა დამოუკიდებელი აქვს და გარედან აფსიდი ნაგებობის ტანთან შედარებით დაბალია. მეორე ჯგუფი კი აერთიანებს ისეთ ნაგებობებს, რომლებსაც ერთიანი სახურავი აქვს, ანუ დასავლეთის კედლის ფრონტონიანი გასრულების საპირისპიროდ, აღმოსავლეთით ფრონტონი არ კეთდება და სახურავიც პირდაპირ გადადის აფსიდზე. ეკლესიის ფასადები ყურადღებას იზიდავს სადა ზედაპირებით, რომლებიც აღმოსავლეთით გაცილებით მძლავრ მოცულობაშია გადაზრდილი. სიბრტყეებით მანიპულირება და მათი სისადავე ფასადის მთავარი მხატვრული დატვირთვაა.

საინტერესოა ასევე ეკლესიათა ჯგუფი, რომლებსაც მხოლოდ აღმოსავლეთ ფასადი აქვს მორთული სხვადასხვა რე-

წვირმის მაცხოვარი

ხედი სოფ. ლალამზე

ლიეფური გამოსახულებით, ისინი ადგილობრივ რწმენა-წარმოდგენებს უნდა უკავშირდებოდეს. მნიშვნელოვანია, რომ დახასიათდეს ეს რელიეფები და კუთვნილი ადგილი დაიკავოს ქართული ქვის პლასტიკის განვითარების ისტორიაში.

ძალზე საინტერესოა სვანეთის ლილვოვანი თაღნარით გაფორმებული ნაგებობებიდან ეკლესიები, რომლებშიც, ხშირად ამ დეკორის სრულიად ახლებურ და ორიგინალურ გადანწყვტას ვხედავთ. ფასადის შეხედვისთანავე მკაფიოდ იგრძნობა მისი კავშირი სვანურ საერო ხუროთმოძღვრებასთან, თაღნა-

რის გადანყვეტა აშკარად მსგავსია მაშიკულებიანი მაჩუბებისა და კოშკების.

ამგვარად, სვანური საეკლესიო ხუროთმოძღვრებამჭიდროდ არის დაკავშირებული ზოგადად ქართულ ხუროთმოძღვრებასთან, თუმცა, იმავდროულად, ადგილობრივ ტრადიციებზე დაფუძნებული მკაფიო ინდივიდუალობით ხასიათდება. ვფიქრობთ, სვანეთის საეკლესიო ხუროთმოძღვრების შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების საერთო სურათის სრულად წარმოსადგენად.

ამდენად, სვანეთი გასაოცარია როგორც ბუნების სილამაზით ისე, ტრადიციული თუ საეკლესიო ხელოვნების მრავალფეროვანი ნიმუშებით.

ფოტოები გადაღებულია გიორგი პატაშურის მიერ.

საინტერესო გამოცემები

ადრესამინათმოქმედო კულტურა სამხრეთ კავკასიაში

არუხლოს გორაზე 2005-2011 წლებში
ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების
ანგარიში

ადრესამინათმოქმედო კულტურა სამხრეთ კავკასიაში - გერმანიის არქეოლოგიური ინსტიტუტის ევრაზიის განყოფილებისა და საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიური ცენტრის გამოცემა. თანაავტორები - კატრინ ბასტერტ-ლამპრისი, ივან გაცოვი, პეტრანკა ნედელჩევა, დანიელ ნოიმანი, მიხაილ ულრიხი და იოაჰიმ ვალი. რედაქტორები - სვენდ ჰანზენი და გურამ მირცხულავა. თბილისი, 2013 წელი. გვერდების რაოდენობა - 104.

გამოცემა განკუთვნილია პროფესიონალებისთვის, აცნობს მკითხველს არუხლოს გორაზე 2005-2011 წლებში განხორციელებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგებს. გაფორმებულია საუკეთესო ილუსტრაციებით, შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე.

ადრესამიწათმოქმედო კულტურა სამხრეთ კავკასიაში

არუხლოს გორაზე 2005-2011 წლებში ჩატარებული
არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში

თბილისი 2013

საინტერესო გამოცემები

ატენის სიონი

ადრეული შუა საუკუნეების ცენტრალურ-გუმბათოვანი ხუროთმოძღვრული ტიპის ისტორიიდან

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტომ გამოსცა გურამ აბრამიშვილის წიგნი “ატენის სიონი.” რედაქტორი - დინარა ვაჩნაძე, გამომცემლობა “ნეკერი,” გვერდების რაოდენობა - 219 და ტაბულები - 55.

ნაშრომი ადრეული შუა საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლის - ატენის სიონის მონოგრაფიულად შესწავლის პირველი მცდელობაა. წიგნი საინტერესოა, როგორც პროფესიონალებისთვის ისე, ფართო საზოგადოებისათვის.

წიგნი გაფორმებულია საუკეთესო ილუსტრაციებით, შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე.

გურამ აგრამიშვილი

ატენის სიონი

ადრეული
შუა საუკუნეების
ცენტრალურ-გუმბათოვანი
სუროთმოქმედრული ტიპის ისტორიიდან

საინტერესო გამოცემები

მუზეუმი

მუზეუმი - საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ჟურნალის პირველი ნომერი. თბილისი, 2012 წლის დეკემბერი. გვერდების რაოდენობა - 70. რედაქტორი - თამარ ბაბუაძე, დიზაინერი - თორნიკე ლორთქიფანიძე.

ჟურნალის შესავალ ნაწილში საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ჟურნალის პირველი ნომერი აცნობს საზოგადოებას საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შემადგენლობაში შემავალი დაწესებულებების საქმიანობას, რომელიც მეცნიერული კვლევისა და სხვადასხვა სახის გამოფენების გარდა, საგანმანათლებლო სფეროსაც მოიცავს.

ჟურნალი გაფორმებულია საუკეთესო ილუსტრაციებით, შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე.

მუზეუმი

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი

დეკემბერი, 2012

52 / იბრაჰიმი ფიროსმანი

18 / როგორ შეიქმნა მუზეუმი

28 / საბანძურით მოყოლილი ისტორია

58 / სვანეთი: მხარე-საბანძური

46 / იარაღის გარემოცვაში

ISSN 2298-0318

9 772298 031004

საინტერესო გამოცემები

უფლისციხის ისტორიულ-არქეოლოგიური მუზეუმ-ნაკრძალი

უფლისციხის ისტორიულ-არქეოლოგიური მუზეუმ-ნაკრძალი - საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ორენოვანი (ქართულ-ინგლისური) გამოცემა. თბილისი, 2013. რედაქტორი - მ. ბოჭოიძე, შემდგენელები - გ.ჭეიშვილი, ე.თაბუკაშვილი, ნ.კვიციანი, ვ.შანიძე, ნ.მახარაძე. გვერდების რაოდენობა - 64.

გზამკვლევი “უფლისციხის ისტორიულ-არქეოლოგიური მუზეუმ-ნაკრძალი” მკითხველს აცნობს კლდეში ნაკვეთ უნიკალურ ქალაქს, მის უმთავრეს არქიტექტურულ კომპლექსებს, მუზეუმში ექსპონირებულ იქ აღმოჩენილ არტეფაქტებს.

გზამკვლევი გაფორმებულია საუკეთესო ილუსტრაციებით, შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე.

უფლისციხის ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმ-ნაკრძალი
UPLISTSIKHE HISTORICAL-ARCHITECTURAL MUSEUM-RESERVE

რედაქციისგან

რედაქცია, შესაძლოა, არ იზიარებდეს ჟურნალში განთავსებულ სამეცნიერო სტატიებში გამოთქმულ ზოგიერთ მოსაზრებას, მაგრამ ჩვენი ჟურნალი შეუფერხებლად გამოაქვეყნებს ამგვარ ნერილებსაც და, შესაბამისად, ღიაა კოლემიკისთვის.

რედაქცია

- კოორდინატორი და სამეცნიერო რედაქტორი - იულონ გაგოშიძე
- კოორდინატორები და ლიტ.რედაქტორები - მაია ჩოლოყაშვილი, ქეთევან ქურდოვანიძე
- ინგლისურად თარგმნა ნინო მაისურაძემ
- ინგლისური ტექსტის სამეცნიერო და ლიტ.რედაქტორი - ნინო გაბუნია
- დიზაინერი - თამარ გულბანი

N3 ჟურნალში ნ.პაჭიკაშვილის სტატია “რუსთავში,” 186-ე გვერდის, ზემოდან მე-7 სტრიქონში სიტყვების “მირდატ რევის ძის” ნაცვლად უნდა ეწეროს “თრდატ რევის ძე.”

N4 ჟურნალში იულონ გაგომიძის სტატიის “მეფე ფლავიუს დადის ვინაობისთვის” მე-16 გვერდის, ზემოდან მე-14 სტრიქონში სიტყვა პოტეპის ნაცვლად უნდა ეწეროს - ნომენი.

ონდათნ არქეოლოგია

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს
არქეოლოგიური მემკვიდრეობის მართვის სამსახური